

TÜRK TARİHİNİN ANA HATLARI

Türk Ocağı "Türk Tarihi Heyeti", azalarından Afet Hf. ile Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Akçura Yusuf, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemsettin, Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler tarafından iktitaf, tercüme ve telif yollarile yapılmış bir teşebbüstür.

"Türk Tarihi Heyetinin," başka azalarının ve mevzu ile alakalı zatlerin mütalea ve tenkit nazarlarına arz olunmak üzere yalnız güz nüsha basılmıştır.

Ord. Prof. YUSUF HİKMET BAYUR'UN
TÜRK TARİH KURUMU'NA
ARMAĞANIDIR,

1930

İSTANBUL
DEVLET MATBAASI

TÜRK TARİHİNİN ANA HATLARI

BU KİTAP NİÇİN YAZILDI?	1
I. BEŞER TARİHİNE METHAL	5
A) Kâinat	6
Dünya	10
İnsan	16
B) Tarih	21
İnsanların geçirdiği devirler	22
C) İrk	31
Lisan	34
Türk ırkı	37
D) Fikir	39
II. TÜRK TARİHİNE METHAL	47
X Türklerin Ana Yurdu	47
Umumî muhaceretler ve medeniyetler	49
Ana yurtlarından ayrılan Türkler.	59
Göçlerden evvel ve sonra Ana Türk - Yurdu.	61
III. ÇİN	71
1. Memleket	73
Şimalî Çin.	74
Cenubî Çin	75
Çine tâbî memleketler	76
Mongolya	77
Mançurya	78
Çin Türkleri	78

İÇİNDEKİLER

2. Ahali	84
3. Çin medeniyeti	87
Çinde türk medeniyetinin kıdemi	87
Din ve felsefe	90
Bugünkü dinler	91
Konfüçius	91
X Tao dini	93
Buda dini	95
Dil, yazı ve edebiyat	96
Resim, mimarî ve heykeltraşlık	98
Çinicilik ve ipekçilik	99
Ziraat	99
4. Çinin siyasî tarihi	100
Üç sülâle devri	101
Birinci sülâle.	103
İkinci sülâle	104
Üçüncü sülâle	106
İmparatorluk devri: T'sin sülâlesi	107
Han sülâlesi	111
Milâdın III üncü asrından sonra Çin	114
Topa Türkleri (Vey Devleti)	116
Tanglar	117
Cengiz Han devri	119
Kubilay	121
Kubilayın Avrupa devletleriyle temasları	123
Kubilay devrinde çin medeniyeti	123
Mingler	125
Mançu sülâlesi	125
IV. HİNT	127
A) Memleket	129
B) Tarih	132
1. Tarihten evvelki zamanlar	132
2. Tarih devri	135

İÇİNDEKİLER

M. E. 1000 tarihinden sonra	135
Pers ve İskender istilâsı	137
Morya sülâlesi	138
Grek hakimiyeti	139
Sakalar istilâsı	139
Yueşi Türkleri ve Kuşhanlar	140
Suraştra, Andra	144
Gupta İmparatorluğu	144
Akhunlar	145
Harşa ve Palalar	146
Rajput derebeyliği	147
Müslüman Türkler ve Babur İmparatorluğu	147
C) Hint medeniyeti	149
1. Dinler	149
Veda dini ve Brahmanlık	149
Upanişatlar	151
Jenism	152
Budism	153
Hindu dini	155
2. Cemiyet ve aile	156
3. Lisan, yazı, edebiyat, fen ve felsefe	158
4. Hint san'atı	160
V. KALDE, ELAM VE ASUR	163
1. Memleket	165
2. Ahali	168
3. Arkeoloji keşifleri	171
4. İlk medeniyetlerin banisi	172
5. Sumer, Akat, Elâm Devletleri	173
6. Kalamda dahilî rekabetler ve mücadeleler	177
7. Sumer, Akat, Elam Devletlerinin akıbeti	179
8. Asurlular	180
9. Sumer medeniyeti	182

İÇİNDEKİLER

Hayvancılık ve ziraat	182
Sanayi	183
Milliyetperverlik ve kanun	184
Talim ve terbiye	185
Din ve ilimler	186
Edebiyat ve yazı	187
Mimarî ve konfor	188
VI. MISIR	193
1. Mısır ve Nil	193
2. Mısırın ilk ahalisi	197
3. Mısırın tarihi	200
4. Mısırdaki tarih devirleri	205
Birinci devir: Eski imparatorluk	206
İkinci devir: Yeni imparatorluğun başlangıcı	207
Üçüncü devir: İkesuslar devri	208
İkesusların menşei	209
İkesus İmparatorluğunun genişliği	213
5. Mısırdaki inhitat ve sebepleri	215
6. Mısır medeniyeti: Fir'avun	217
Muhtelif sınıflar	217
Halk	218
Mısırdaki dinî inanışlar	219
Mısırın papazları ve dinî ayinler	222
San'atlar	223
Yazı, edebiyat, musiki ve ilim	225
VII. ANADOLU	227
A) Eti İmparatorluğu	229
1. Memleket, isim ve vasıfları	229
2. Ahali ve lisan	231
3. Siyasî tarih	232
Subbililyuma	234
İkinci Mursil	235

İÇİNDEKİLER

Muvatalla	236
Kadeş muharebesi	237
III üncü Hatusil	238
II inci Dudhalijas	239
Arnuvandas	239
4. Eti medeniyeti	240
Hükûmet ve ordu	240
Hukuk ve din	242
San'at	245
B) Frikyâ	247
1. Ahali ve memleket	247
2. Frikyanın şevket devri	249
3. Frikyâ medeniyeti	250
Din	250
San'at	251
4. Frikyanın inkırazı	252
C) Lidya	253
1. Memleket ve ahali	253
2. Hükümdar sülâleleri	254
Atalar	254
Eti sülâlesi: Heraklitler	254
Şahin kırıllar Sülâlesi: Mermenatlar	255
Gigesin iktisadî siyaseti	255
3. Kimrlerin istilâsı	256
4. Lidyanın azamet ve inkırazı	259
VIII. EGE HAVZASI	265
A) Yunanistan	267
Memleket	267
Kara Yunanistan	268
Peloponez	270
Deniz ve sahiller	270
Adalar	271
İklim ve varidat membaları	272

İÇİNDEKİLER

B) Ege medeniyeti	273
1. Umumî nazar	273
2. Hafriyat	274
3. Devirlere taksim	275
6000-3000 arasındaki devir	277
3000-4000 arasındaki devir	277
2400-2000 arasındaki devir	281
2000-1750 arasındaki devir	281
1900-1400 arasındaki devir	282
Miken medeniyetinin hakimiyeti (1400—1200)	282
4. Dorilerin Yunanistan ve Adaları istilâsı .	283
5. Yunan medeniyetinin doğduğu yer Ana-	
doludur	285
6. Minos medeniyeti	285
Oyunlar	286
San'at	287
Ticaret	288
7. Miken medeniyeti	288
Binaları	289
C) Aka elleri ve müstemlekeler	290
1. İyonlar ve Doriler	290
İyonlar	290
Doriler	290
Bunların yayılması	290
Garbi Akdeniz	292
Müstemlekelerin evsafı	293
2. İlk Yunan medeniyetinin merkezi . . .	293
3. Greklerin mirasa konması	295
4. Atina müstemlekeleri	296
5. Bir İyonya şehri: Mile	296
D) Grek kavminin teşekkülü	297
E) Irklar ve kavmler	299
1. Efsanevî deliller	299

İÇİNDEKİLER

2. Lisan delilleri	301
3. Arkeoloji delilleri	304
4. Antropoloji delilleri	304
F) Greklerden evvel Yunanistan sakin- leri hakkında kısa mütalea	305
IX. ESKİ İTALYA VE ETRÜSKLER	309
A) Eski İtalya	311
1. İtalyanın coğrafi tarifi	311
2. Tarihten evvelki zaman	312
İlk medeniyetler	312
3. Tarih devri	313
4. Eski kavmler hakkında izahat	314
B) Etrüskler	316
1. Umumî malûmat	316
2. Etrüsklerin hakimiyeti ve istilâları	319
3. Etrüsk medeniyeti	321
4. Latiyom ve Romada Etrüsk kırılları	322
5. Romada Etrüsk hakimiyetinin zevali	323
X. İRAN	329
A) Umumî malûmat	329
1. İranın coğrafi vaziyet ve iklimi	329
2. İran adının menşei	332
3. İran ırkı ve İranın tarihi devreleri	336
4. İran lisanları	341
5. İran dini	347
6. Medya ve İran medeniyeti	351
B) Tarih kısmı: Metler	353
C) Parslar	361
1. Kurustan evvel ve sonra	361
Kurusun neş'eti	361
Akamanışlar	368

İÇİNDEKİLER

Kambis	379
Sahte Bardiya	382
2. Kurus - Daryüs	384
3. Daryüsten İskenderin ölümüne kadar .	389
D) Partlar	392
E) Sasanîler ve son devir	396
XI. ORTA ASYA	401
A) Orta Asyada türk medeniyeti tarihine umumî bir nazar	403
Kurganlar	404
Türklerde madencilik	406
Orta Asyanın kurumuası ve ikliminin değişmesi	408
Eski türk şehirleri	409
Türk ırkı tarihi Orta Asyanın coğrafi şeraiti neticesidir	411
Türk medeniyeti merkezleri	414
Büyük türk devletleri	414
Eski türk dilinde kitabeler	417
Çini Türkistanda türk medeniyeti	417
Garbî Türkistanda türk medeniyeti	420
Türklerde yazı	425
Eski Türklerin hukukuna umumî bir nazar . .	432
Eski Türklerin dini	437
Türkler arasına hariçten giren dinler	455
Zerdüşti dini	458
İsa ve Musa dinleri	458
Mani dini	459
İslâm dini	461
B) M. E. III üncü asırdan sonra Orta Asyada kurulan ve oradan yayı- lan Türk Devletleri	467
1. Asya Hunları (Hyung-Nu) Devleti	467

İÇİNDEKİLER

Çinde Hyung-Nu Hunları hakimiyeti	471
Topa (Vey) Kırallığı	471
Garbî Hun Devleti	472
Avrupada Hun İmparatorluğu	477
Avar İmparatorluğu	477
Akhunlar	477
2. (Türk) Tukyü İmparatorluğu	479
Kutluk Devleti	481
3. Tukyü Devletinden sonra Orta Asyada Türk Devletleri	483
Oğuzlar	483
Uygurlar	484
Dokuz Oğuz Devleti	485
Çin Türkistanı Uygurları	485
Kırgızlar	487
Türkeşler	487
Karluklar	489
4. Garbî Asya ve şarkî Avrupada Türk Devletleri	489
Hazar Devleti	489
Bulgar Devleti Peçenekler ve Kıpçaklar . . .	491
5. Saman Oğulları Devleti	493
6. Gazneliler (Sövüktekin Oğulları) . . .	495
7. Karahanlılar ve Kara Hitaylar	498
8. Selçuklar	501
Aksungurlulardan Nurettin	506
Harzem Devleti	512
9. Cengiz devri	513
Büyük Türk-Moğol İmparatorluğu	513
Kıpçak (Altınordu), Cagatay ve İlhanlı Devletleri	521
10. Timur Devleti	528
Umumî siyasi vaziyet	529
İranın zaptı	535

İÇİNDEKİLER

Timur istilâsının neticeleri	540
Timur ve Timurlular devrinde fikir hayatı	541
Cengiz ve Timur orduları	542
11. Osmanlı tarihi	547
Osmanlı tarihine girmeden evvel	547
Osmanlılar	553
1. İsfendiyyar Oğulları	553
2. Balıkesirde Karasi Oğulları	554
3. Manisada Saruhan Oğulları	554
4. Aydın Oğulları	555
5. Menteşe Oğulları	555
6. Teke Oğulları	555
7. Eşref Oğulları	555
8. Hamit Oğulları	555
9. Germeyan Oğulları	556
10. Lâdik Beyleri	556
11. Karaman Oğulları	556
12. Zülkadir Oğulları	557
13. Ramazan Oğulları	557
14. Erdana Oğulları	558
15. Sivas Sultanı Burhanettin Kadı	558
Osmanlı İmparatorluğunun teşekkülü	568
Tevakkuf devri	581
Ricat devri	587
İnhilâl devri	592
Osmanlı içtimâî heyeti	596
12. Türkiye Cümhuriyeti	605

BU KİTAP NİÇİN YAZILDI ?

Bu kitap, muayyen bir maksat gözetilerek yazılmıştır.

Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara mehaz olan fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür. Türklerin, ecdat hakkında böyle yanlış malûmat alması, Türklüğün kendini tanımasında, benliğini inkişaf ettirmesinde zararlı olmuştur. Bu kitapla istihdaf olunan asıl gaye, bugün bütün dünyada tabiî mevkiini istirdat eden ve bu şuurla yaşayan milliyetimiz için zararlı olan bu hataların tashihine çalışmaktır, aynı zamanda bu, son büyük hadiselerle ruhunda benlik ve birlik duygusu uyanan Türk milleti için millî bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla, milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve seciyesinin esrarını meydana çıkarmak, Türkün hususiyet ve kuvvetini kendine göstermek, ve millî inkişafımızın derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz: Bu tecrübe ile muhtaç olduğumuz o büyük millî tarihi yazdığımızı

BU KİTAP NİÇİN YAZILDI

iddia etmiyoruz, yalnız bu hususta çalışacaklara umumî bir istikamet ve hedef gösteriyoruz.

İkinci bir maksadımız da kâinatın teşekkülüne, beşerin zühuruna ve beşer hayatının tarihî devirlerden evvelki mazisine dair, yakın zamanlara kadar itibarda bulunan yanlış telâkkilerin önüne geçmektir. Yahudilerin mukaddes saydıkları efsanelerden çıkan bu telâkkiler membaların tenkidi ile, ve son zamanların ilmî keşifleriyle artık tamamen kıymetini kaybetmiştir. Tenkidi tarihe ve tabiî ilimlere dayanılarak kurulan farazigeler elbette Sifrittekin'in haberlerinden daha ilmîdir. İşte bunun içindir ki, kitabımızda beşerin tarihine girmeden önce kâinat, dünya ve insan hakkında zamanımızın ilme müstenit nazariyelerini nakil ve izah ettik; ve bunu yaparken, batıl fikirlerden sıyrılarak, tarihî şeniyeti kavramaya çalıştık.

Bu kitap, halkımız ve bilhassa gençliğimiz için yazıldı; ve buna binaen Türklerin dünya tarihindeki rolleri ve hilkat nazariyatı ile iktifa olunmadı; okuyanlara umumî bir levha halinde beşer tarihinin ırkımızla yakından alâkalı bazı kısımları da muhtasar olarak gösterildi; fakat, Türk âleminde uzak kalan kavmlerin tarihlerinden bahsa lüzum görülmedi.

Gaye ve plân böyle olunca, asıl maksadımızı teşkil eden Türklerin beşer tarihindeki, hususile bu tarihin en eski ve eski devirlerindeki rollerin-

BU KİTAP NIÇİN YAZILDI

den gayri mevzularda ayrıca tetkiklere girişilmedi. Yalnız levhayı itmama yarayan bu kısımların vuzuh ile ihtisar edilebilmiş kitaplardan iktibas olunmasında bir beis görülmedi. Keza hilkat ve insan bahisleri de yeni nazariyeleri en kolay anlaşılabilir bir tarzda hulâsa eden zamanımız müelliflerinden alındı.

Türklerin cihan tarihinde rolleri mevzuuna gelince, cihan tarihine dair en son zamanlarda garpta yazılıp neşrolunmuş sentetik (terkibî) kitapların verdikleri mu'talarla bazı lisanî tetkikler karşılaştırılıp muhakeme olunarak vâsıl olunan neticeler tesbit olundu. Mehaz olarak bilhassa fransızca kitaplar alınmıştır. Zira memleketimizde münteşir tarihî nazariyelerin hemen cümlesi fransızca me hazlerden muktebes olduğu cihetle bu yanlış telâkkilerin yine Fransız âlimlerinin bize verdikleri ilmî mu'talar ve delillerle tashihi tercih olundu.

Bu kitapla, doğru görmeye, eyi düşünmeye alıştırmak istediğimiz insanlar Türklerdir. Türklerin yanlış görüşlerden, hatalı düşünüşlerden bir an evvel kurtulması başlıca emelimizdir. Bunun içindir ki, esas fikirlerimizi bir an evvel yaymak istedik. Muhtelif lisanlarda yazılmış mütenevvi vesikaların ve başka türlü membaların araştırılmasını âtideki mesaiye bıraktık.

METHAL

I. BEŞER TARİHİNE METHAL

Uzak mazinin, bugünkü hayatlarımızda, müesseselerimizde hâlâ yaşamakta olduğu görülüyor. Bunun sebebi ve insanların birleşip müşterek bir cemiyet halinde yaşayışlarının ilk safhaları, az çok, anlaşılmadıkça, bugünün geniş siyasî, içtimâî, iktisadî meselelerini anlamak güçtür. Bu müşkülü yenmek için, insanın, nereden ve nasıl geldiği hakkında ilmî idrak sahibi olmak lâzımdır.

Filhakika, düşünülünce, insan, bugünü anlamak için dünü bilmeğe; dünkü işleri kavramak için, daha evvel geçmiş günlerin, nihayet uzak zamanların, vakalarını hatırlamağa mecbur oluyor. Bu suretle, insan, içinde bulunduğu vaziyetin, işlerin, hakikî başlangıcını anlamak istedikçe geriye doğru çekildiğini duyar. Mısır, Mesopotamya, Akdeniz havzasına, Asyanın merkez yaylalarına ve oralarda eski zamanlarda yaşamış insanlara kadar gider. Fakat bu da kâfi gelmez; daha geriye, ilk insanlara ve nihayet ilk hayata ve bunun ilk belirdiği yere kadar iner.

Geriye doğru olan bu fikrî seyahat, muhtelif şubeden birçok âlimlerin, mütéhassısların son 100 sene zarfında keşfedebildikleri şeniyet sahasında vuku bulur. Bu keşifler, mazi hakkındaki bilgilerimizin hududunu teşkil eder.

Bundan 100 sene sonra, 2030 da yapılacak seyahattan, ihtimalki, bugüne nisbeten, akla hayret

BEŞFR TARİHİNE METHAL

verici görüşler ve bilgilerle dönülecektir. Bu suretle hergünkü keşiflerle bilgilerimizin hududu gittikçe genişliyecektir.

A.

KÂİNAT

İptidaî insanlar, arzı düz bir yer, semayı da onun kubbesi gibi gördüler. Güneş ile ayı, bu kubbe üzerinde veya arzın altından dolaşmak suretile mütemadiyen gelip geçer sandılar.

Arzın yuvarlak olduğu fikrini ilk evvel kavrayanlar, eski Yunanlılar oldu. Fakat, kâinatın vüs'atini onlar da, lâyıkile anlayamadılar; Kürei arzı, kâinatın merkezinde sandılar. Güneşin, ayın bütün seyyar ve sabit yıldızların, arzın etrafında döndüklerini farzettiler. İnsanların dünya hakkında fikri 400 sene evvelisine kadar bu merkezde idi.

Ondan sonradır ki, *Kopernik* tarafından merkezde, arzın değil, güneşin bulunması lâzım geldiği tahmini, ortaya atıldı. Fakat, bu hakikat, ancak 300 sene evvel XVII inci asırda, teleskopun *Galila* tarafından ilerletilmesi sayesinde kabul olundu.

Teleskopun terakkisi, insanların düşüncelerinde yeni bir safha açtı; hayata yeni bir görüş bahsetti, insanların fikir ve hayalini, her türlü kayıtlardan kurtardı.

Teleskopla mukayese edilebilecek bir âlet *İspektroskop* tur. Bu âlet her hangi bir ziya membaının, bizden milyonlarca kilometre uzaklardaki yıldızların terkiplerinin ve sıcaklıklarının derecesini gösterir.

KÂİNAT

Anlaşıyor ki kâinatın zaman içindeki nihayetsiz imtidadını idrakimiz, yakın zamanlarda mümkün olabilmıştır. Ondan evvel insanların zamanın uzunluğu hakkındaki fikirlerine göre bu uzunluk, şaşılacak derecede kısadır.

200 sene evvelki telâkkiye göre dünya 5-6 bin sene evvel yaratılmıştır ve hilkatın şaheseri olan insan Basradan tamam iki günlük yolda ve Fırat nehri üzerinde bulunan cennette zuhur etmiştir.

Bu kanaatlar, hep dinî kitaplarda hikâye olunan vakaların harfî harfine tefsirinden doğuyordu. Artık bugün, az çok tenevvür etmiş bir insanın bu gibi masalları hakikî kanaat şeklinde telâkki ve kabul etmesi mümkün değildir.

Önümüzdeki bu kısa zaman duvarını yıkan, *jeoloji* ve bilhassa *paleontoloji* ilimleri oldu. Bu ilimler sayesinde, insanların ömrünün 6000 senelik değil, ondan pek çok fazla, milyonlarca senelik olduğu anlaşıldı.

Gerçi, çok evvel, iki mühim hâdise, insanların nazarı dikkatlerini celbediyordu; bunlardan biri arzda birçok yerlerde, kalın rûsubî kaya tabakaları görölüyordu; bu tabakalar, ancak pek uzun zamanlar zarfında yığılmış, toplanmış olabilirdi. Bu kayalar birçok noktalarda, eğilmiş, bükülmüş, öyle şekillere girmiş ki, bu şekiller ancak uzun devirlerde tesirini icra eden birtakım azîm kuvvetlerle vücut *bulmuş olabilirdi. Diğer, bugün, arz üzerinde yaşıyan mahlûkların kemik, kafatası ve saire gibi sert kısımlarını andıran fakat onlara tamamen benzemiyen birtakım bakiyelerin bu kayaların muhtelif tabakalarında bulunması idi. Bunlar, insanlarda bir düşünce, bir merak uyandırır-

BEŞER TARİHİNE METHAL

yordu. Fakat, ancak, 100 senedenberidir ki, bu kaya tabakaları ve aralarındaki *fosiller* usul daire-sinde tetkik edilmeğe başladı ve hakikî kıymet ve mikyasları bulundu Kayalar, beşeriyetin hakikî ve tabii sicilli oldu. Bu siciller sayesinde insanların gözleri açıldı. Artık bugün milyonlarca seneler uzak, nihayetsiz bir maziye kemali cesaretle bakabiliyoruz.

∴

Feza, nihayetsiz bir boşluktur. Bu boşluk içinde eterin mevcudiyeti tasavvur olunur.

Yıldızlar feza içinde birbirlerinden, pek çok geniş aralıklarla ayrılmış, hararet ve ziya saçan birtakım merkezlerdir. Fezada birtakım, karanlık cisimler de vardır.

Güneş, arza en yakın olan bir yıldızdır [1].

Arz, güneşin etrafında ve aynı zamanda, kendi mihveri üzerinde döner.

Güneşin etrafında dönen yalnız, arz değildir; güneşe uzaklıkları muhtelif, arza benzer, başka âlemler de vardır: Seyyareler.

Arzdan güneşe daha yakın, Utari, Zühre vardır: arz onlardan sonra gelir.

Arzdan sonra, uzaklıkları nisbetinde, sıra ile Merih, Müşteri, Zuhale, Uranüs ve Neptün gelir. Bunların arasında dolaşan, isimsiz, daha başka parçalar da vardır.

Güneş ve onun etrafında dönen ve onun ziya-sile gündüzlenen bu seyyarelerin hepsi birden,

[1] Bu yakınlık 149 milyon kilometredir. Güneş ateş halinde birtakım madenlerden mürekkeptir; kendi etrafında döner, arzdan bir buçuk milyon kadar (1 ¼ milyon) büyüktür. Arzın kutru (13) bin kilometredir.

KÂİNAT

güneş âlemini vücade getirir. Kuyruklu yıldızlar, arasına fezanın payansız derinliklerinden, birdenbire çıkar gelir ve bu âlemin içine girer ve sonra çıkar gider.

görebildiğimiz yıldızlar, güneş âleminden, yüzlerce milyon kilometre daha ötelerde kalır. Arada ve yıldızların arasında hayatsız, soğuk, karanlık, boş bir saha..

Nihayetsiz boşluk, bunun içinde deveran eden yıldızlar, güneş âlemi, bütün bunların hepsi düşünöldüğü zaman, zihnimizde hâsıl olan mefhum *kâinat* kelimesile ifade olunur.

Kâinatın varlığı, bu payansız büyüklük, bir hayal veya bir düşünüş değildir; hakikî, şe'nî varlıkların birliğidir. Bu varlıkları, biribirine ve herbirini ayrı ayrı hepsinin birden yaptığı birliğe bağliyan, aralarındaki ahengi uyduran zarurî daimî, umumî kanunlar vardır.

Kâinatın varlığından anlaşılan kuvvet, kudret, hareket; kâinatın kanunlarına tâbidir.

İşte, *tabiat*, hem kâinatın varlıklarının birliğidir ve hem aynı zamanda, kâinatın kanunlarına tâbi, hareket ve kudrettir. O halde, tabiat, hem kanunların sahibi, vazıı, hâkimidir; hem de aynı kanunların tâbidir. Nasıl ki millet devlettir; bu itibarla kanunların sahibidir; onları infaz eden kuvvettir; fakat, aynı zamanda bu kanunlara tâbidir.

Bütün varlıklar, tabiatda dahil ve onun kanunlarına tâbi olunca, zihayat mahlûklar, insanlar dahi şüphesiz bundan hariç ve müstesna olamazlar.

Filhakika, insan, tabiatın mahlûkudur. Hayatın büyük kaidesi de tabiata tâbi olmaktır.

Tabiatda, hiçbir şey eksilmez ve hiçbir şey

BEŞER TARİHİNE METHAL

artmaz. Yalnız tabiatı vücade getiren varlıklar, tabiatın kanunları icabı olarak şekillerini değiştirir. Arzı ve hayatı mütalea ve tetkik ederken, bu hakikati müşahade edeceğiz. Fakat ondan evvel şunu söyleyelim ki, insanların bütün bilgileri ve inanışları, insanın zekâsı eseridir. Zekâ tabii olan *dimağdan* çıkar. Bundan, tabiatı anlamakta zekânın, en büyük cevher ve müessir olduğu anlaşıldığı gibi, tabiatın fevkinde ve haricindeki bütün mefhumların, insan dimağı için saniadan başka bir şey olmayacağı meydana çıkar.

∴

DÜNYA Dünya denildiği zaman, artık bizim dünyamız; yani toprak, su, hava ve hayat anlaşılmalıdır.

Hâlâ hararet ve ziya saçan güneşin etrafında, pek uzak bir mazide, henüz o zaman tekâsüf etmemiş maddelerden mürekkep bir kütle, güneşle beraber dönerdi. Bu kütleden kopup ayrılan parçalar bildiğimiz güneş âlemini meydana getirdi.

Bunlardan, dünyamıza vücut veren ateş parçası mütemadiyen, kendi etrafında dönerek ikiye ayrıldı. Büyük parça dünyayı, küçük parça ayı teşkil etti. Dünyanın, fezanın soğuğu içinde, bilimez ne kadar uzun zamanlar zarfında, yavaş yavaş, soğuğa temas eden dış yüzü söndü, katılaştı, kabuk bağladı. O zamandan bugüne kadar geçen zamanların uzunluğu hakkında bir fikir edinmiş olmak için, bu müddetin, *2 milyar sene*ye yakın olduğu söylenebilir. Dünyanın esas olan, ateş parçası, kabuk bağladıktan ve daha bir takım tekallüpler geçirdikten sonra aldığı şekil ve mahiyet şöyle oldu: Yüzü buruşuk; bu buru-

DÜNYA

şukluğun çıkıntılı yerleri dağlar; çukurlarda zar gibi ince denizler; etrafında ince bir hava tabakası.

Hayat, dünyanın karalarında, denizlerinde ve havasındadır. Kâinatın bizim dünyamız haricindeki yerlerinde, şimdiki halde, hayatın mevcudiyetini katî olarak bilmiyoruz.

Dünyanın, tabiatın içinde bir varlıktan, güneşten geldiğini, zamanla şeklini, manzarasını değiştirdiğini ve bu suretle en nihayet, bugünkü hali aldığını hatırlattıktan sonra, şimdi, dünyada hayatın tetkikine geçilebilir.

..

Hayata ait, bugüne kadar, edinebildiğimiz bütün bilgilerin kitabı "*Kayalar sicilli*," dir.

Bu sicille nazaran, tesbit edilmiş en eski kayalar, hiçbir hayat eseri göstermiyor. Dünya üzerinde, kara ile deniz, ilk ayırt edilebildiğinden beri, geçmiş olan uzun devrenin yarısı dahi, hiçbir hayat eseri bırakmamıştır. Bundan sonradır ki, kayalarda, geçmiş hayatın izleri görülmeğe ve çoğalmağa başlıyor. İlk hayat emareleri, pek basit şeylere aittir: küçük hayvan kabukları, deniz otlarının sapları ve çiçeğe benzer başları, deniz kurtlarının izleri ve bakiyeleridir.

Daha sonra 1-2 milyon sene zarfında daha kuvvetli birtakım deniz akrepleri hâsıl oluyor. Fakat denizde balık ve karada nebatî ve hayvanî hiçbir hayat henüz yoktur. Deniz akrepleri, uzun asırlar, hayatın, yegâne sahibi kaldılar. Sonra göz, diş ve çok kuvvetli yüzme kabiliyetine malik, yeni çeşit bir mahlûk meydana geldi: ilk balıklar.

Bu devirde, karada ise henüz toprak dahi yoktu. Bundan sonradır ki, karada, birden, pek

BEŞER TARİHİNE METHAL

mütenevvi, kalın bataklık nebatları görülür. Bu nebatların çoğu, büyük ağaçlar halinde yosunlar, ağaç kadar otlar gibi şeylerdir.

Bununla beraber asırdan asıra birçok şekilde hayvanlar, denizden karaya çıkmağa başladı. 100 ve 1,000 ayaklı hayvanlar vardı. Belkemikli hayvanlar, büyük böcekler, büyük sinekler, hava tenefüsüne kabiliyetli hayvanlar vardı. Bu devirdeki hayvanların yumurtaları, yalnız su altında inkişaf edebilirdi. Bu sebeple, bataklık içinde veya yakınında yaşamak mecburiyetinde idiler. Bunlar hem kara, hem deniz hayvanları idi.

Bundan sonra dünyanın iklimi değişti. Bir kuraklık ve soğuk devresi başladı. Bu devirde büyük bataklık ormanları kurudu, bugünkü başlıca kömür yataklarını vücuda getirdi.

Bunu müteakip, dünya iklimi tekrar değişti; hararet ve rutubet devresi avdet etti. Yeni bir hayvan silsilesi başladı. Bunlar, bataklıkta değil, kayalar arasında yumurtlardı, yerde sürünürlerdi. Bu devirde tohumlu ağaçlar da başladı. Böceklerin neyleri de artıyordu. Sert kanatlı böcekler meydana gelmişti. Şimdi dünya yüzünde görülmeyen çok garip mahlûklar da vardı. Bu büyük hayvanlar, sık ormanların daimî yeşil ağaçları arasında koşuşurlar ve atlarlarken ön ayaklarını kanat gibi kaldırır ve zıpladıktan sonra ayaklarını açarak yavaş yavaş inerler ve bazan da ormanların ağaçları arasında uçarlardı. *

Bu (*kanat ayaklı*) hayvanlar, ilk uçan belkemikli hayvanlardı. Fakat tüyleri yoktu. Bunlar ne kuş idiler ve ne de kuşların ecdadı oldular.

Kuşlar, başka asıldan geldiler. İlk kuşlar, sıçrarlar ve tırmanırıldı. Bilâhara uçtular. Vücutları

DÜNYA

evvelâ pullu idi. Pullar uzadı, diken haline geldi; bu dikenler, yayvanlaşarak ve çatlayarak tüy haline geldi. Kuşların tüylü ön ayakları, evvelâ koşarken çırpınarak sürat temin ediyordu; nihayet doğrudan doğruya uçmak için kullanıldı.

İlk memeli hayvanlar, aynı devirde geldi. Fakat, bunlar, küçük mahlûklardı.

Bundan sonra, yine dünyanın iklimi değişiyor. Hayat duruyor. Birkaç milyon seneler hayatsız, boş geçiyor.

Bundan sonra bir yaz ve büyük bir yeni hayat devresi başlıyor. Bu devrenin başlangıcında, vâsi volkan faaliyeti oldu. O zaman dünyanın haritası, bugünkü dünya haritasına, müphem bir tarzda benzemeye başladı.

Bu yeni devrin, başlangıcından, bugüne kadar geçen zaman, *40 veya 80 milyon* sene tahmin edilmektedir. Bu yeni devrin başlamasile, ilk defa dünyada, mer'a vücut buldu. Mer'alarda, ot yiyen hayvanlar meydana geldi.

Bu hayvanlar, meyanında birtakım hayvanlar vardır ki, bunlar sürülerle bir arada bulunuyorlar, biribirlerine bakıyorlar, biribirlerini taklik ediyorlar, biribirlerinin hareketlerinden ve seslerinden anlıyorlardı.

İçtimai bir hayatın başlangıcını gösteren bu hayvanlar, dünya yüzünde ilk defa gürülüyordu.

Bu devir inkişaf ettikçe nebatların ve hayvanların bugün dünyada görülenlere benzeyişleri de arttı. Yavaş yavaş, çirkin ve kaba nesiller, bugünün mütekâmil memeli hayvanlarına inkılâp ettiler.

Bu hayvan zümrelerinin başında: sıra ile, maymunlar, kuyruksuz maymunlar ve nihayet *insanlar* bulunmaktadır.

BEŞER TARİHİNE METHAL

Bu bahiste tesbit ettiğimiz bilgilerin, gözümüz önünde canlandığı hayat zincirlerinin iki ucu, başlangıcı ve nihayeti henüz aydınlatılmak ihtiyacındadır.

Hayatın, dünya üzerinde nasıl başladığını henüz bilmiyoruz; hayatın ince, sulu, çamur şeklinde ve yarı hayat halinde, tabii şerait altında başlamış ve sonra, hiss olunmaz surette, yavaş yavaş tamamen hayata mahsus evsafı almış olması muhtemeldir. Halihazırda, dünyanın hiçbir tarafında, dünyada hayatın teşekkül ettiği milyonlarca sene evvel mevcut olmuş bulunan kimyevî ve tabii şeraite tesadüf edilemez. Bu sebeple şüphesiz yeniden başlayan bir hayat yoktur. Fakat gayri uzvî maddelerden uzviyeti andıran, bazı zarlar, lifler yapmak ilim adamlarınca mümkün olmuştur.

Her halde, hayatın, her hangi bir tabiat harici âmilin müdahalesi olmaksızın, dünya üzerinde tabii ve zarurî, bir kimya ve fizik seyri neticesi olduğunu kabul etmek lâzımdır. Aksi takdirde, meselâ bir mantarı, bir sineği ve bunların mevcudiyetlerindeki seyri, bir billûr parçasında, pek zarif bir şekilde sıra sıra dizilmiş olan unsurlardan, veya ruzgârla dalgalanan bir kum deryasından daha esrarengiz bir mahiyette sanmak ve bu iki nevi varlık arasındaki gayri tabii farkın sebeplerini araştırmak gibi gülünç bir mevkîe düşülür.

Yaptığımız hayat zincirinin ilk halkasını denizde bulduk. Fakat hayatın, ilmen ifade olunan menşei şudur: Hayat, sıcak, güneşli, sıg bataklık suda, çamur veya kum üzerinde başladı. Oradan, sahillere ve açık sulara, denizlere yayıldı. Bu menşe, ilk teşekkül eden denizlerin sahilleri boyunca uzanan göller ve bataklıklar olabilir.

DÜNYA

Şimdi, hayat zincirinin ilk mühim halkalarından başlayarak son halkasına gelelim. Gördük ki, gözü, dişi, kemikleri olan ilk hayvan balıktır. Ondan sonra mühim kemikli hayvan, karada *yerde sürünenler* dir. Bunların inkişaf ve tekemmülleri ilk memeli hayvanlara ve onlar da daha müttekâmil memeli hayvanlara müntehi oluyordu ki, bunların hayatı, içtimâî hayatın başlangıcını andırıyordu. Ondan sonra maymun, kuyruksuz maymun ve insan devrine girildi.

Bu silsileyi, berakis yaparsak, insanın sair memeli hayvanlar gibi, daha basit bir sınıfa ait cetlerden geldiği kanaatine varılır.

Filhakika, unumiyetle iddia olunuyor ki insanın ve büyük maymunların müşterek bir cetleri vardır. Bu cet dahi, daha basit şekilleri haiz bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılıyor. Bu memeli hayvan da bir nevi yerde sürünen hayvanların birinden ve en nihayet bu da balıklardan geliyor. İnsanın bu şeceresi, insanın teşrihile sair kemikli hayvanların teşrihi arasındaki mukayeselere müstenittir.

Doğmazdan evvel insan vücudünün geçirdiği pek garip safhalar vardır ki, onlar bilinecek olursa, bu iddianın sihhatini kabul etmemek mümkün olmaz. Filhakika, insan evvelâ bir balık olacakmış gibi başlar; yerde sürünen hayvanları hatırlatan birtakım şekillerden geçer; basit memeli hayvanların bünyelerini tekrarlar, hatta bir müddet için kuyruğu da vardır.

İnsan doğduktan sonra dahi, şahsî inkişafında, insan olarak başlamaz. İnsanlığa doğru atılmak için, adeta ilk hayvanların yaptıkları gibi şiddetle çırpınır durur.

BEŞER TARİHİNE METHAL

Hulâsa, insanlar, sularda kaynaşıp çırpanan bir mevcuttan, bugünkü şekline geldi.

İnsanın bugünkü yüksek zekâ, idrak ve kudreti, milyonlarca ve milyarlarca nesilden geçerek hazırlandı. Artık o, bugün, tabiatın, nihayetsiz büyüklüğüne ve tabiat içinde, kendi nev'inin mukadderatına, gittikçe büyüyen bir irade ve şuur ile bakıyor.

∴

İNSAN İnsanların bugünkü nesillerinin ilk cetlerinden itibaren ne gibi şekillerden geçtiğini takip etmek imkânından bahs olunmaktadır.

Fakat ilk insanların fosil halinde kalan bakiyeleri pek azdır. Bu sebeple insanın bulunabilen ilk cediti ile bugünkü insan nesilleri arasında düşünülen irtibat ve münasebet zincirinin birçok boşluklarını doldurmak lâzımdır. Dünyada henüz el sürülmemiş ve herbiri insana ve insanın cetlerine dair, birçok vesikalar ve izler ihtiva eden topraklar altında daha kim bilir ne kadar hazineler vardır. Bahusus Asyada bütün bu muammaların anahtarları saklı kalmış olabilir. Halbuki yakın zamana kadar tetkik edilen yegâne saha hemen hemen Garbî Avrupadan ibarettir. Daha birçok sene evvel bulunan bir *kafatası* bugüne kadar mevcut malûmat yekûnu üzerinde mühim tesir yapmıştır. Her halde insanlar hakkında bugün mevcut olan malûmat yakında bileceklerimize nazaran hiç gibidir. İnsanların cediti olarak tavsif olunan mahlûk, kayalar arasında saklanan koşucu bir mahlûk idi. Bu mahlûk kolayca ağaçlara da tırmanabiliyordu. Ayaklarının baş parmaklariyle

İNSAN

ikinci parmakları adasında bir maddeyi tutabiliyordu.

Bu insan ceddinin dünya yüzünde yaşadığı devir pek eskidir. Memeli hayvan devri olan bu devir, bizden 40 veya 4 milyon sene uzaktır. Fakat bu da, tabii bir ceden iniyordu. Bu ikinci cet bizden 140 veya 14 milyon sene uzak bir zamanda yerde sürünen hayvanlar devrinde yaşamıştır. Bu hayvan, ağaçlar arasında yaşardı.

İnsanların cetleri olan, bu mahlûklara ait olmak üzere ilk izler arasında en mühimleri bazı taşlar ve çakmak taşlarıdır. Bunlar pek kaba tarzda elde tutulmak için yontulmuşlardır. Balta gibi kullanılmış olmalı idi. Bu ilk aletler arasında en eskileri milattan *yarım milyon seneden fazla* evvelki zamanlara aittir. Fakat, bu ilk aletleri yapan mahlûklara ait ne kemik ne buna benzer sair izlere bugüne kadar tesadüf edilmemiştir. Binaenaleyh bu mahlûklara, yalnız eser olarak bıraktıkları bu ilk aletlerin mevcudiyetile intikal ediyoruz. İlk aletlerin delâlet ettiği zamandan başlamak üzere bugünden 50,000 sene evveline kadar geçen yarım milyon seneden fazla uzun devre içinde yaşamış olan insan cetlelerine aidiyeti kat'i bir fosil bulunmamıştır. Ancak birçok asırlar zarfında, gittikçe daha ziyade tekemmül eden çakmak taşından yapılmış birtakım aletler bulunmuştur. Bu aletleri yontmuş, meydana getirmiş olan mahlûkların kemiklerinden veya sairesinden bir nişane kalmamış, çürümüş mahvolmuş, lâkin zamanımızdan 50,000 sene evveline yakın olan devre ait olmak üzere kıymetli eserler bulunmuştur. Taştan yapılmış kazmalar, burgular, bıçaklar, kargılar ve nihayet insana ait olduğuna şüphe

BEŞER TARİHİNE METHAL

olmıyan kafatasları ve sair kemikler bulundu. İlk insanlar, daha evvel değilse bile herhalde 50,000 sene kadar evvel zuhûr etmiş idiler. Şüphesiz 50,000 sene evvel yaşamış olan bu insanlar bugünkü nesillerine nazaran pek kaba yapılı idiler. Fakat 100,000 sene evvelki ecdadından daha az kaba idiler. 500,000 sene evelisindenberi dünya yüzünde yaşadıklarını, ne kadar basit olursa olsun, mevcut bir takım taş aletlerden bildiğimiz eski cetlerinden ise çok ince ve mükemmel olduklarına şüphe yoktur.

50,000 sene evvel yaşamış olan bu insanlar devirlerinde soğuklar pek ziyade şiddet peyda edince mağaralarda yaşamağa başladılar. Ateşi çoktan öğrenmiş görünüyorlardı. Bundan sonradır ki, arkalarında çok izler bıraktılar. Bu insanlar, o zamana kadar açık havalarda, su mem-balarının yakınlarında, yaktıkları ateş etrafında toplu bulunurlardı. Fakat, bu insanlar, yeni ve şiddetli soğğun şeraitine kendilerini uydurabilecek kadar zeki idiler. Halbuki, insana yakın ve ona benziyen mahlûklar, soğukların şiddetine mukavemet göstermediler, tamamilе mahvoldular. Hakikaten *eski taş devri* aletlerinin en kaba tipleri, bir müddet sonra ortadan kalkmış bulunuyordu.

Bu insanların, büyük hayvanlara karşı kullandıkları silâhlar, mızraklı kargılar, tahta topuzlar, büyük çakmak taşları gibi aletlerdir.

Hayvan eti ve hayvan kemiklerindeki iliklerle beslenirlerdi. Kemikelri mağaralarda saklarlar ve canları istediği zaman kırıp iliklerini içerlerdi. Bu adamlar derilere bürünüyorlardı. Bu derileri kadınlar hazırlıyorlardı. Bu ilk insanlar bizim gibi, hep sağ ellerini kullanıyorlardı. Vücudun sağ

İNSAN

tarafını idare eden, beynin sol cihetidir. Onun için bunlarda da beynin sol ciheti sağ cihetinden daha ziyade büyülmüştü. Basıra ve lâmise hislerini ve bütün vücudun kuvvetini idare eden arka kısımlar iyi neşvünema bulmuştu. Fakat fikir ve lisan ile münasebettar olan ön tarafları nisbeten küçük kalmıştı. Bunların beyinleri, bizim beynimiz kadar büyüktü. Fakat biçimi başka idi.

Herhalde, bunların düşüncüş tarzları bizimkinden çok farklı idi; çok kaba, bize nazaran fikirleri pek az açılmış idi. Hisleri, melekeleri, bizimkilere benzemiyordu. İhtimal hiç konuşmıyorlar veya pek nadiren, bir iki kelime kullanıyorlardı. Herhalde lisan denecek bir şeyleri yoktu.

..

Anladık ki, dünya yüzünde yaşamakta olan insan cemiyetlerinin, bugünkü hallerini iyice anlayabilmek için geçmiş bütün insanların ve cemiyetlerin hallerini, birbirlerine nispetlerini bilmek lâzımdır. Bunun için, dünyanın, hayatın ve insanların menşe ve mebdelerine kadar geriye gitmeğe mecbur olduk. Tabiatın, kâinat ve kuvvet olduğunu anladık.

Dünyanın menşeyini ve hayatın tabîî ve aynı zamanda, kâinatın kanunlarına tâbi şartlar içinde, sayılmayacak kadar çok, milyonlarca sene evvel dünyada belirmediğini gördük.

Balık ve yerde sürünen dört ayaklı memeli hayvanlarla beraber birçok cinsten hayvanların, milyonlarca seneler zarfında zuhûrlarını ve geçirdikleri tebeddülleri, gözden geçirdik. Nihayet insanların, tabîî mahlûk olarak dünyada, zuhûr

BEŞER TARİHİNE METHAL

ettiklerini anladık. Fakat ondan sonra ilk insan ceddini, tesbit etmekte müşkülâta uğradık.

Çünkü, onun, sahih olduğunda şüphe edilmeyecek iskeletini bulmak çok güç ve geç oldu. Bundan evvel, onun vücuduna, hayatına, ancak bıraktıkları kabasaba, bir takım taş aletlerle, intikal edebildik. Vakıâ bundan sonra o kaba iptidâî taş aletlerin incelendiği, tenevvü ettiği görülecektir. Dada sonra, yeni yeni insan bakiyeleri, taş aletler meyanında onlardan sonra icat edilmiş birbirinden mükemmel tunçtan, demirden aletlere tesadüf edeceğiz. Fakat bütün bu eserler bugünkü beşeriyeti tatmin edemez. Zira bütün bunlar takribî, tahminî hesaplarla nihayet insan cemiyetlerinin dünya üzerindeki mevcudiyetlerinin, yaşayışlarının ancak muğlak, müphem bir tablosunu yapabilir.

Halbuki, biz insan cemiyetlerinin, nerede, ne halde, ne vakit, yaşadıklarını bilmek isteriz. Onların bugünkü, hayatımız, fikirlerimiz, terakkilerimiz, hulâsa harslarımız üzerinde, hâlâ müspet veya menfi olarak müessir görünen harsları derecelerini sahih olarak bilmek isteriz.

Hars dediğimiz zaman, bir insan cemiyetinin, devlet hayatında, fikir hayatında (yani: ilim ve san'atta) iktisat hayatında yapabildikleri şeylerin muhassalasını kastediyoruz ki *medeniyet* te bundan başka birşey değildir.

Bu malûmat, ancak elde vazıh vesikalar olduğu zaman hâsıl olabilir. Vazıh vesika ise okuyabileceğimiz yazılı vesikalardır. Üzerinde *yazı* olan kâğıt, deri, taş, tuğla, ağaç, maden ve saire gibi muhtelif şekilde, kitap ve kitabelerdir ki insan cemiyetlerinin hakikî, medenî varlıklarının kudretli şahidi, canlı eserleridir.

TARİH

B.

TARİH

Bu izahattan sonra tarihi tarif edelim :
Tarih, insan cemiyetlerinin, zaman ve mekân kaydile, sahîh olarak, hayatını, harsını tetkik ve nakleden bir ilimdir.

Tarihin, insanlar için ne kadar mühim bir vazifeyi üzerine aldığı meydandadır.

Tarih, bu mühim vazifeyi ifa ederken, yalnız, bugünün insanlarını, tenvir ve irşat etmekle kalmıyor, bundan sonra gelecek insanlara da faideli bir mürebbi oluyor.

Filhakika, yarının kurucusu olan bizler, bizden evvelki kavmlerin, milletlerin, devlet işlerinde fikrî ve iktisadî sahalarda, yaptıklarını ve bunların mükemmel ve noksan cihetlerini, iyi ve fena taraflarını ve bunların sebeplerini, amil ve müessirlerini, tabii veya arızî manileri anladıkça, fikrimizde, filimizde, küşayiş olur. Gelecek nesillerin nefretle yadedeceği bir insan, bir millet olarak tarihe geçmekten hazer edeceğiz. Fertçe ve milletçe, medeniyete en yüksek işler görmüş, insanlığın yükselmesine çok çalışmış, gelecek nesillerin istifade edebileceği, kıymetli, ölmez, ilmi ve san'atkârane eserler bırakmış bir varlık olarak, tarihte en muhterem, en şerefli bir yer sahibi olmağa çalışacağız. Çocuklarımıza da aynı fikir ve terbiyeyi vereceğiz.

Tarih, vazifesinin ifasında muhtaç olduğu malûmatı temin için hemen her ilim ve fenden istifade etmek mecburiyetindedir. Bilhassa, jeoloji, antropoloji, paleontoloji, arkeoloji, filoloji, etnoloji, içtimaiyat, tabiiyat ilimlerine muhtaç olduğu gibi, coğrafya ile daima yanyana yürümeğe mecburdur.

BEŞER TARİHİNE METHAL

Tarihinden bahsettiğimiz insan cemiyetinin dünya yüzünde, hangi mevkii işgal ettiği, bu mevkiin vaziyeti, avarızı, iklimi, denize yakın veya uzak olması, toprağı, nehirleri; nebat ve hayvan yetiştirme kabiliyeti ile o cemiyetin tarihi arasında sıkı bir münasebet vardır. Kezalik, bir milletin, hangi milletlerle iktisadî, içtimaî, siyasî münasebetlerde bulunduğunu bilmek lâzımdır. Bütün bunları, coğrafi vaziyetten anlıyabiliriz.

Tarih, vak'alarını, zaman sırasile, tertip etmek için bir mebde kabul etmek ve vekayii, o mebdee göre sıralamak lâzımdır. Bu mebde bütün milletlerde bir değildir.

Araplar, *Muhammedin*, Mekkedden Medineye hicretini tarihlerine mebde olarak kabul etmişlerdir. Hicret mebde olmak üzere senelerin sayılmasına *seneihicriye*, vekayi senei kameriye ile hesaplanırsa senei hicriyei kameriye, senei şemsiye ile hesaplanırsa senei hicriyei şemsiye ismini alır. Bütün dünya milletleri, *İsa'nın* doğduğu günü mebde kabul etmişlerdir, bu senelere *senei milâdiye* denir. Ve yalnız şemsi sene ile hesaplanır.

Türkler, bütün medenî milletlerle beraber, Türk cümhuriyetinin teessüsündenberi mebde olarak milâdî ve ölçü olarak şemsi seneyi kabul etmişlerdir.

∴

İNSANLARIN GEÇİRDİĞİ DEVİRLER

Tarih, *yazı* ile başlar. İlk insanların, dünya yüzünde, yaşamağa başladıklarından itibaren, tarihin iptidasına kadar geçen çok uzun bir mazi biliyoruz. Bu mazi, tarihten evvele ait kalıyor. Demek ki insan cemiyetlerinin hayatları, bir mebdee nisbetle iki zamana ayrılır :

İNSANLARIN GEÇİRDİĞİ DEVİRLER

1) Tarihten evvel zamanlar;

2) Tarih zamanları.

Tarihten evvelki zamanlarda yaşamış olan insanların hayatları hakkında, bize bir fikir veren, onların bıraktıkları eserler olduğunu biliyoruz. Bu zamanlar dört devreye ayrılır:

1) Yontma taş devri;

2) Cilâlı taş devri;

3) Tunç devri;

4) Demir devri.

Bu devirlerin atları insanların hayatlarını müdafaa ve ihtiyaçlarını temin için kullandıkları maddeye ve maddeyi işleyişlerine göre verilmiştir.

Bu devirler, insanların, medenî hayat ve san'ata doğru terakki merhalelerini gösterir. Filhaki-ka, devirden devire daimî terakki yuku bulmuştur. Fakat zannolunmasın ki, dünyanın her muntakasında, aynı zamanda yaşamış olan bütün insan kütleleri, bu terakki merhalelerini, aynı zamanda kat'etmişler ve aynı zamanda müstereken, tarihî devirleri yaşamağa başlamışlardır.

Böyle olmamıştır. Bazı insan cemiyetleri, ya daha müstait olduklarından ve yahut muhit ve ahvalin, kendilerine muvafık şerait bahşetmesinden dolayı, diğer insan cemiyetlerinden, daha çabuk terakki etmişlerdir.

Medenileşmiş kavmlerin, tarihten evvelki zamanlarının, ne kadar devam ettiğini kat'î olarak bilmek mümkün değildir. Her halde, hepsinin, vahşilik halinden çıkmak için geçirdikleri zamanlar, pek uzundur.

Bütün insanlar için, yontma taş devri, kaba taş devrini geçirerek en uzun sürmüş bir devirdir.

BEŞER TARİHİNE METHAL

Diğer devirler, daha fazla süratle birbirini takip etmiştir.

Yontma taş devrini, Şarklılar milâttan 12,000 sene evvel atlıyabildikleri halde, avrupalılar bu tarihten 5,000 sene sonraya kadar bu devri yaşamağa devam etmişlerdir; yani Avrupada milâttan ancak 7,000 sene evvel bu devirden çıkılabilmıştır.

Tunç devri en eski medenî ülkelerde, Sum-merde milâttan 6:7,000 sene evvel, Mısırdan ise bundan sonra başlamıştır. Bu kıtalarda demir devri iptidalarında yazı icat edilmiş ve tarih devri açılmıştır. Avrupada yazı bilinmeksizin, dört muayyen devir geçirilmiştir.

..

Yontma taş devrinde insanlar, taşları taşla yontarak muhtaç oldukları her nevi aletleri yaparlardı.

Bu devirde insanlar, iptidai ve sefilâne bir hayat geçiriyorlardı.

Evvelâ, açık havada yaşadılar, sonra, nehirler yakınlarında ağaç kovuklarına, kaya oyuklarına, mağaralara iltica ettiler. Bunun için bu devre *mağara devri* de denir. Fakat, daha çok balığı olan su, daha çok avı olan orman aramak üzere sık sık yerlerini değiştiriyorlardı. Çünkü ziraat bilmiyorlardı. Avladıkları balıkları, hayvanları ve tedarik ettikleri nebat köklerini ve yabani yemişleri yiyorlardı. Bu insanlar elbise yapmasını bilmiyorlardı. Hayvan derilerine sarınıyorlardı.

Bugünkü mevcut hayvanlar, daha o devirde yaşamağa başlamışlardı. Büyük geyikler, öküzler; atlar, boz ayılar, aslanlar, sırtlanlar, gergedanlar, filler, şimdi ancak kutuplarda bulunan Ren geyikleri gibi hayvan cinsleri vardı. Bu devirde Ren

İNSANLARIN GEÇİRDİĞİ DEVİRLER

geyikleri okadar çoğalmıştı ki, bu devre Avrupada Ren devri namı verilmiştir.

Fakat o zamanın insanları bunların hiçbirini ehlileştirmemişlerdir. At, onlar için bir avdı. Bundan başka bugün nesilleri kaybolmuş, mamut gibi büyük hayvanlar da vardı.

İnsanlar, o devirde ya öldürüp yemek için veya kendilerini muhafaza için hayvanlarla mücadeleye ederlerdi. İnsanlar birbirleriyle de kavga ediyorlardı. Av hayvanı, balık, bir mağarada bir yer, kavgaya sebep oluyordu.

Birbirlerini öldürüp etini yiyenler olduğu gibi keyif için diğerlerini öldürenler de vardı. Bu insanlar birbirlerinden, hayvanlardan, herşeyden, şimşekten, gökgürültüsünden, fırtınadan, gecenin karanlığından korkuyorlardı. *Korku* insanların ilk ve en kuvvetli hisleri oldu.

Bununla beraber bu insanlar, çok korkacak bir şey olmadığı ve çok aç olmadıkları zamanlarda hayvan dişlerinden gerdanlık yapıyorlardı. İçlerinden bazıları bayağı artist olmuşlardı. Bu devrin metrukâtı meyanında, üzerlerine, asıllarına pek benzeyen hayvan resimleri yapılmış taşlar ve kemikler bulundu.

Bazı mağaralarda boyalı hayvan resimleri de bulundu. Bu insanlar hayvan resimlerini oldukça mahirane yaptıkları halde insan resimlerini pek kaba bir surette yapmışlardı. Anlaşıyor ki uzak ecdadımız tabiatı müşahade ve tasvir etmesini biliyorlardı.

Yontma taş devri insanları, *ateş* yakmağı öğrendiler. Ateşte ısınyorlar ve gıdalarını pişiriyorlardı.

Ateşin kuvvetli parlaklığı geceleri vahşi hay-

BEŞER TARİHİNE METHAL

vanları korkutarak uzaklaştırıyordu. Ateş aynı zamanda insanları, karanlığın verdiği korkulardan da kurtardı.

..

Cilâlı tas devrinde insanlar, taşları cilâlıyarak her neviden ve daha çok güzel aletler yaptılar. Bu devirde Avrupada yeni insanlar görülmeğe başladı. *Menşeleri Asya olan bu insanlar* Avrupa'nın vahşi vaziyetini değiştirdiler. Bu insanların mensup oldukları kavmler Asyada ve Akdeniz havzasında, vâsi mıntakalarda yaşayan *Türk kavmleri idi*. Türkler ziraati ve hayvanları ehlileştirmeye çoktan biliyorlardı. Hububat ve bilhassa buğday ziraatini öğrenmişlerdi.

Keten ziraati yapıyorlar ve onun liflerini dokuyarak kumaş ve ondan elbise yapmasını öğrenmişlerdi. Atı ve köpeği ehlileştiren bunlardır. Artık bu devirde koyun, öküz sürüleri yetiştiriliyordu.

Bu devrin adamları çiftçi ve çoban idiler. Bununla beraber cilâlanmış taşlardan ve kemiklerden muhtelif aletler ve zinet eşyası ve silâhlar yaptılar. Bunları yapmak için adeta imalâthaneler vardı. Başka san'atlar da inkişaf etmişti. Mese lâ kile şekil vermeği biliyorlar ve onu pişirerek muhtelif şekillerde ve muhtelif süslerle çömlekler, kaplar yapıyorlardı. Bu muhtelif san'atlar gittikçe daha faal bir hale gelen bir ticaret doğurdu. Ziraat ve her türlü yeni san'atlardaki terakkiler ile *cilâlı taş devrini, ilk idrak eden Türklerdir*.

Bu devrin insanları abideler diktiler. Bu abideler yere dikilmiş 4-5 metre irtifaında kaba taşlardan, *manhirlerden* ibaret idi. Bunlar ya bir hat

İNSANLARIN GEÇİRDİĞİ DEVİRLER

üzerinde veya bir daire üzerinde yan yana dikilirdi. Manhirlerin neye delâlet ettiklerini bilmiyoruz. Bundan başka *dolmen* denilen binalar yaptılar.

Dolmenler yere dikilmiş taşların üstünü ufki taşlar koyarak kapatmakla yapılan bir nevi odalardı. Bu tarzda yapılmış kapalı yollar da vardı. Dolmen odalarında insan kemikleri bulunmuştur. Bunlar şüphesiz mezardı. Bir üçüncü nevi binalar da vardı. Bunlar Avrupalıların *tümülüs* dedikleri tumbalardır. Tumbalar (Kurganlar) dolmen gibi taşlardan yapılmış, fakat üstü toprak yığınile örtülmüştür. Bunlar da tepeciklere benzer mezarlardı. Bu dolmen ve tumbalarda, tunç ve demir şeyler de bulunmuştur. Fakat, en eskilerinde yalnız taştan baltalar, kaba kaplar ve kemikten, fil dışından, hayvan kabuklarından resimsiz olarak yapılmış zinet eşyaları bulunmuştur. Bu tezyinat bilâhara göl evlerinde bulunmuş olanlara benzerdi.

Cilâlı taş devrinde insanlar kısmen göçebe hayatı terkederler, şurada burada yerleşirler. Bu mühim bir hâdisedir. İnsanlar yalnız münferit aileler halinde değil, birbirine yakın ailelerden mürekkep gruplar, yani *kabileler* halinde sakin oldular. Sabit hayat, küçük küçük milletler demek olan bu gruplar da tesanüdü takviye etti.

Beraber yaşamak için müşterek kaideler bulmak icap etti. Biz onlara bugün *kanunlar* diyoruz. O eski insanların buldukları kanunların neler olduğunu bilmiyoruz. Yalnız muhakkaktır ki insanların grup halinde birleşmeleri bir terakki oldu; ve insanlar arasında şiddet ve huşuneti azalttı.

Bu insan gruplarından bazıları göller üzerinde inşa ettikleri *beldelerde* ikamet etmeğe başladılar.

BEŞER TARİHİNE METHAL

Göl beldeleri şöyle inşa olunurdu: bir gölün içinde, fakat kıyıya yakın olmak üzere kazıklar çakılır; kazıkların üzerine ağaç kütüklerinden bir döşeme yapılırdı. Döşemenin üstünde kulübelere inşa olunurdu. Kulübelerden müteharrik ahşap köprülerle sahile çıkılır ve gelinirdi. Bu köprüler akşamları kaldırılır, sabahları tekrar konulurdu.

40,000 kazık üzerine kurulmuş beldeler bulundu. Kazıkları, ağaç kütüklerini kaba taş balta- larla kesmek ve düzeltmek için ne kadar uzun ve sabırlı çalışmak lâzım geldiği düşünölsün. Bu beldelerde insanlar kendilerini emniyet içinde hissediyorlardı. Emniyetli hayat, müşterek sarfo- lunan gayretin mükâfatı oldu. Beşeriyetin büyük kısmı cilâlı taş devrine, milâdî İsadan on iki bin sene evvel varmıştır.

..

Hakikî *maden devri* tunç istimalinden sonra başlar. Fakat tunç yapmak için lâzım olan kalay tabiatte nâdir bulunduğundan, tunçtan silâh ve aletler imalâtı mahdud idi. Bu sebeple daha uzun zamanlar yontma ve cilâlı taştan yapılmış şeyle- rin istimaline devam edildi. Bulunmuş olan tunç kaplar üzerinde bir takım sahneler arzeden, ka- rışık resimlerin mahkûk olduğu görülür.

Madenleri keşfeden insanlarca, *demir madeni* de malûm oldu. Demir istimali tunç istimalinden daha çok taammüm etti. Demirden yapılan şeyler tunçtan ve taştan yapılmış şeylerin tamamen ye- rine kaim oldu. Gerçi demiri eritmek ve onun üzerinde işlemek daha güçtür. Fakat zamanla bu müşkül yenildi. Demir, keskin kılıç, balta ve sair

İNSANLARIN GEÇİRDİĞİ DEVİRLER

silâhlar yapmak için daha müsaittir. Maamafi demir devrinde ve bugün dahi bazı eşya için tunç, bakır ve kalay kullanılmaktadır.

Maden devri üç müteakip safhaya ayrılıyor: Bakır devri, Tunç devri, Demir devri. Demir devrinin medeniyeti, her devirden yüksekti.

Demir san'ati *Türkler tarafından* Orta Asyada keşfedildi. Oradan Tuna yalılarına ve oradan Tuna boyunca Avrupaya yayıldı.

Avrupadaki insanlar henüz göl kasabaları ve dolmenler inşa ededurdıkları zamanlarda, Şarkta Türkler en mühim san'atları doğuran bir keşifte bulunmuşlardı. Orta Asya yaylâlarında, dağlarında, ormanlarında yaşayan Türkler tabiatı saf olarak altın ve bakır madenlerine tesadüf ettiler. Bu madenleri ateşte eriterek onlara istenilen şekli verebilmek mümkün olduğunu anladılar. Bu keşif milâttan en az 7,000 sene kadar evvel vuku buldu. Bundan sonra madenleri beraber bulundukları taşlardan ayırıp çıkarmak san'atını öğrendiler. Altın, süs eşyası imalinde kullanıldı.

Bakırdan da silâhlar yaptılar. Lâkin bakır o kadar mukavemetli olmadığından, taş silâhların kullanılmasına da devam olundu. Nihayet terakki yolunda bir adım daha atıldı. Keşfolundu ki bakır ile kalay bir arada eritilince daha kuvvetli bir maden, yani *tunç* oluyor.

∴

İnsanların, muhtelif keşif ve icatları bir memleket ahalisinin diğer taraflara *muhacereti* suretile veya ticaret vasıtasile dünya yüzünde yayılmıştır. Tarihten evvelki en eski zamanlardanberi, dünyanın muhtelif kıt'alarında birçok insan muhaceret-

BEŞER TARİHİNE METHAL

leri vuku bulmuştur. Bunun başlıca sebeplerini şu suretle izah edebiliriz.

Yontma taş devri insanları, yalnız balıkçı ve avcı idiler. Bunlar daha iyi avlanacak ve balık tutacak yer bulabilmek için oturdukları yerleri değiştiriyorlardı.

Daha sonraları cilâlı taş devri insanları, çiftçi ve çoban olduklarından oturdukları yerlerden daha mümbit topraklar ve daha güzel mer'alar aramağa koyuldular. *Fakat büyük muhaceretlerin asıl sebebi Orta Asyada vuku bulan mühim coğrafî ve iklimî büyük tahavvüllerdir.* Bu mintakanın birçok büyük parçalarında bu tahavvüller yüzünden cemiyetle yaşamak imkânının kaybolması birçok insanların kütle halinde birbiri ardınca göçmelerini mucip olmuştur. Muhaceret sebeble, insanlar yekdiğerinin yerlerini almak istediğinden aralarında şiddetli kavgalar oldu. Tamamile imha edilen, veya esaret altına alınan kavmler oldu. Birçok yerlerde de galiplerle mağlûplar karışarak bir tek kavm teşkil ettiler. Ve aynı lisanda konuşmağa başladılar. Bundan anlaşılıyor ki tarih, muhtelif kavmlerin karışmasını mucip olan vak'aların mabadidir. Kavmlerin tarihten evvel başlayan bu muhaceretleri, tarihî zamanlarda dahi devam etti. Akınlar, muharebeler, istilâlar neticesinde birbirlerine karışan insan kütlelerinden mütemadiyen yeni kavmler zuhûr etti. Hücum eden, istilâ eden kavmler, mevcut bazı devletleri tahrip ettiler. Bazan geri püskürtüldüler. Bazan aralarına girdikleri yerli ahaliyi temsil edip kendileri gibi yapıyorlar, bazan da kendileri onlar tarafından temsil olunuyorlardı. Bu suretle yeni yeni bir takım devletler teşekkül

IRK

ediyordu. Bu insan halitalarının terkiplerini lâ-yıkile tanımak güçtür; maamafi mütaleaları kolay olmak için umumiyetle bu insan cemiyetlerini, bünye-vî benzeyişleri noktai nazarından *ırklara* ayırırlar.

C.

IRK

İnsanlar, dünya yüzünde iklimleri birbirinden az veya çok farklı muhtelif kıtalara yayılmışlardır. Hayat ve tagaddî tarzları da başka başka olmuştur. Bu muhtelif mıntakalara yayılmış olan insan kütleleri, büyük denizler, aşılması müşkül dağlar, zamanımızda dolmuş oldukları görülen göller ve denizler gibi tabii manialardan dolayı asırlarca müddet birbirleriyle temasta ve tesalüpte bulunmaksızın münferit bir halde yaşamışlardır. Bir mıntakanın maddî ve içtimâî aynı şartları, o mıntakalarda yaşamış olan insanlarda bir takım müşterek ve müşabih vasıflar, benzeyişler vücade getirir. Bu suretle birbirinden ayrı teşekkül etmiş olan insan cemiyetleri veya grupları arasında bir takım farklar hâsıl olur. İşte insan cemiyetleri arasında mevcut olduğu görülen bu farklar, insan kütlelerini, bu noktai nazardan, bir takım *zümrelere ayırmak* temayülünü uyandırmıştır.

Muhaceret meselesinde gördüğümüz gibi, iptidâî ırklar zamanla birbirleriyle çok karışmış, yeni yeni bir takım mürekkep ırklar vücade gelmiştir. Bununla beraber, bütün uzviyet âleminde olduğu gibi insan zümreleri arasındaki ihtilât ve tesalüpler ne kadar kuvvetli olursa olsun, aynı iklimin daima aynı evsafı meydana çıkarmaktaki

BEŞER TARİHİNE METHAL

tesiri, bellibaşlı bazı ırkî grupların ve gruplar arasında mutavassıt bazı küçük zümrelerin seçilmesini icap ettirmiştir.

a) Baykal gölü havalisinden başlayarak Altaylar ve Orta Asyadan itibaren Hazar denizi ve Karadeniz havzalarile Adalar denizi ve Tuna boylarına kadar olan geniş sahalar, binlerce ve binlerce senelerdenberi alelûmum beyaz renkli olan *Türklerle* meskûndur.

Şimalî Asya ve Avrupa kıtalarında da beyaz insanlar sakindir. Fakat bu beyazlık derecesinin kutpa yaklaştıkça ve Asyanın şarkına ve cenubuna indikçe beyaz ve esmere doğru değiştiği yerler vardır; binaenaleyh beyaz ırk ikinci derecede iki veya üç ırka daha inkısam edebilir. Sarı saçlı, mavi gözlü, uzun boylu insanlar, ekseriyetle bu ırkta görülür.

b) Şarkî Asyada başka bir grup hâkim görülmektedir. Bu grupu teşkil eden insanların ekseriya derisi sarı, saçları siyah ve sert, boyları kısadır; bu gruba Avrupalılar *Mongol* ve *Mongoloit* ırkı diyorlar. Bugünkü Mogolistan, Çin, Hindi Çinî ve onun cenubundaki Adalar, Japonya sekenesi bu ırktan addolunuyor. Mongoloit ırktan insanlar Amerikaya da geçmişlerdir.

c) Afrikada *siyah* ırk hâkimdir. Hindin otokton ahalisi de siyah renkli idi.

d) Amerikada *kırmızı* renkli insanlar vardır.

Beşeriyeti bu veçhile, mahza renk esası üzerine ırklara ayırmak doğru değildir. Çünkü insanlarda renk ancak hali hayatta bulunmuş olmasile müşahede olunur; halbuki insan ırklarının mazisini ve ırkların tahavvülât ve tekemmülâtını meydana çıkarabilmek için yaşayanlardan ziyade,

IRK

arzın tabakaları altında bulduğumuz insan fosilleri üzerinde tetkikat yapmak lâzımdır. İnsanın tabii tarihinin tetkikine mevzu olan bu bakiyeler ise, bittabi renkten mahrumdur.

Irkların dünya yüzünde her mıntakada, karma-karışık bir halde yerleşmiş oldukları görülmektedir.

Binaenaleyh ırkî hakikatler beşer grupları arasındaki *iskeletlerden* çıkarılan fizikî farklarla meydana çıkar. Bu farklar şunlarda aranır:

1 — Kafatasının ve çehrenin şekli;

2 — Boy.

Mühim olan ırkî farika, kafatasının şekli, hasaten uzunluğu ile genişliği arasındaki nispettir. Aynı asıldan gelmiş olmaktan doğan bu irsî farika her türlü tesire en çok mukavemet eder ve yalnız ırkların ihtilâtı neticesinde, gine irsî olarak, tadile uğrar. Bu farikadır ki dünya üzerinde birbirini takiben gelmiş ve tarihi yapmış olan insanlar arasında esaslı bir fark tesis etmiştir.

Burada bir nokta hatıra gelir: Aralarında bugün esaslı farklar bulunan muhtelif ırklardan herbiri ayrı ayrı menşelerden mi gelmiştir, yoksa hepsinin menşei aynı bir ırk mıdır? Bu farklar sonra mı hâsıl oldu?

Gerçi bu mesele henüz hallolunmamıştır. Ancak, şunu beyan etmeliyiz ki, ırklar arasında bugün görülen farkların, tarih noktai nazarından ehemmiyeti pek azdır. Filhakika, kafatasının şekli ırkların tasnifi için, tamamen esasî bir farika olduğu halde içtimaî hiçbir manası yoktur. Bunun sebebi şudur: kafatası değişmiyor, yahut güç ve geç değişebiliyor. Fakat, onun içindeki en asıl uzuv, *dimağ* değişiyor. Kafatasları başlıca iki esaslı şekil arzeder: *brakisefal* ve *dolikossefal*.

BEŞER TARİHİNE METHAL

Türk ırkının kafatasları şekli ekseriyetle brakisefal'dir.

Kafatasının, yanında, yüz, burun, ve çehrenin şekilleri de nazarı dikkate alınır.

Bazı insanların, yüzleri uzun, bazıları kısa olur. Bu iki tip yüz hem brakisefal ve hem de dolikosefalde bulunabilir.

İnsan yüzleri: kısa-geniş ve dar-uzun olabilir.

Uzun bir yüz geniş bir kafatasile birleşmiş olursa, veyahut kısa bir yüz uzun bir kafatasile birleşirse biçimsiz olur; ahenksizlik göze çarpar.

Çehrenin, daha iki hususiyeti dikkati calıptır: burnun ve çenenin şekilleri.

Burnun sivri, uzun, yassı, büyük, küçük, doğru, kıvrık bir takım şekilleri vardır.

Çenenin şekli de dişlerle beraber çehrenin cephesine nazaran düz veya jleri doğru çıkık olabilir: düzgün çene ve çıkık çene.

İnsanlar, boylarının uzunluklarına, kısalıklarına göre de ırklarına, nispetlerini ifade ederler: yüksek boylu, orta boylu ve kısa boylu ırklar vardır.

İnsanlarda ve iskeletlerinde, görülebilen ve ölçülebilen daha birçok şeyler vardır ki, bunların kâffesi insanın tabii tarihini tetkik eden âlimler tarafından nazarı dikkate alınır. Meselâ, gözlerin şekli, yüzdeki vaziyeti, muhtelif ırklar arasında mühim farika teşkil eder.

Bu son esaslara göre ırkın tarifi şöyle olabilir:

İrk aynı kandan gelen ve cismen birbirine benzeyen insanların gösterdiği birliktir.

∴

LİSAN

İnsanların ilk kullandıkları lisansların çok basit olduklarına şüphe yoktur. Bilhassa fikirlerini evza ile anlatmış olma-

LİSAN

ları ve kullandıkları kelimelerin bir takım telâş, hırs, ıstırap gibi heyecan ve infialleri ifade eden gayri iradî nidalardan, yahut tabiattaki sesleri yarı şuurlu surette taklit eden kelimelerden ibaret olması ve bir takım eşyaya tekabül etmesi muhtemeldir. İnsanın akli, uzun zamanlarda yavaş yavaş hareketleri ve hareketlerin eşya ile arasındaki münasebetleri ifadeye muktedir olabilmıştır. İptidai lisanlar her halde, çok az kelime ihtiva ediyordu. Bugün lisanlar çok zenginleşmiş bulunuyorlar.

Bazı geniş mintakalar üzerinde dağılmış bir halde bulunan insan kütlelerinin kullandıkları lisanlarda müşabih cezirlere ve aynı fikri ifade için müşabih tarzlara malik lisan gurupları vardır; fakat buna mukabil diğer mintakalarda bu lisan guruplarından esaslı bir surette farklı başka lisan gurupları da vardır.

Dünya yüzünde yaşayan kavmlerin kullanmakta oldukları lisanlar hakkında bir fikir hâsil etmek için bazı büyük lisan guruplarını sayalım :

-a) *Türkçe*. Bu dil esasî (orijinal), başlıbaşına müstakil bir dildir. Türk dili bu gün Tuna havzasından Şarkta Lena nehri ve Kingan dağlarına kadar ve Şimal Buzdenizinden Umman denizine kadar uzanan geniş sahadaki insanlar tarafından konuşulan, bunlar arasında anlaşma vasıtası olarak kullanılan umumî bir dildir. Türk dilinin esaslı farikaları, doğrudan doğruya Türk adını taşıyan kavmler tarafından kullanılan lehçe de mütebariz ve mütekâmildir. Macar ve Finlerin kullandıkları lisanlar Türk dilinin esasî unsurlarını ihtiva etmekle beraber başka tarzda istihale ve inkişaf etmişlerdir.

BEŞBR TARİHİNE METHAL

Avrupalılar Türk lisanını *Ural - Altay* namı altında Mongolca ile bir sayarlar, bu telâkki tamamen yanlıştır. Hakikat şudur: Mogolca, Türkçeden, Çince, Tibetçeden alınmış bir takım kelimelerin Mogollara has bir tarzda birleştirilmesinden teşekkül etmiştir. Bugün *yanlış olarak tatar denilen* meselâ Kırım, Kazan, Azerbaycan Türkleriyle, Kırgız - Kazaklar ve Başkurtlar gibi Türk kabilelerinin kullandıkları lisan da, az veya çok bir takım lehçe farkları ile Türkçedir.

b) Hemen bütün Avrupa milletlerinin ve Asyada Rusların ve bir kısım İran ve Hint halkının konuştukları lisanlar bugün *Hint - Avrupa* lisanlar grubu olarak tanıtırılmaktadır. Bu grupta Lâtin, Cermen, Slav lisanları büyük lisan ailelerini teşkil eder.

c) Asyanın cenubu garbisinde, Arabistanda Arapların, Yahudilerin ve Afrikada Mısırlılarla Habeşlerin ve sair bazı kavmlerin konuşmuş oldukları lisanları *Hamî* ve *Samî* diye müstakil bir lisan grubu olarak gösterirler.

Mısırın Kıpti lisanile Berberi lisanları ve sureti umumiyede Şarkî Afrika lisanlarına şamil olan Hamî lisanları ayrı bir zümre halinde gösterenler de vardır. Samî lisanlar zümresi, iptida, Hamî grup şeklinde zuhûr etmiş olabilir.

d) Asyanın şark ve şarkı cenubisinde Mongol ve Mongolî kavmlerin lisanları da bir lisan grubu telâkki olunabilir.

Bu saydığımız bellibaşlı lisan gruplarından başka her kıtada bazı mahallî münferit lisanlar da vardır.

Beşer ırklarını tasnifte renk esasına saplananlar olduğu gibi, elyevm insanların kullandıkları lisanlara göre de ırk tasnifi yapanlar görülmektedir.

TÜRK IRKI

TÜRK IRKI

Dünyada insan cemiyetlerinin tahavvüllerini, terakkilerini, milletlerin sureti teşekküllerini tetkik ederken coğrafi muhitin ehemmiyetinin yanında ırk meselesi de bazı noktalardan oldukça ehemmiyetli bir surette dikkati celbeder.

İrk mefhum ve tarifi bugüne kadar birçok münakaşalara ve birbirine zıt mütalealara mevzu olmuştur.

Bazı müellifler ırkları lisanlara veyahut renklere göre tasnif etmişlerdir. Halbuki muhtelif ırkların tesalübünden hâsıl olan bazı kavmlerin müşterek lisanları olduğu gibi aynı ırka mensup olan bazı kavmler de başka başka lisanlarla konuşmaktadırlar.

Renk taksimine gelince bunun zamanla ve muhit değiştikçe nasıl ehemmiyetini kaybettiğini ırklar bahsinde izah etmiştik. Avrupa âlimlerinin beşeriyet ve beşer ırkları hakkında verdikleri malûmat hep kendi noktai nazarlarındandır. Bunlar çok defa ırkları takibettikleri gayelere nazaran tasnif ediyorlar. Filhakika bugünkü Avrupanın büyük millet kütleleri doğrudan doğruya bir ırka mensup olmadıkları gibi, bu cemiyetlerin ekserisinde bariz vasıflarını muhafaza etmiş hâkim bir ırk ta mevcut değildir. Bu milletler birbirleriyle aynı kemiyet ve keyfiyet te tesalüp etmemiş muhtelif ırkların husule getirdiği yepyeni birer heyettiñler.

Umumî olarak denilebilir ki inkişaf ve itilâ ile beşeriyetin mukadderatına hâkim olan *dimağ* dır. Dimağdan murat onun uzvî mahiyeti değil, her nevi tecellileridir. Dimağ üzerinde coğrafi muhitin, bu coğrafi muhitteki içtimaî şartların ve

BEŞER TARİHİNE METHAL

İrsî vasıfların hiç şüphesiz büyük ve ehemmiyetli tesirleri vardır.

Bu noktai nazardan aynı asıldan gelen ve bün-yevî vasıflarile birbirine benzeyen insanlar kütlesidir diye tarif edilen ırkların ehemmiyeti bir derece tebarüz eder.

Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan *Türk ırkı* en çok benliğini muhafaza etmiş bir ırktır. Tarihten evvel ve tarihî devirlerde bu ırkta, işgal ettiği vâsi mıntakalardaki ve yurtlarının hudutlarındaki komşu ırklarla tesalüp etmiştir. Bu tesalüplerin ekserisinde Türk ırkının bariz ve uzvî dimağ eseri olan harsî vasıfları hâkim kaldığından bu karışmalar Türk ırkına kendi hususiyetini kaybettirmemiştir. Ancak uzun devirlerde ve büyük ekseriyetler içinde ihtilâtlara maruz kalanları temessül edip isimlerini ve dillerini muhafaza edememişlerdir.

Dimağın en kıymetli mahsulü olan lisan bil-hassa Türk ırkının büyük ekseriyetinde tarihî devirlerin husule getirdiği tekâmül silsilesi dahilinde daima ana hatlarını muhafaza etmiştir. Tarihten evvelki zamanlarda ve tarihî devirlerde ayrı ayrı cemiyetler, medeniyetler, devletler vücutte getirmiş olan bu büyük ırk mensupları, kuvvetli dimağlarının muhtelif muhitlerde yaratıkları müşterek lisan ve harslarla ve irsî vasıfları ile uzun veya kısa müddetler zarfında yekdiğerinden daima müteesir olmuşlardır.

Görüyoruz ki tarihte daima göze çarpar bir birlik arzeden *Türk ırkı* daima hâkim kalan bariz uzvî vasıflarile dimağın en kuvvetli mahsulü olan müşterek lisanlarile ve bu lisanla nakledilmiş olan harsları ile, tarihî müşterek hatıratı ile aynı za-

FİKİR

manda *bugünkü millet tarafine de uyan* büyük bir cemiyettir.

Bütün tarihte böyle büyük bir ırkı, bir millet halinde görmek bilhassa zamanımızdaki insan heyetlerinin pek çoğuna nasip olmıyan büyük bir kuvvet ve büyük bir şereftir.

D.

FİKİR İnsan cemiyetlerinin tarih devirlerine girmeden evel, insanların, 500,000 sene süren neşvünema devirlerinde dimağları içinde neler cereyan etmiş olabileceğinden bir nebze bahsetmek faydalı olur.

Bu uzak zamanlarda, insan kendisi ve muhiti hakkında ne düşünüyordu?

İnsan, evvelâ ancak havassına doğrudan doğruya temas eden şeyler ile alâkadar oluyordu.

Lisan bir derece tekâmüle vâsıl oluncaya kadar insanın fikri bu daire haricine çıkamadı.

Fikri tesbit eden ve gittikçe daha mürekkep fikirlere doğru yükselmeği kolaylaştıran lisandır. İptidaî insan, nereden geldiğini, niçin yaşadığını, hiç düşünmek ihtiyacını hissetmiyordu.

İptidaî insanlar, hemen adeta her şeyden *korkuyordu*; şüphesiz bu korktuğu şeyleri ruyasında da görüyordu. Bunlarda bir takım kudretler tahayyül ediyor ve bu kudretleri tatmine gayret ediyordu. Canlı ve cansız şeyler arasında sarîh bir tefrik yapamıyordu. Meselâ, cansız bile olsa her hangi bir şey kendisini cerihadar etse ona ayağıyla vuruyordu. Bir nehir fazlalaşır veya taşarsa kendisine hasım olduğuna zahip oluyordu. Bir fikirden, diğer bir fikre intikali anlaşılmaz ve

BEŞER TARİHİNE METHAL

mantıksız bir halde idi. Eski taş devri nihayetindeki insanların bıraktığı resimler, bu insanların güneşe, aya, yıldızlara veyahut ağaçlara dikkat atfeylediklerini gösteriyor. Bu insanlarda henüz dini fikir ve kanaattan eser yoktu. Onlar kendi rüyalarıyla teheyyüce geliyorlardı. Hakikatın kendilerinde uyandırdığı suretlerle bu rüyalar karışarak garip bir vüzhatsızlık husule getiriyordu. Faraza, ölülerini gömmelerinden ve yanlarına erzak ve silâh bırakmalarından bu insanların müstakbel bir hayata inandıkları neticesi çıkarılacağı gibi, ölenlerin hakikatte ölmediklerini zannettiklerine de hükmetmek mümkündür. Ölüleri rüyada görmeleri bu son fikri takviye ediyordu. Bu fikir, ölüleri bir nevi cadı haline sokuyor ve onlarla uzlaşmak, gazaplarını tahrik etmemek çarelerine tevessülü mucip oluyordu.

İptidaî insanların, babalardan, büyük babalardan, korktukları anlaşılıyor. Çocuklar bu, *cet* korkusu içinde büyürlerdi. Cdde ait eşyaya, meselâ onun mızrağına dokunmak, oturduğu yere oturmak memnu idi. *Cet*, bütün aile efradının efendisi, hâkimi idi. Aile gençlerinin bu *cet* korkusunu, cedde hürmet ve itibar göstermek lüzumunu analar mütemadiyen telkin ederlerdi.

Binaenaleyh denilebilir ki, kendisine el veya nazar uzatılmıyan mukaddes bir mevcudiyet mefhumu pek eski zamanlarda insanların dimağına hâk olunmuştur. Aile veya kabile efradının ceddin gazabından masun bulundurulması, bilhassa o öldükten sonra bile onu hoşnut etmeğe çalışılması fikri bu suretle hâsıl olmuştur. Zaten ceddin, yani reisin öldüğünden kat'i bir surette emin olunamıyordu. *Cet* öldükten sonra dahi kadınlar çocuk-

FİKİR

larına cetlerinin ne kadar müthiş ve harikulâde bir mahlûk olduğunu mütemadiyen tekrar ederlerdi. İnsanlar, düşmanlarını korkutmak için de kendileri için korkunç bir hüviyet teşkil eden cetten istifade etmeyi ümit ederlerdi. Kendi aralarında iken huşunetli olmakla beraber onları muhafaza eden ceddin toprak altında iken de onları muhafaza ve müdafaaya devam etmekte olduğunu zannederlerdi. Cet korkusu, idrak edilmeyecek derecede batı bir seyrile "Kabile Allahı korkusuna," intikal etti. Dimağları, bu düşüncüyü geçmiyen insanlar, kâinatı da aile çerçevesi içinde gördü. İnsanlarda cet korkusu tehlikeli hayvanlara karşı olan korku ile karıştı. Bu suretle Allah mefhumunun başlangıç hali olan, ulvileştirilmiş cedde hayvanî bir şekil verilmesi, bir merhale teşkil etti.

Bazı sari hastalıklar, o insanlarda esrarengiz bir fikir uyandırdı; bazı mahallerden ve bazı eşhastan uzaklaşmak.. o mahallere ve eşyaya ve eşhasa korkunç bir mahiyet atfolundn. İnsanlarda lisan tekâmül etmeye başlar başlamaz fikir bu iptidai düşünceler üzerine teksif edildi. Onlara daimî bir kıymet izafe edilmeğe çalışıldı. İnsanlar, yekdiğerleril konuşarak, yekdiğerlerinin korkularını teyit ve tekit eylediler. Müsterek mukaddesat an'anaları icat eylediler. Bu mukaddesat içinde, *memnu* (haram) ve *gayrı tâhir* (mekruh) mefhumlarına aîtfikirler mühim yer tuttu. Gayrisaf olmak korkusu tasfiye olunmak endişesini doğurdu. Bu tasfiye ameliyesi nispeten akıllı ve dirayetli insanların himaye ve muavenetile yapılyordu. İlk

BEŞER TARİHİNE METHAL

dinlerin ve sihirbazlığın tohumlarını, hep burada aramak lâzımdır.

Fikri beşerde iki zıt meyil vardır. Birincisi, ki daha eskisidir, her şeyi gizli tutmak, meylidir. Daha yeni olan ikincisi de sözlerimizle hemcinslerimizi mütehayyir etmek ve onlar üzerinde tesir ika etmek arzusudur. Bundan başka ve fazla olarak insanlarda esasen diğerlerini talim ve terbiye etmek hissi mevcuttur. Ekseri insanlar, hemcinslerine yapmamaları icap eden şeyleri bildirmekten zevkalırlar. İşte bu suretle tarihin mebbeinde sırf indî ve keyfî olmak üzere tatbik olunan bir sürü memnuat meydana çıkmıştır.

Bir de insanlara hasım olan kuvvetlerin mevcudiyeti fikri o kuvvetlerin insan lehine imale olunabilmeleri ihtimalini doğurdu. İnsanları tehdit eden kudretlere hususî merasim ve teşriatla kurbanlar kesmek ve bazı takdimeler vermek âdetine geçildi. Âyin heybetli bir iş olduğu için yapılırdı.

..

İnsanların hayatına hâkim olan ilk telâkkiler, izah ettiğimiz gibi bir yığın düşüncelerden neş'et etmiştir. Lisan tekemmül ettikçe kudsiyet an'anası, memnuiyet ve merasim eşkâli arttı ve genişledi. İlk çobanların zuhuriyle başka birçok şeyler insanlar için derin bir mana ihtiva eder göründü. İnsanlar, sürüsünü otlatmağa götürdüğü saharların ötelinde neler olduğunu bilmeğe mecbur oldu. Gece ve gündüz hayvanlarına nezaret ederken ve muhtelif yer değiştirmeler esnasında gündüzleri *güneşin*, geceleri *ayın* ve *yıldızların* rehberliğinden istifadeye başladılar. Birçok uzun

FİKİR

asırlardan sonra yıldızların aydan ve güneşten daha emin bir rehber olduğunu anlamağa muvaffak oldular. Bundan sonra, yıldızların tetkikine ehemiyet verdiler. Her şeye ferdiyet ve şahsiyet izafe itiyadında olan insanlar, yıldızları, gökyüzünden kendilerini tetkik ve himaye eden şayanı itimat bir takım necabetli mahlûklar addetmeye başladılar.

İlk ziraat teşebbüsleri de mevsimler hakkındaki fikri tespit etti. Nihayet, kamerin, güneşin, yıldızların, muhtelif zamanlarda muhtelif fasıllarla görünüşünden, sayıya, adede, ölçüye intikal ettiler. Hulâsa, tabiatın, müşahede ve tetkiki insanlarda yeni yeni düşünceler ve meraklar uyandırdı.

..

Lisanın lûgatçası çoğaldıkça, insanın *hikâye* ve nakil kabiliyeti de tezayüt etti. Kendilerine, kabilelerine, mukaddesata, dünyaya ve her şeyin sebeplerine ait bir takım hikâyeler nakletmeye başladılar. Bu suretle bir kabile zihniyeti ve bir an'ana inkişaf etti. Bu hal, insanları istediği gibi serbest bir fikir ve düşünceye malik olabilmek imkânından mahrum ve bazı fikirleri, bazı telkinleri olduğu gibi kabul etmeye mecbur ediyordu. Görülüyor ki, insanlar bu bahsettiğimiz tarihlerden itibaren şahsiyetlerinden bir kısmını feda etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Beşeriyet, bugün dahi hâlâ, aynı yolu takip etmektedir.

..

Ziraat ile beraber insanların fikrine yeni bir takım muhakeme silsileleri hâkim oldu. Hasat mevsimlerinde bir sınıf efradın *kurban* olarak

BEŞER TARİHİNE METHAL

9 feda edilmesi lüzumu, umumî telâkki mahiyetini aldı. Bu kurbanları zephedecek diğer pak tanınmış bir sınıf meydana çıktı: *İlk rahipler sınıfı*. Bir de kurban edilen efradın etinden birer parça yemek merasimi teessüs etti. Gûya bu suretle fedakârlığın nimetlerinden hepsi hissement oluyorlardı. Elyevm, bazı dinlerde mevcut olan kurban kesmek âdetlerinin menşei budur.

Ecdada hürmet ve ondan korku hisleri, erkek ile kadın arasındaki rabita, sari hastalıklardan halâs arzusu, sihir vasıtasile kudret ve muvaffakiyet temini, hasat zamanlarında kurban kesilmesi gibi amiller birçok itikatlar ve tevehhümlele karışarak girift bir kül teşkil ediyordu. Bu hâdise, insanların hayatında bir mevkii mahsus tuttu ve aralarında zihni ve hissî bir takım rabitalar doğurdu ve insanlarda, müşterek düşünce ve müşterek harekete saik oldu. İşte bu hâdiseye, biz bugün *Din* namını veriyoruz. İnsanlar, bu hâdise karşısında basit ve mantıkî bir telâkki ile temasa gelmiş bulunmıyorlardı; bilâkis, bir takım ruhlara, ilhamlara, emirlere, ve nehiylere taallûk eden karmakarışık düşüncelerle hali temasa geliyorlardı.

İnsanların hayatına taallûk eden her şeyde olduğu gibi dinî meselelerde de bir *tekâmül* hâdisesi görülür. İptidai insanda Allah, ve din hakkında hiçbir fikir, kanaat yoktur. Bu kadar umumî ve şümüllü telâkkilere, insanın dimağı ancak yavaş yavaş alıştırıldı. Din fikri, insanlar cemiyet hayatına sarahatên atıldıkça genişlenmeye başlar, *Vahdet* mefhumuna yaklaşır ve nihayet, tabiatın kudret ve azemetile daha ziyade kabili tefehhüm, hakikî bir mahiyet alır. Görülüyor ki insanlar cemaat

FİKİR

halinde yaşamağa başladıktan sonra, diğer içtimai müesseseler gibi din müessesesini de vücuda getirmiştir.

Ülûhiyet mefhumunu bulan ve o mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmeye devam eden insan zekâsıdır.

İnsanların faaliyetleri ve inkişafı üzerinde birçok amiller ve unsurlar tesir ve yardım etmiştir. Din de bu müessirlerin başlıcalarındandır. Bu sebeple, beşerin tarihinden bahsederken, din fikirlerinin menşeinden ve insan cemiyetlerinin faaliyetleri üzerindeki tesirinden bahsetmek bir noksan teşkil edebilir. Din fikri, insanları kendilerini gayrisaf unsurlardan ve her türlü fenalık ve zarardan kurtaracak, sevk ve himaye eyliyecek bir kuvvete itaat etmeğe müheyya bir hale getirir.

İnsanların bu derunî ve müphem temayülleri mağrur, zeki, mahir yahut hilekâr bir takım insanların, *sihirbaz, rahip, hükümdar* vaziyetlerini almalarına meydan açtı.

İnsanların, bugünkü medeniyet tarihine kadar hayatlarının geçtiği yol işte böyle bir yoldur. İnsanların korku ve zaaf hisleri, dimağın son ve çok yeni ilmî keşiflerle nurlanması sayesinde zail oldu ve insanlar hakikati bundan sonra daha bariz görmeğe başladı. Benliğindeki kuvveti ve ferdi olduğu cemaatin içtimai kudretini takdire muvaffak olmaya başladı. Artık onun için her türlü tekâmül, huzur ve emniyet membaı, *cemiyettir*.

II. TÜRK TARİHİNE METHAL

TÜRKLERİN ANAYURDU

Türklerin Ana-Yurdu Asyadadır. Asya, Ege denizinden Yapan denizine; Hint denizinden şimal Buzdenizine kadar uzanan ulu bir kara parçasıdır.

Şarkta Büyükdeniz sahilllerinde Kora ve onun cenubunda yarım daire şeklinde denize girmiş Çin kıtası vardır.

Cenupta denize doğru mühim çıkıntı, Büyük Hint yarımadasıdır. Bunun şarkında Sumatra, Cava, Borneo, Filipin adaları içine doğru uzanan Hindo-Çin yarımadası ve Hint garbinde Arap yarımadası göze çarpar.

Garpte Karadeniz ve Akdeniz içinde uzanan Anadolu vardır. Bunun şimalinde Anadolu gibi Büyük Asya kıtasına bağlı olan Avrupa bulunur.

Avrupa beş kıtadan biri deye sayılmasına rağmen hakikatte ayrı bir kıta değildir. Asyanın garbe doğru bir çıkıntısından ibarettir.

Şarktan garbe inen yaylâlar, Asyanın belkemiğini teşkil eder. Bu yaylâların genişliği ve yüksekliği orta kısımlarda heybetli derecelere varır. Kora, Himalaya silsilesi, Hazar denizi ve Baykal gölü arasında bulunan yaylâlar dünyanın en yüksek ve en geniş yaylâlarıdır. Göklere baş uzatan dağlar ve korkunç kum çölleri ile yemyeşil sevimli su boyları bu sahada yanyana gelmiştir.

TÜRK TARİHİNE METHAL

Arzın artan ve eksilen yüksekliklerinin en geniş taraçaları burada azemetli dağ kabartılarıyla çevrilmiştir.

Büyük Kadirgan (Kingan) dağlarından Baykal havzasına, oradan Altay dağları boyunca İtil havzasına vararak, Hazar denizi havzası, Hindukuş, Pamir, Karakurum, Karanlık dağlar yolu ile ve Sarı ırmakla tekrar Kingan dağlarına ulaşan çizgi içinde kalan mıntakaya *Orta Asya yaylâsı* denir. *İşte Türkün Ana-Vatanı bu yaylâdır.*

Orta Asyanın cenubunda yükselen Himalaya dağları, Çin içlerinden başlayarak şarktan garbe uzanan ve Kafkaslardan Kırımın içine kadar varan büyük bir silsiledir. Bu silsilenin göklere 8840 metre uzanmış ehramları aşılıarak şimale, Baykal istikametine ilerlendikçe, Karakurum, Altın, Üstün, Arka ve Karanlık dağların sıra gövdeleri ile karşılaşılır. Bunlardan sonra Pamir kökünden ayrılıp Çin Türklerini ikiye bölerek Turfan ilerisinde Gobiye saplanan Tanrı dağlarına varılır. Daha şimalde Sibire doğru cephe almış Altaylar gelir. Balkaç ve Aral gölleri şimalinde ucu bucağı belirsiz otlaklar uzanır.

Orta Asyanın cenubunda Çinin, Hindin, sulak ovaları ve İran yaylâları; şimalinde de Sibir vardır.

Tarih devirlerinden binlerce yıl evvel Türk Ana-Yurdunda, şimdi yerlerini çöller, kumsallar, boz kırlar, bataklıklar, sığ göller tutmuş engin iç denizler vardı. İlk medeniyetlerin gür filizleri bu denizlerin kıyılarında ve bunlara dökülen derin sulu ırmakların şirin ve feyizli vadilerinde fişkirmişti.

UMUMÎ MUHACERETLER

UMUMÎ MUHA- CERETLER VE MEDENİYET- LER

Dünyanın başka taraflarında, insanlar, daha kaya ve ağaç kovuklarında en koyu vahşet hayatı yaşarken burada işlenmiş kereste medeniyeti, maden devirlerine kadar ulaşmıştı. İnsanlıkla hayvanlığı hakikî ve bariz surette ayıran devir, hayvanları ehlileştirme devri, en evvel burada açılmış, tabiatı insan iradesine boyun eğdirerek işletmenin ilk merhalesi sayabileceğimiz çiftcilik, burada başlamıştır. Arpa, buğday, çavdar gibi tanelerin; koyun, geçi, at, deve gibi hayvanların menşei de burasıdır. Dağlarda bunların asılları olan yabani cinsler bugün dahi bulunmaktadır.

Kafkas dağlarından Tanrı dağlarına ve oradan Gobi çölleri içinde şarka uzanan kadim Türk denizi, saydığımız ulu dağları örten buzların verdiği sularla besleniyordu.

Cümudiyeler devrinin sona ermesi, Büyük Türk denizi havzasındaki iklim şartlarını değiştirdi. Yavaş yavaş çekilen buzlar, Asyanın şimali ile en yüksek dağlarına münhasır kaldı. Sular azaldı. Gitgide daralan denizlerin yerinde göller, bataklıklar kaldı. Irmaklar, çaylar cılız derelere döndü. Bunlardan birçokları kurudu. Yeni kara parçaları meydana çıktı. Bol yağmurla sulanan yeşil ovalar, kurak ve çorak çöller haline girdi. Milyonlarca insan barındıran ellerde hayat şartları kısırlaştı. Buzların çekilmesi ve geniş iç denizlerin aradan kalkması ile, Orta Asyanın garba kapıları, arkasına kadar açıldı. Ondan sonra Asya binlerce yıl zarfında Çine, Hinde, Ön Asyaya, şimalî Afrikaya ve Avrupaya dalğalarını taşıyan büyük bir insan denizi oldu. Yük taşıyıcı yaban

TÜRK TARİHİNE METHAL

hayvanlarının işe alıştırmaları da bu devirde çok büyük ölçüde arttı. Bundan yedi asır evveline kadar en az 9000 yıl, kâh önünde durulmaz yıkıcı ve yutucu seller, kâh kumlar altında gizli sular gibi yürüyen büyük *Türk göçleri*, akınları, muhaceret ve temdin faaliyetine devam etmişlerdir. İklim değişikliğinin hangi sebeplerden ileri geldiği hakkındaki tetkikat bugün birçok jeoloji âlimlerinin hâlâ üzerinde çalışmakta oldukları, bir mevzudur.

..

Daha iyi iklimler aramıya çıkan Türkler ayrıldıkları sahalara nazaran en elverişli gördükleri yolları tutarak medeniyetlerinin tohumları ile birlikte dört bucağa yayıldılar; çiftçiliğe yarayacak güzel ovalar, zengin su boyları aradılar. Karşılaştıkları iptidai yerlilerle çarpışarak onları ya başka yerlere sürdüler, ya da içlerine girerek temdin ettiler. Yerlilere nazaran çok yüksek zekâları ve mütekâmil silâhları ile galebe çalmakta, yerleşmekte ve hükümlerini yürütmekte güçlük çekmediler. Boş buldukları sahalarda ise beğendikleri yerlere yerleşerek oraların otokton ahalisi oldular.

Kuruyan Türk elinin *şark taraflarında bulunanlar kendilerine yakın olan Çine indiler*. Çin, çölleşen sahanın ve onu çeviren dağların ötesinde Sarı Irmağın suladığı zengin vâdi ile başlar. Bu vadinin garbe ve şimale geçit noktaları mahduttur.

Çinin ilk devirlerinden bahsolunurken hûrafelerle karıştırılarak 100,000 hatta 2,000,000 yıla çıkarılan sonradan uydurulma menşe efsaneleri bir tarafa bırakılırsa, Türklerin şimalî Çine ilk

UMUMÎ MUHACERETLER

girişlerini milâttan en az 7000 yıl evveline götürmek lâzımgelir

Yeni bulunan san'at eserleriyle fikir ifade edici çizgiler şeklindeki yazılara (ideogram) bakılarak, bunların o zamana göre mütekâmil bir medeniyet sahibi oldukları, çiftçilik işini iyi bildikleri, göğ, yere, suya, güneşe, yıldızlara taptıkları, kaplumbağa kabuğıle falcılık ettikleri tespit edilmiştir. Bunlar şimale arka semt, şarka güneşin ağaçlar arasından belirlediği yer, cenuba yırtıcı hayvanlarla dolu orman, garbe "güneşin uyumak için yuvasına giren kuşlar gibi çekilip gittiği yer," derlerdi.

Medenî bilgileri, yüksek ve asil ahlâkları, saf ve sade itikatları ile çinde yerleşen Türklerin orada devirler imtidadınca ilerlettikleri medeniyet son asırlara gelinceye kadar dünyanın en ehemmiyetli medeniyetlerinden biri olmak vasfını muhafaza etmiştir.

..

Diğer bir göç dalgası Asyanın en cenup çıkıntısı olan *Hint yarım adasına* yürümüşdür. Sint, Ganj, Brahmaputra gibi büyük su damarlarıyla sulanan ve şimal sınırları heybetli Himalaya tabyalarıyla çevrilmiş olan Hint, Türk ellerine şimali şarkî ve şimali garbide iki dar geçitle açılır. Çinde olduğu gibi Hintte de asıl yerlilerin medeniyeti yoktur.

Tarihten evvelki zamanlarda Hint, "maymun sürülerine benzeyen,"[1] kara derili insan kabileleriyle meskûndü. Saydığımız iki geçitten girerek bunları cenuba doğru süren Türklere tarihlerde

[1] Bu tabir Şikago Darülfünunu şark dilleri Professörü H. Goven indir: Hist. de l'Asie, 1929 - sayfa 21.

TÜRK TARİHİNE METHAL

Dravit adı veriliyor. Bazı kabilelerin Kol, Bil gibi birkacı türkçe asıllarını muhafaza etmiş isimlerle anıldığı anlaşılan Dravitlerin Hintte medeniyetlerini yüksek bir dereceye çıkardıkları, *Harappa*, ve *Mohencodaro* da yapılan yeni arkeoloji keşifleriyle meydana çıkarılmıştır. Son zamanlara gelinceye kadar, Hint medeniyetinin nisbeten yeni sayılabilecek medeniyetlerden olduğu hakkında bir kanaat vardı. Yeni keşifler bu yanlış kanaati düzeltmiş ve kadim Hint medeniyetinin kadim Çin, Mezopotamya, ve Mısır medeniyetleriyle muasırlığı tahakkuk etmiştir.

..

Türkün *garbe* binlerce yıllar mütemadi dalgalar halinde devam eden muhaceretleri, başlıca iki yoldan vuku bulmuştur. Bunlardan biri şimal yoludur ki Ural dağlarıyla Hazar denizi ararsından ve Karadeniz şimalinden geçer. İkincisi cenup yoludur. Bu yol adeta Himalaya şimal ve cenup etekleri boyunca garba gider. Cenup yolundan Kafkasları geçmek suretile şimal yoluna intikal eden kabileler de olmuştur. Şimal yolu, buzların çekilmesinden sonra husule gelen batıklıklar yüzünden cenup yolundan daha müşkülâtlı idi. Busebeple bu yolu takip edenler gidebildikleri yerlere çok geç vâsıl olmuşlardır. Cenup yolunu takip edenler Mezopotamya, Anadoluya ve oradan Adalara geçmişlerdir. Ön Asya gelmiş olanlardan Suriyeye sapanlar, Palestin üzerinden Mısır gitmişlerdir. İberlerin de Hazar civarından bu yol ile Afrika şimaline ve oradan İspanyaya geçtiklerini söyleyenler vardır. Şimal yolunu takip edenlerden bir kısmı Tuna havza-

UMUMÎ MUHACERETLER

sında, Trakya'da yerleştiler. Sonraları bunlardan bazı kabileler Makedonyaya, Tesalyaya ve en nihayet asıl Yunanistan denilen yarım adaya gidip yerleştiler. Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçerek Anadolu'ya garp yoluyla girmiş olanlarda bu Trakya ve Tuna mıntakalarında yerleşmiş Türk kabilelerindendir.

∴

Türklerin aşağı *Mezopotamyaya* inişlerinde, ırmak boyları bataklık halinde idi. Cetveller ve kanallarla suların zararını gidermek, toprağın muntazan sulanmasını temin etmek için bu muhacir kabilelerin gösterdikleri kabiliyet ve maharet daha *ilk geldikleri zamanda dahi* medenî seviyelerinin yüksek olduğuna delil sayılmaktadır. Bunların bir taraftan Dicle ve Fırat, diğer taraftan Kerka ve Karon ırmakları boylarında ve ağızlarında kurdukları medeniyet, gerek nefis san'atların ve gerek siyasî ve içtimâî hayatın inkişafı noktalarından çok feyizli olmuştur. Bu medeniyet *Sumer - Akat - Elam* medeniyeti unvanları ile anılır.

Türkün en az yedi bin yıldan beri otokton ahali halinde yerleşerek kendine yurt edindiği *Anadoluda* yapılan taharriler, bugün milâttan evvel 4000 yıla çıkarılan Anadolu medeniyetinin kidemini, her an birkaç asır daha maziye götürmektedir. Anadolu medeniyetleri tarihçilerinden *Felix Sartiaux* nun ve *Garstang* ın dedikleri gibi "ihtiva ettiği kadîm medeniyet eserlerinin Arkeolojik tefkikatı cihetinden henüz el sürülmemiş sayılacak halde olan,, Anadolu'da taharri devam ettikçe, ilk muhaceretlere tevafuk eden zamanlardanberi buraya münkeşif bir medeniyet getirilmiş

TÜRK TARİHİNE METHAL

olduğunun meydana çıkarılacağına inanmak doğru olur.

Anadolu medeniyetinin, Mezopotamya veya Mısır medeniyeti kadar eski olmadığı iddiası varit değildir. Zira söylediğimiz gibi Mezopotamya ile Anadoluyu işgal eden insanlar aynı ırktan ve aynı menşedendirler. Bu itibarla geldikleri yerlerden aynı medeniyeti getirmiş olmaları tabii görülmelidir. Boğazköy hafriyatı derin tabakalara doğru indikçe elde edilen eserler, ve Karkamış harabesinin daha altında bulunan birinci Karkamış eserleri bu hakikati teyide hizmet edebilecek delillerdir.

Anadoludaki *Eti* medeniyetinin azameti gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Gerek Eti müttehidesine dahil hükûmetlere, gerek yabancı komşu devletler ülkelerine uzanan yolları, muhteşem mabetleri, heykelleri "Mısırınkilerinden çok daha mükemmel Sfenksleri,"le *Boğazköy*ün toprak örtüleri altından bugünkü beşeriyetin mütehayyir gözleri önüne açılan Eti medeniyeti canlılık ve fikir yüksekliği noktalarından harikulâde bir inkişafın şahididir.

*Mısır*a giden Türkler yerleşmek için Nilin boş buldukları deltasını seçtiler. İlk Mısır medeniyetini kuranların *Asyadan geldikleri*, Mısırın kadim tarihi ile uğraşan âlimlerin çoğu tarafından kabul edilmiş bir keyfiyettir. Nil vadisinde yontma taş devrinden birdenbire maden taş devrine intikal edilmiş olması, iki devrin arasında bulunması lâzımgelen mutavassıt san'atların Mısrıda görülmeyişi, Süryedeki bazı mağaralarda,

UMUMÎ MUHACERETLER

Mısıra geçenler tarafından bırakılmış olacağı tabii görülen en eski eserler ve nihayet antropoloji tetkiklerinin ortaya koyduğu neticeler buna delildir. Âlimlerin bu hakikat içinde, açıkça söylemiyerek eksik bıraktıkları nokta, Orta Asyadan, Altaylardan glemiş olanların Türk camiası mensuplarından başkası olmayacağıdır. Bu eksik noktayı tamamlamak vazifesi, şüphesiz, herkesten evvel Türklere düşer.

Anadolu ile Mısır arasındaki *Suriye* ve *Palestin* sahalarına gelince, buralarda tarihin tanıdığı kadim zamanlardanberi "Mezopotamya ve Eti medeniyetlerini kuranların müşterek vasıflarını taşıyan bir halkın,, hâkim bulunmuş olduğu yine yeni tetkiklerin açığa çıkardığı hakikatlerdendir.

Garba giden Türklerden bir kısmı yerleşmek için elverişli zeminlerden birini de şarkî Ege havzasında buldular. Tarihin bugün milâttan 4:5 bin yıl kadar geriye götürebildiği Akdeniz medeniyeti, *Turova*, *Girit*, *Lidya* ve *İyona* adları verilen saha ve safhalarile birlikte beşer istidat ve kabiliyetinin en kıymetli incilerle süslü bir tacı olmuştur. İnce bir haşmetle mümtaz bu Akdeniz medeniyetini kimler yaptı? *Knosos* sarayının xx inci asrın en incelmış zevklerini yalnız tatmin değil hayran edici güzellikteki san'at eserlerini ebediyete yadigâr eden kavm kimdir? Bu suali profesör *Eugène Pittard* ın kullandığı cümle ile tekrar edelim: "Akdenizin bütün bu Neolitik brakisefalleri, hep aynı aileden mi idiler?," -Kadim, Orta ve Son *Miken* devirlerinden birincisile sonuncusuna tevafuk eden zamanlarda Akdeniz

TÜRK TARİHİNE METHAL

adalarını kapladıkları antropoloji ilminin maddî ve müsbet delillerile teyyüt eden bu brakisefal kavmlerin, dünyanın brakisefal insanlar kaynağı olan Orta Asyadan, Ana Türk - Yurdundan tabiat hâdiselerinin zorile ayrılmaya mecbur kalmış olanlar zümresine mensubiyetleri, bizce, şüphesizdir. Giritte, Turuvada bulunan en eski Neolitik eserlerle *Hazar şarkındaki Türk ellerinde* bulunan eserler arasında tesbit edilen benzerlik, Akdeniz medeniyetinin olduğu kadar onu yapan insanların menşei de göstermeğe yarar dilillerdendir.

Anadolunun garp kıyılarında, Yunan yarımadasında yükselmiş medeniyetleri, Anadolu'nun içindeki, Mezopotamya'daki ve Orta Asya'daki kadim medeniyetlerden ayrı mütalea etmek kabil değildir. İnsanlar, yakın zamanlara kadar, bütün Akdeniz havzasına şamil müstakil bir Yunan medeniyeti tasavvur ve kabul edecek mertebede az bilgili idiler. Bu medeniyeti Greklere inhisar ettirmek ve onu ancak Mısır medeniyetile temasta görmek tarih bilgisinin kat'iyet çemberile çevrilmiş bir hakikati, bir mütearifesi sayılıyordu. Medeniyetlerin doğuş ve yayılış hâdiselerinin daha geniş görüşleri mütaleasına girişildiği yıllardanberi, artık o iptidâî telâkki ortadan kalktı; onun yerine bütün ilâhları, an'anaları ilim ve san'at eserleriyle Yunan medeniyetinin menşelerini kendisinden evvelki medeniyetlerde, bilhassa *Eti* medeniyetinde aramak lâzımgelseceği hakikati geçti. Son asra kadar menşei, mevhum bir Grek medeniyetine bağlanan Lidya ve Frikyâ medeniyetleri gibi, garbî Anadolu medeniyetlerinin de esasta *Eti medeniyetinin devamından* ibaret olduğu şimdi artık kolay reddedilmeyecek kanaatlar sırasına girmiş

UMUMÎ MUHACERETLER

bulunuyor. Birçok âlimler arasında meselâ *Garstang* tan [1] naklettiğimiz şu birkaç cümle, zamanımız ilminin bu mevzuu görüşünü anlatmağa yetebilir.

“... Yunan ilâhlarının menşeiini Anadolu da arayabiliriz. (Sahife: 41)

“... Lidyanın siyasî ve içtimâî teşkilâtı tamâmî ve doğrudan doğruya Etilerden alınmıştır. (Sahife: 147)

“... Diğer bir Eti heykelindeki, san’at tarzı Arkayik Yunan san’atında aynen görülüyor. (Sahife: 212)

“... Eti mahkûkât ve kuyudatının tetkiki ilerledikçe belki de bütün Yunan an’anelerinin buradan çıkmış olduğu görülecektir. (Sahife: 184).”

∴

Yunan ilim, san’at ve felsefesinin bütün pınarları garbî Anadolu da olduğu gibi, *Roma medeniyetinin kökü de oradadır*. Bu medeniyetin temelini kuran *Etrükslerin* İtalyaya Anadolu dan gitmiş oldukları muhakkaktır. Etrüsk san’at ile Eti ve Lidya san’atları arasında sıkı bir münasebet tesbit edilmiştir. Amerikalıların *Sart* ta yaptıkları tahariyat gibi, her yeni tetkik bu münasebetin derinliklerini daha ziyade aydınlatmaktadır. Etrüsklerin İtalyaya aşladıkları medeniyetten Avru panın sonraları ne kadar müstefit olmuş bulunduğ u ma lûmdur.

Büyük muhaceretlerin Şark, Ön Aasya ve Akdeniz havzalarında tarihe armağan ettiğ i medenî

[1] Liverpool Darülfünunu Arkeoloji profesörü *John Garstang* nin « *Eti imparatorluğu* » adlı kitabına bakınız.

TÜRK TARİHİNE METHAL

inkişafı sūratle gözden geçirdik şimdi yine aynı sūratle asıl Avrupa sahasını görelim.

Hazar ve Karadenizin kıyıları yolu ile geçenler *Avrupa içlerine*, dalarak Atlas denizine kadar dıyandılar. İlk gidenlerin izi üzerinde yavaş yavaş, fakat mütemadi yürüyen göçler, Avrupanın o zamanlarda içinde bulunduğu derin vahşet hayatının değışmesinde amil ve müessir oldu. Muhâçirler yol edindikleri sahalara ve yerleştikleri mıntakalara devir, devir cilâlî taş, bakır, tunç, ve demir, san'atlarını götürdüler. *Kelter* göttükleri Hazar cenubu, Kafkas, Ukrayna, Tuna vadisi yolu üstünde, onların geçtikleri zamana ait olduğu tespit edilen, eserler bırakmışlardır. *Ligürlerin* bunlardan çok daha evvelki zamanlarda Avrupanın garbına kadar gittikleri ve bütün İtalyaya yayıldıkları da malûm olmuştur. *Çitler* (Scythes) camiasına dahil olan *Kimriler* ise, Kelter Avrupaya geçmezden evvel "Kırım ve Danimarka yarım adalarında yerleşmiş bulunuyorlardı [1]."

Avrupada muhtelif san'at devirlerinin bu muhaceretlere açılmış olduğuuna artık itiraz eden yok gibidir. Avrupalılar ziraati, yabani hayvanları ehlileştirmeği, çömlekçilik san'atlarını da bu yeni gidenler öğretmişlerdir. Fikir, san'at ve bilgice Avrupa yerlilerinden çok yüksek olan muhacirler, Avrupayı mağara hayatından kurtarmışlar ve fikri inkişaf yoluna sokmuşlardır.

Arkeoloji buluşlarına nazaran milâttan 2000 yıl kadar evvel Avrupada bakır aletler bile pek az bulunurken o tarihte birdenbire tunç aletlerin

[1] Ch. Steur, Ethnographie des Peuples de L'Europe avant Jésus-Christ.

ANA YURTLARINDAN AYRILAN TÜRKLER

çoğaldığı görülüyor. Bakırı tunca çevirebilmek için mevcudiyeti elzem olan kalay madeni Avrupada yalnız Fransada bir tek yerde zayıf bir damar halinde mevcut olup bunun da kadim zamanlarda keşfedilip işletildiğine dair hiçbir emare yoktur [1].

Tunç san'atının Avrupaya son asırlara kadar bütün dünyanın hemen yegâne kalay hazinesi olan Ana Türk-Yurdundan gitmiş olduğu en sabit hakikatlerden sayılır. Madenin ve maden san'atlarının kadim medeniyet sahalarından Mezopotamya, Mısır ülkelerinde keşfedilmiş olmadığı da muhakkaktır. Maden *Jaques de Morgan* ın dediği gibi "an'ananın bize parmağıle gösterdiği dağlarda keşfolunmuştur.,,

..

ANA YURTLA- RIHDAN AY- RILAN TÜRK- LER

Böylece dünyaya ilk yayılışlarını yapmağa başlayan Türkler, gittikleri yerlerde kabile veya reislerinin, veya yeni yerleştikleri sahaların isimleriyle anılmışlardır; bu isimlerden çoğunun zamanla telâffuz şekilleri değişmiş, ilk bakışta anlaşılmıyacak hale gelmiştir. Yerleştikleri sahaların kadim veya kendileri tarafından verilmiş yeni isimlerle anılmış kabileler bulunduğu gibi, ilk adları asırlar zarfında değişerek başka adlar takınmış olanları da vardır. Aynı sahada birçok kabileler yerleşmiş bulunduğu zamanlar bunların müştereken kurdukları devlet, meselâ Eti,

[1] Kalay Avrupaya bugün dahi Hint ve büyük Muhit adaları ile Çinin garp vilâyetlerinden gelmektedir. Türkistan kalaylarının ihracatı nakliyat müşkülâtından ve masrafından dolayı durğunluğa uğramıştır.

TÜRK TARİHİNE METHAL

Selçuk, Osmanlı devletlerinde olduğu gibi en kuvvetli olan ve idare başında bulunan kabile veya aile ismile anılırdı.

Telâffuzları gitgide başka şekillere sokulan kabile, veya iskân sahalarına vaktile onlar tarafından verilmiş isimlerin asıllarının tayininde Lengüistik ilmi, tarihin yardımcısıdır.

Yurtlarından ayrılan Türklerin gittikleri sahalarda yerlilerle karışmasından muhit, iklim şartlarına ve tesalüp nisbetlerine göre yeni, yeni kabileler ve bu kabilelerin siyasi, içtimai amiller altında kaynaşmasından yeni, yeni kavmler doğmuştur. Bu hâdiseler içinde esefe lâıyk olarak dikkati celbeden nokta, Türklerin ana dillerini kaybetmekte veya yerli dillerle az veya çok nisbette karıştırmakta gösterdikleri sürattir. Millî benliğin korunması cihetinden mühim olan bu lisan temessülü kolaylığı yeni bir dil öğrenmekte yerlilere nazaran daha müstait, daha kabiliyetli olmaktan ileri gelmiş olabileceği gibi, yerlilerin daha kalabalık bulunmalarından ve her gittikleri yerde idare mevkiine kendileri geçmek itibarile hakimiyetlerini kabule daha çabuk alıştırmak saiklerinden de tahassul etmiş olabilir. Son asırların Osmanlı imparatorluğu devrinde meselâ Giride, Arnavutluğa, Şama veya Bağdada gitmiş Türklerin oralarda Grek ve Arap ve Arnavut dillerine temessülleri bizim neşlin gözile gördüğü vakıalardan olduğu gibi, bugün şark vilâyetlerimizde dedenin yalnız türkçe, babanın hem Türkçe, hem kürtçe, torunun yalnız kürtçe konuşmakta olduğu türk köylerinin bulunması da aynı noktayı teyit edecek ve bütün Türklüğün intibahını davete degecek bir hâdisedir.

ANA TÜRK YURDU

..

GÖÇLERDEN EVVEL VE SONRA ANA TÜRK YURDU

Orta Asyada tabiiyat alimlerinin mevcudiyetini söyledikleri büyük iç denizin ve ona akan ırmakların, çayların etrafında kurulmuş medeniyetin, yeryüzünün diğer parçalarına asırlar ve asırlarca nasıl taşınmış ve yayılmış olduğunu söyledik. Bütün bu müddet zarfında Ana Türk Yurdunda neler olup bitti?

İklim değişikliğinin getirdiği kuraklık ve onun zarurî kıldığı bütün bu göçler şüphesiz ana medeniyetin zararına oldu. Sarı Irmak, İndüs, Ganj, Fırat, Dicle, Kızılırmak, büyük ve küçük Mendiresler, Nil ve saire gibi en feyizli sular kıyılarına; ve Akdeniz havzaları gibi Cennetten ayrılmış sanılacak kadar güzel kara parçalarına intikal eden bu medeniyet, seçerek yerleştiği bu sahalarda, tabii tekâmülünü takip ederek yükselirken, *Orta Asyanın bütün bu ayrılışların sarsıntılarından müteessir olmaması elbette mümkün değildi.* İnsan kabiliyetinin medeniyet dediğimiz hasılasını yaratan ilim ve san'at daha ziyade zengin vadileri, muhit ile temas ve muvasale kolaylıklarına mazhar sahaları sever. Yeni doğan zengin bir medeniyet merkezi, meselâ Orta Asya da olduğu gibi iklimi; veya diğer birçok sahalarda görüldüğü üzere bir payitahtın yakılması, bir devletin yıkılması gibi siyasi; yeni bir dinin müsamahasızlığı gibi içtimai saiklerin tazyığı ile yerini değiştirebilir. Akdeniz medeniyeti devrinde havzanın muhtelif sahalarda yetişen âlimlerin, san'atkârların, filozofların, şairlerin her köşeden kâh Sart, kâh Atina, kâh İskenderiye şehirlerine toplanarak muhitin kendilerini çeken müsait şe-

TÜRK TARİHİNE METHAL

raiti içinde, karargâh edindikleri yeni merkezin medenî tealisine müessir oldukları malûmdur. Türk tarihinin yakın devrelerinde bunu teyit edecek misaller pek çoktur. *Kubilay* yeni kurduğu *Hanbalık* (bugünkü Pekin) şehrinin sûratle medenî inkişafa ermesi, Çinde en mümtaz bir ilim ve fikir merkezi haline gelebilmesi için bütün Uygur âlimlerini, mütefenninlerini, riyaziyecilerini Çinde toplamak istedi. Ve birçoklarını getirtti. İlmî Hanbalık sarayında kazandığı itibar, Uygur âlimlerinin oraya taşınmasında şüphesiz amil, ve bu da elbette asıl Uygur vatanının ilmî zararına oldu. Türk medeniyeti Kâşgar, Semerkant, Taşkent, Buhara, Konya, İstanbul gibi şehirler arasında en yakın asırlara gelinceye kadar merkez değiştirmekte devam etmedi mi? İslâm ilim ve san'atı siyasî fırtınalar önünde asırlarca Şamdan Bağdada, Bağdattan Kurtubaya taşınıp durmadı mı?

İşte böylece Ana Türk-Yurdu medeniyeti de tarihin ilk zamanlarındanberi en mühimmi *artıcı kuraklık* olduğu görülen sebebler altında yerini değiştirmiştir. Bundan asıl yurttaki o zamanlardanberi artık hiçbir medeniyet yaşamamış olduğu neticesini çıkarmağa kalkışmak bittabi doğru olmaz. Ana Türk Elinin içinde yapılan Arkeolojik taharriler en kadim medeniyetin *orada* aranması lâzımgelceğini kâfi derecede ispat etmiştir. Hazar şarkında Aşkabat yakınlarında *Anav* hafriyatının reisi *Pumpelly* bu medeniyete içinde bulunduğumuz zamandan 11,000 yıl evvele giden bir kidem takdir etmiştir. Araştırılan diğer bütün kadim medeniyetlerden hiçbirine hiçbir âlim tarafından bu kadar uzun bir kidem verilmiş değildir. *Pumpelly* hafriyat için intihab ettiği sahada

ANA TÜRK YURDU

isabet gösteremiyerek gayet küçük ve ehemmiyetsiz bir kasabayı örten toprakları kazmıştır. Tarih ve Arkeolojide en iptidaî bilgisi olanlarca malûmdur ki toprağın, ağaçları boğan haris sarmaşıklar gibi kendi içinde gömdüğü ve asırlar zarfında izlerini belirsiz hale getirerek unutturduğu kadîm şehirlerden - hepsinin değilse bile - bir kısmının yerini isabetle tayin ederek bulmak müşküldür. Bununla beraber, kumlarının altı ana medeniyetin yekpare bir metfeni olan Türküstan, ilmin bu isabeti eksik araştırma teşebbüsünü mü-kâfatsız bırakmamış, *Pumpelly* nin eline en kıymetli vesikalar vermiştir. Amerikalı âlim bu vesikaları ilmin bitaraf gözüyle tetkik ettikten sonra *Ana Türk - Yurdunun bu kısmında Neolitik medeniyetin milâttan evvel IX uncu, hayvanları ehlileştirmenin VIII inci binde, maden san'atlarının VI inci binde, yani şimdiye kadar madencilikte en kudemli tutulan Sustan 1000 yıl evvel başladığını ifade ve ilân etmiştir.*

Türklerin Ana Yurdu, *Morgan*ın da söylediği gibi şimdiye kadar pek az araştırılmış sahalardan biridir. Medeniyet menşeinin, tarihçileri yormakta ve yanıltmakta olan meçhullerini açacak anahtar oradadır. İlmin kazması orada işlemeğe başladığı, bulunan vesikalar samimi ve bitaraf ilim duygusile tetkik ve tahlil olunduğu zaman insanlığın tekâmül tarihi gür ışıklarla aydınlanacak ve yazılı bulunduğu hakikî kitabın içinde okunmuş olacaktır. Bu kitap haritaların *Türküstan* dediği Orta Asya yaylâsıdır. O sahanın üstüste yığılmış en kadîm medeniyetlerle kaplı olduğuna, orada atalardan gelen menkulât ile dağ çobanları bile vakıftır.

TÜRK TARİHİNE METHAL

Milâttan evvel 9,000 yıla varan kadim Türk medeniyetinin bir zaman sonra söndüğünü ve büsbütün tarihe gömüldüğünü tasavvur ve iddia etmek *hatadır*. Bu medeniyet bir taraftan Çin, Hint, Mezopotamya ve saire gibi yeni intikal mıntakalarında inkişaf ederken diğer taraftan da asıl kendi sahasında devam ve inkişaf eylemiştir. İklimin müsaadesizleşmesi, hayat şartlarının büyük mikyasta daralması onun ancak hızını durdurmuş ve sahalarını tahdit etmiştir.

Türklerin yalnız harp ile, başkalarının memleketlerini ele geçirmek gaye ve gayretile yaşayarak medeniyete hadim olmadıkları yolundaki *garazkâr iddia ve iftiraların artık mevsimi geçmiştir*. Asırdide hristiyanlık davalarının doğurduğu bu iptidai telâkki ve telkinlerle beşeriyetin bir kısmında diğerine karşı kin ve husumet hisleri aşılamanın ne kadar gayri insani ve gayri medeni olduğunun anlaşılması zamanları gelmiştir. Türkleri, yalnız her milletin tarihinde görülmüş nevinden bazı şedit hareketlerle tanıtmaya çalışmayı asırlarla şiar edinmiş olanların, bu hareketlerinde ne kadar haksız ve insafsız olduklarını görmeleri için bütün maziyi bir tarafa bırakarak, sadece son umumî harbi ve bunun muhtelif safhaları içinde yalnız Alman ve Fransız milletlerinin çarpışma şekillerini hatırlatmak yetmez mi?

Türkler aleyhinde *menşei hristiyanlık taassubu* olan ve asırlarca yürütülen garazkâr telkinlerin daima saf ve bitaraf kalması lâzımgelen ilmin ruhu içine de sokulmuş olması teessüfe değer hallerdendir. Tarih vadisinde bu ruhi haletin en bariz tezahürü Mezopotamya'daki ilk *Sumer, Elam* medeniyetleri keşfiyatını takip eden yıllarda

ANA TÜRK YURDU

görülmüştür. O zaman vesikaların beliğ şهادetini dinleyen hakikî âlimler bu medeniyetler menşei-
nin Türküstan olduğunu ifadeyi ilmin şeref borcu
bilmişlerdi. Fakat asırların nasırladığı garaz, ilmin
saffetle ortaya koyduğu hakikate hücumda gecik-
medi. Türklerin en kadîm ve en yüksek mede-
niyetlerin banisi olmuş bulunmalarını kabul et-
mek hristiyanlık ve avrupalılık için en hafif tabir
ile, bir izzeti nefis meselesi telâkki olundu. O za-
manki âlimlerin mümtazlarından sayılan ve ma-
kul ve hakşinas davranması lâzımgelen *Renan*,
muharririnin hissiyatını gizleyemiyen şu cümle-
lerle yeni hakikatin kendi üzerinde yaptığı tesiri
pek güzel anlatmıştır:

“Topraklar altından çıkarılan bu kadîm ve
yüksek Babil medeniyetini Türkler, Finuvalar,
Macarlar gibi şimdiye kadar tahripten başka ma-
rifet göstermemiş ve kendilerine has hiçbir me-
deniyet yaratmamış ırklar nasıl yapmış olabilir-
ler? Gerçi hakikat bazan hakikate benzemez
gibi görünebilir ve eğer bize Samilerden ve
Arîlerden evvelki medeniyetlerin en kudretli ve
en değerlisini kuranların Türkler, Finuvalar,
Macarlar olduğu ulu orta bir kanaat yerine mes-
eleyi menşeinden sonuna kadar izah edici delil-
lerle ifade ve ispat olunursa inanırız. Fakat bu
deliller *bunu kabulden çıkacak neticenin fecati* [1]
nisbetinde kuvvətli olmak lâzımgelir.” [2]

Burada derpiş edilen acıklı(!) neticenin Türk-
lerin ilk medeniyetlerin kuruluşuna hizmetlerini
kabule mecbur kalmak noktası olduğunu fazla

[1] İtalik bizimdir.

[2] Ernest Renan, Histoire du Peuple d'Israel.

TÜRK TARİHİNE METHAL

izaha hacet yoktur. *E. Renan* ın temsil ettiği düşünüş tarzına bir müddet sonra yine Türkler için menfi diğer bir cereyan iltihak etti. Bütün medeniyetlerin ilk kuruculuğunu Samî ırklara atfetmek gayretinde bulunan bu cereyanın en hararetli körükleyicisi *Joseph Halevy* oldu. Biz burada her iki tarafın Türkler hakkındaki düşman ve antipatik tezlerini ve sözlerini naklederek bahsimizi taşımak istemeyiz. Arzuya ve temenniye lâayık olan cihet ilmin kilise kandillerinden, yedi kollu şamdan ışıklarından ve ya taassup ateşinin alevlerinden değil ancak *Hakikat* in nurundan aydınlık almasıdır.

Bütün kadim medeniyetleri kurmuş olanların şarktan ve bilhassa Orta Asyadan geldikleri umumî denebilecek bir ekseriyetle kabul edilmekte olmasına göre, Orta Asyadan kimler gelebileceğini araştıralım. Hint, ve Çin yerlilerinin, Slavların iptidadanberi bahsettiğimiz medeniyet sahalarına muhaceretlerine dair hiçbir vesika yoktur. Türklerin muhaceretlerine gelince, bilinen bütün tarih buna dair vesikalarla doludur. Başka hiçbir ırk ana yurdunda kendini milyonlarca kişilik kütleler halinde göçe icbar edecek iklim ve tabiat tahavvüllerine maruz kalmamıştır. Türküstana komşu Hint, Çin ve Yapanya gibi memleketler yüzlerce milyon insanlar doludur. Türküstan ise Osmanlı Türklerinden biraz sonralara kadar devam eden muhaceretler yüzünden bomboştur. Osmanlı Türklerinin Anadoluya gelişi binlerce yıl devam etmiş bir muhaceret devresinin tarihte göze çarpan son safhasıdır. Bugün koskoca Orta Asyada nüfus ve hayat bir kaç ırmak, çay ve göl kenarlarına sığınmış —belki gittikçe küçülen— şehirlere münhasır

ANA TÜRK YURDU

gibidir. Orta Asyada bulunan her hangi bir ırkın orada bir kök bırakmaksızın son ferdine kadar garbe gelmiş olabileceğini kabul mümkün değildir. *Tokarlardan* bahsolunuyor. Bunların Avrupalılarca *Turanî* denilen ve bizim *Türk* dediğimiz camiaya mensup olmadıklarını isbat, gayet güç olduktan başka, küçük ve ötedenberi çok ehemmiyet kazanmamış bir kabilenin Çin, Hint, Ön Asya, Avrupa, şimalî Afrika sahillerine binlerce yıl zarfında belki elli milyon olarak tahmin edilebilecek muhacir kütleleri vermiş olmasına inanmak müşküldür. İran dediğimiz sahada müstakil bir ırk tasavvur, ve bunların tayin ve ispatı güç her hangi saikle muhacerete mecbur kaldıkları farzedilse bile, bu sahanın saydığımız geniş dünyaya mıntakalarına taşacak, her gittikleri yerde iktidar ve hakimiyet tesis edecek nisbette büyük insan kütleleri doğurmuş olmasına ihtimal verilmez. İranda böyle bir ırk yaşamış olsaydı, muhacerete mecbur kalınca evvelâ en yakın, en feyizli Mezopotamyayı ve Anadolu sahillerini iskân etmesi lâzımgelirdi. Sumerlerin, Elamların İranın kadim yerlileri olduklarını kim iddia edebiliyor? Soğut ve Baktriyan mıntakaları da böyledir.

Halbuki bunların yanında son otuz asırlık malûm devrede bile birçok istilâlar yapmış ve heryerde büyük küçük belki yüzden fazla Devlet kurmuş, birçok medenî merkezler yaratmış bir Türk ırkı vardır. Bu son istilâlar ve Devlet kuruluşlar milâttan yüz asır evvel başlayan hâdiselerin devam ve tekerrüründen başka bir şey değildir.

Umumî tarihin ve medeniyet tarihinin, bugünkü mütefekkir beşeriyeti okadar merak ile

TÜRK TARİHİNE METHAL

işgal eden karanlık safhalarını izah için, Türk ırkını esas tutmaktan başka çare yoktur. Bu esas kabul edilince bütün izahı müşkül görünen meseleler aydınlanacak, tarihte boş bırakılan veya istifham işaretleriyle doldurulan fasıllar tamamlanacaktır.

İnsaflı, hakşinas ve bitaraf Avrupalı âlimlerin fikirlerinden ve delillerinden de istifade edilerek müdafaa olunan tezimizde hiçbir ırk ve millet için istihfaf ve istihkar kastı yotur. Kendi milliyetini sevdiği kadar başka millî şahsiyet ve varlıklara hürmet Türklüğün şiarlarındandır.

..

Bu eserin gayesi mukademedeki işaret ettiğimiz gibi asırlarca çok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmet ve emekleri inkar olunmuş Büyük Türk Milletine, tarihî hakikatlere dayanan *şerefli mazisini hatırlatmaktadır*. Şunu da ilâve edelim ki *on bir bin yıllık* göğüs kabartan ve alın yükselten bir mazi, Türk milletine boş ve lüzumsuz bir gurur vermiyeceği gibi, her milletin tarihinde görülmüş ve görülebilecek hallerden olarak birkaç asır ön saftan ayrılmış bulunmak ta fütur vermez.

Gazi Mustafa Kemal Hazretleri, tarihî nutuklarının sonunda gençliğe hitap ederek memleketin maruz kalabileceği vahim ihtimalleri ve bütün tehlikeleri saydıktan sonra; **“Ey Türk İstikbalinin Evlâdı, işte bütün bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen istiklâl ve cümhuriyeti kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur,”** buyurmuşlardır.

Türkün tarihî azametinin mümtaz timsali *Büyük Reis*, bu notların toplanması ve bir araya

ANA TÜRK YURDU

getirilmesi için çalışanları, bu mesaiye sevkeden *irşatları ve rehberlikleriyle* şimdi hatırlattığımız hitabelerine şu cümleleri ilâve buyurmuş oluyolar :

“Ey Türk Milleti ! Sen yalnız kahramanlık ve cengâverlikte değil, fikirde ve medeniyette de insanlığın şerefisin. Tarih, kurduğun medeniyetlerin sena ve sitayişleriyle doludur. Mevcudiyetine kasteden siyasî ve içtimai amiller birkaç asırdır yolunu kesmiş, yürüyüşünü ağırlaştırmış olsa da, on bin yıllık fikir ve hars mirası, ruhunda bakir ve tükenmez bir kudret halinde yaşıyor. Hafızasında binlerce ve binlerce yılın hatırasını taşıyan tarih, medeniyet safında lâayık olduğun mevkiî sana parmağıle gösteriyor. Oraya yürü ve yüksel ! Bu, senin için hem bir hak, hem de bir vazifedir !,”

ÇİN

MEMLEKET — AHALİ — MEDENİYET
SİYASÎ TARİH

III. ÇİN

I. MEMLEKET

Çinliler memleketlerine Çong-Kuo "Orta İmparatorluk,, adını verirler. Bugünkü Honan kıtasını teşkil eden sahaya Çeu sülâlesi zamanında verilmiş olan bu isim sonraları umumîleşmiştir. Sin ve Şin şekillerini de alan Çin kelimesinin milâttan evvel III üncü asırda hüküm sürmüş olan T'sin sülâlesi isminden gelme olduğunu söylerler.

Kadîm müverrihlerden (Ptolémée — Ptoleme) Çini şimalî ve cenubî olmak üzere ikiye ayırır. Orta Zaman seyyahlarından *Marko Polo* ile *Odorik* te hatıralarında Çinin ikiye ayrıldığını, şimalî Çine Katay [1], cenubî Çine Manzi denildiğini ve Kataylıların yani şimalî Çindekilerin cenuptaki ahaliyi barbar telâkki ettiklerini yazarlar.

[1] Hıtay, Kıtay ve Hatay da denir. Bu isim şark Türk lehçelerindeki (Katağ) kelimesinden alınma olsa gerektir. Katağ, tabya, siper, istihkâm demektir.

Eski zamanlarda Hıtay ülkesinin zenginliği ve insanların güzelliği çok meşhurdur. Bu şöhretin izine Osmanlı Türk şairlerinin eserlerinde de tesadûf edilir:

"Bir mülke gûzar etse sanur halkı o mülkûn,
oldukları yer memleketi Çin-ü Hatadır.,, **Nef'i**

— "Her satırı dilnişini reşkfermayi ebruyu dilberanı
Hata ve her kelime-i anberakini sermaye bahşi tabla-i
attarı sabadır.,, **Fuzulî**

ÇİN

Çinin kadîm tarihi Konfüçyüs ve şakirtleri tarafından toplanarak tensik edilen menkulât ve an'anelere müstenit bulunmaktadır. Çinliler kendilerini "Han Oğulları,, adile anarlar.

Çin; coğrafi, ırkî ve tarihî vahdetten mahrum bir memlekettir. Asıl Çinin hududu şimalde büyük Setti, garpte Seu-Çuan dağlarını ve cenupta Gök Irmak "Yang-çe-Kiyang,, vadisini çerçeveliyen dağlar silsilesini geçmez. Bundan ötesi Mançurya, Mongolya, Çin Türkeli ve Tibet gibi yabancı koloniler mahiyetinde ülkelerdir. Asıl Çinli denilen halk buralarda ya hiç bulunmaz, yahut pek seyrek, nadir ve ehemmiyetsiz serpintiler halinde bulunur. İki büyük ırmak, sınırlarını gösterdiği-miz asıl Çini, yekdiğerinden tamamen farklı, iki kısma ayırır. Bunlardan biri 4700 kilometro süren Sarı Irmak (Huang-Ho) ile bunun kolları-ndan Akçay vadilerinin teşkil ettiği şimalî Çindir. Diğeri dünyanın en büyük akarsularından (5500) kilometro uzunluğunda Gök Irmak (Yang-Çe-Ki-yang) ile daha küçük (1760) kilometroluk Sikiyang çayı vadilerinden teşekkül eden cenubî Çindir.

ŞİMALÎ ÇİN

Mongolya yaylâsının cenup taraça-ları halinde başlıyan şimalî Çin, sıca-ğı ve soğuğu şiddetli bir sahadır. Toprağı mümbit ve feyizlidir. Bu feyiz garptan şarka doğru gidil-dikçe artar. Sarı Irmak burada kollarile birlikte bir buçuk milyon kilometro murabbai genişliğinde en-gin bir ovayı sular. Anadolunun Mendires ırmağı gibi Sarı Irmak ta sık sık taşar. Ve arasına yatak değıştirir. Tarihin kaydettiğı büyük taşkınlıklardan bazılarında milyondan fazla insan boğup sürükled-iğı vardır. Asırlardanberi, araba ve kağı

ÇİN — MEMLEKET

tekerleklerinin oyduğu yollar üstünde, fasılasız kervanlar bu ovayı boydan boya geçerek Büyük Setin ötesindeki ülkelere ipekli kumaş ve çay taşırlar. Garpta çok kesif olmıyan nüfus, şarka doğru gidildikçe artar ve en şarktaki Şantung vilâyetinde kilometro başına (264) e çıkar. Ağaçlıklar da insanlar gibi garptan şarka gelindikçe çoğalır.

CENUBÎ ÇİN Cenubî Çin, şimalî Çinden büsbütün ayırı bir manzara gösterir. Ova kısmı daha düzlüktür; Gök Irmak ve bütün yan kolları, Sarı Irmağa nisbetle gemi gidiş gelişine daha elverişlidir; onun için burada jong ve kayık, deve kervanlarının yerini tutmuş, kağıt yok denecek kadar azalmıştır. Cenubî Çinin ana damarı, ağır akışlı, derin sulu Gök Irmak, düz ve hudutsuz bir vadiye göller ve bataklıklar yayarak şarkî Çin denizine ulaşır.

Cenubî Çinin sıcak iklime yakın tatlı bir iklimi vardır. Hava şimaldeki gibi sert değildir. Yağmurlar şimale nisbetle daha çok ve muntazam yağışlıdır. Toprak zengin, çaydan kâfur ağacına kadar hemen her nebatı yetiştirmeğe kabiliyetlidir. Memleketin başlıca servetlerinden biri olan pirinç bir ufuktan bir ufka Gök Irmak boylarını kaplar. Cenubî Çinin her tarafında nüfus sıktır.

Ovanın, cenupta nihayetlendiği sahada sarp ve yalçın dağlar kabarır. Bunların öte tarafında, cenubî Çin denizi sahilleri, Çinlilerle asırlarca devam eden temaslarına rağmen, hususiyetlerini muhafaza etmiş muhtelif ırk tiplerine mensup ahali ile meskûndur. Burada Sikiyang çayından başka ehemmiyetli su yoktur. En garpta Tibetli kümeler, bunların cenubunda bütün Çin Hindista-

ÇİN

nı hududu boyunca *Tayiler*, Kuey - Çeu havali-sinde *Miyao - Seu* lar yaşar. Yolsuz, geçitsiz sarp dağların tepesine asırlardanberi ova, vadi ve deniz kıyıları insanları ile ilişiklerini kesmiş, medeniyete yanaşmaz ve medeniyeti yaklaştırmaz vahşi kabileler barınmaktadır. Bunların, ilk Çin yerlilerinin, iptidailiklerini muhafaza etmiş esas tipleri olduklarına ihtimal verilmektedir.

ÇİNE TÂBİ MEMLEKET- LER

Tibet. — Tibet, Çinin garbını aşılmaz bir kale gibi kapayan ve yüksekliği yerine göre 4000 ile 5000 arasında değişen muazzam bir yaylâdır. Suyu az, toprağı killi, kumlu ve birçok yerlerinde tuzludur. Bu toprakta ot zor biter; ağaç ve orman yerine seyrek çalılıklar yetişir; tezekten başka yakacak yoktur. İklim vasıfları şunlardır: Şiddetli kuraklık, şiddetli ve kuru soğuk, şiddetli ve sonsuz rüzgârlar... Uzun ve yüksek silsilelerden kurulma Seu-Çuan dağları 5000 metrodan 6000'e kadar varan yüksekliklerle şarkta; Himalâyanın yüksek ve muvazi sırtları bir yarım daire gibi cenup ve garpta; orta yüksekliği 6000 metreyi aşan azametli Karanlık dağ [1] silsilesi şimalde Tibeti kuşatırlar.

[1] Garpta Altın dağ, Üstün dağ ve Arka dağ silsileleriyle başlayıp Çinlilerin Kuen-Lun dedikleri muazzam dağların türkçe adına türkçe kitaplardan hiçbirinde tesadüf edilemedi. *Elisée Reclus* nün bu hususta verdiği izahattan bunların *Kulkun* ve *Kurkun* ismile de anıldıkları, Hintlilerin Aneuta, Türklerin Karanguy dağ yani bizim lehçemize göre Karanlık dağ dedikleri anlaşılıyor. (Gèogr. Universelle cilt 7, sayfa 253 e bakınız)

— Karangu kelimesinin Anadolu türkçesinde dahi yaşamış ve belki bazı vilâyetlerde hâlâ yaşamakta olduğuna şüphe yoktur. Bu kelime *Fuzuli* nin şu beytinde geçer:

ÇİN — MEMLEKET

Bunların arasındaki yaylâda, yere çarpılarak paralanmış büyük bir ayna kırıntıları gibi sayısız göller serpilidir. Arazi, üzerinde çalışanlara kuru bir ekmekten başka bir şey vermiyecek kadar hasistir. Nüfus seyrek. Halk cahil ve hu-
rafelelere bağlıdır. Fakat kendilerinde yurt sevgi ve kıskançlığı çok yüksektir. Tibet dünyanın şimdiye kadar içine en az girilebilmiş ve en az tetkik olunabilmiş sahalarından biridir.

MONGOLYA Şark ve cenubundaki dağların yaratılışı Mongolyaya duvarları mazgalı bir kale görünüşü verir. Bu duvar aşılmıca orta yüksekliği 900 le 1200 metre arasında geniş bir yaylâya çıkılır. Şimale ve garba doğru açılıp genişleyen yaylânın şarkını Büyük Kınan dağları, şimalini ve şimal garbını bazı tepeleri 4000 metreye varan (Ardağ - Altay) [1] sıra dağları çevirir.

Çin Türkelinden Mançurya hudutlarına kadar Mongolyanın ortası, Çinlilerin Kum denizi, Türklerin Gobi dedikleri ucu bucağı belirsiz bir çöldür. Gezici kum tepeleri, karma karışık kayalıklar, yeşilliksiz bataklık çamurları ile örtülü çöl manzarası, şimal ve garp şimalde (Ar dağ = Altay) eteklerine yaklaştıkça değişir. Buradan itibaren yüksek otlı çayırliklar, ormanlar, sayısız çağlayanlar, tespih gibi yan yana dizilmiş göller başlar. Çölün cenubu göz eremiyecek enginlikte otlaklarla kuşatılmıştır.

Gam günü itme dili bimardan tığın diriğ
Hayırdır vermek Karangu gecede bimara su **Fuzulî**

— Karanlık kelimesi Çagatay Türkçesinde de Karangu diye telaffuz edilir. "Lugati Çagatay, sayfa 238,"

[1] Altay'ın diğeri adı Ar Dağdır. De Guignes, cilt. I

ÇİN

Mongolya iklimi gerek sıcağı, gerek soğuğu itibarile serttir. Derece ikinci kânunda (—30)a kadar düşer; temmuzda (+ 38)e, hatta (+ 45)e çıkar. Bütün çöllerde olduğu gibi burada da aynı günün en az ve en çok sıcaklık dereceleri arasındaki fark büyüktür. Bazı günlerde bu fark 48 dereceye kadar varır. Yaz günlerinin pek nadir sağanakları haricinde, kuraklık şiddetli ve daimidir.

Bu payansız sahaları iskân eden halkın çoğu bugün sürülerinin başında çadırlı göçebe hayatı yaşamaktadır. Şimale Kalkaslar, şarka Kalmuklar garba Çakarlar ve en garba Kırgızlar yerleşmişlerdir.

MANÇURYA Mançurya, Mongolya gibi çorak ve yoksul bir memleket değildir. Birçok maden damarlarile zengin dağları çam, göknar, kayın, ceviz ve meşe ormanlarile örtülüdür. İklimin sertliğine rağmen iyi ve bol mahsul veren iki güzel vadisi vardır: Şimalde Sungarya, cenupta Leao vadileri.

Cetleri Tunguzlar olan Mançular göçebelikten uzaklaşmış, toprağa bağlanmış dinç ve çalışkan çiftçilerdir. XVII inci asır ortalarından 20 inci asır başlarına kadar bütün Çinde hükümran olan Mançu sülâlesi Mançuryanın terakki ve inkişafına hizmet etmiştir.

ÇİN TÜRKELİ İmparatorluğun garp ucunda, Tibetle Mongolya arasında, şarktan garba doğru bir yelpaze gibi açılan Çin Türkelerini üç tarafından kuşatan heybetli dağlardan Tanrı dağları (çincece Tiyen-Şan) sahayı şimalde Çungarya, cenupta Kaşgarya namlarile ikiye böler. Pek seyrek ve süreksiz kayın ve çam ormanlarının

ÇİN — MEMLEKET

ağaçlamaya çalıştığı çıplak dağları, granit kayalıkları, çakıllar ve ince sarı kumlarla örtülü vadilere Çin Türkeli göze hazin bir manzara gösterir.

“Şimalde Tanrı, cenupta Karakurum dağlarının, garpta Pamir yaylâsının verdiği sular da olmasa Kaşgarya mıntakası yeşillikten tamamen mahrum kuru bir kumsaldan ibaret kalırdı. Karakurumdan inen Karakaş, Yarkant; Pamirden inen Kaşgar; Tanrı dağlarından inen Aksu ve Tavuşkan [1] çayları, vaktile belki Tunalar, Ronlar ve Renler gibi büyük ırmaklar olan bütün bu sular şimdi kuraklıktan çatlamış topraklar üstünde ancak birbirine eklenerek yaşayabiliyorlar. Bunların birleşmesinden meydana gelen Tarım, Çin Türkelinin yegane ırmağıdır.

Tanrı ve Karakurum dağlarından dökülen binlerce çağlayanlı derelerin biriktirebildiği bu suları toplayan Tarım, evvelâ dolgun ve kıyıları çalışkan Türk çiftçisinin açtığı düzgün kanallarla süslü, sonra yakıcı, kavurucu güneşin kızdırdığı kumlar içinde cılız bir sızıntı olarak, Aptallı köyü yakınında Karaburan gölüne dökülür. Biraz sonra bu gölün yüksek boylu ve sık sazlıkları, kamışlıkları arasından çıkarak ve sun’î ve tabiî birçok kanalları sulayarak Lop gölünün su yüzünden yukarı altı metre yüksekliğe varan kamışları altına girer. Lop gölü an’anelerin bildirdiği, ilmin ve tarhini teyit ettiği, kadim Çinlilerin “Garp Denizi=Si-hay,” dedikleri Asya iç denizinin bugünkü artığıdır. Kablettarih devirlerde Karanlık dağla Tanrı dağları arasında iki milyon kilometre murabbaından

[1] Tavuşkan. — Tavşan kelimesinin Çagatay Türkçesindeki telâffuz şeklidir. (Lügati Çagatay sahife: 105.)

ÇİN

fazla bir sathın nikayetsiz sahillerini yıkayan, derinliği bazı yerlerde 900 metreyi geçkin bu koca denizden bugün iki bin kilometre genişliğinde bir sahayı ıslatan yarı bataklık bir göl kalmıştır.

"Kadîm devirlerde bu havalide hakikî iç denizler vardı. Tenrı dağlarının şark ucunun şimal ve cenup taraflarında bugün serpili gördüğümüz küçük göller bu denizlerden kalmadır. Çin Türkelî ile garbî Çin ahalisi an'ane halinde muhafaza ettikleri umumî bir kanaatle bu havza sularının yavaş yavaş eksildiğini söylerler.

"... Bu havali göllerinin çoğu tuzludur.

"... Çin Türkelinde ziraata elverişsiz çöllerin, ekilebilir araziye nazaran hangi nisbette bulunduğunu kat'î olarak söyleyebilmek kabil değildir. Fakat bunların meskûn ve işlenmiş sahalardan çok daha geniş olduğu muhakkaktır. Yeşillik, hemen her tarafta, sular boyunca birkaç yüz, nihayet birkaç bin metre genişliği geçmeyen dar şeritler halindedir. Bu şeritlerin ötesi bütün imtidadınca daha el değmemiş ıssız muntakalardır. İşte Gobi buralardan başlar. Türkler, Tarım'ın berisinden Hotan çayının şark yakasına kadar süren kısma Gobi demezler, Taklamakan derler. Deniz dalgaları gibi yürüyen gezici kumlar, burada şimalden gelen şiddetli rüzgârlarla savrularak yer yer (60), (100) hatta (130) metre yüksekliğinde tepeler teşkil ederler. Hotan çayının garbında kum höyükleri böyle yüksek tepeler şeklini almaz; bazıları 30 metroyu geçse de çoğu ancak 5-6 metroluk gezici höyükler halinde şimali garbîden cenubu şarkîye doğru yürürler. Bunların, kumları daha müteharrik bulunan iki uçları merkeze nazaran ileri çıktıklarından höyükler muntazam hilâl şeklini alır.

ÇİN — MEMLEKET

“Çöle yaklaşıldığı; havada uçuşarak gökyüzünün maviliğini gizleyen ince tozlardan belli olur. Güneş ancak doğuşundan saatlerce sonra aşikâr olarak görülebilir; hatta şark rüzgârı estiği zamanlar bütün gün kapanık kaldığı da vardır. Böyle günlerde evlerin içinde öğle vakti ışık yakmak lâzım gelir. Yarkant havalisinde bir buçuk aylık seyahatı sırasında Henderson fezada dalgalanan ince toz pusları yüzünden etraftaki büyük dağları bir kere olsun görememiş, birçok defalar yakın sırtları dahi görebilmesi mümkün olamiyarak havalinin umumî manzarası hakkında takribî bir fikir edinemedi dömüştür.

“Gayet ince un zerreleri halinde yağdığı zaman tarlalara gübre yerine geçen bu tozlar şiddetli fırtınalarla yığınlar halinde gelince çiftçi için bir yıkım, bir felâket olur.

“Bütün Çin Türklei bozkırları, kum höyükleriyle örtülü değildir. Bunlar bilhassa şimal rüzgârlarıyla sürüklendikleri cenup, cenubu garbî mıntakalarında görülür.

“... Karanlık dağ eteklerinde, geniş ve engin çöllerin döşemesi, toprak yerine çakıl yığıntılarından ibarettir. Bundan on iki, on üç asır evvel, bugün metrûk olan ticaret yollarının bu havali-den geçtiği devirlerde, yakın köylerin ahalisi kervan süren tüccarlara çakıllarda kaymamaları için tahta ayak kabı giyilmesini ve develerin ayaklarına öküz derisinden çarık geçirilmesini öğretirlerdi. Kadîm Çin tarihlerinde bu çakıl tarlalarından ve kum döşeli eski ırmak yataklarından büyük bir korku ile bahsolunur.

“... Şurası muhakkak ki Hotan kırallığının hükûmran olduğu devrelerde, kumlar bugün kap-

ÇİN

ladıkları geniş sahaya henüz yürümüş değillerdi. Bununla beraber, çöl, o devirde dahi mezru havaliyi yakından sıkıştırıyordu. Kadim tarihler, Hotan şehrinin garbında, şimali garbiye doğru akan büyük bir ırmağın sonradan tamamen kuruduğunu ve bir devlet adamının tarlaları emziren, mahsulü yetiştiren suyun tekrar dalgalanması için kendini ırmak ejderine kurban verdiğini anlatırlar.

Bu havalide kuruyan sulara dair daha pek çok menkulât vardır.

“... Jhonson üç yüz altmış kasabanın bir gün içinde Taklamakan kumları altına gömüldüğünü nakleden bir an’anedan bahseder. Çobanların, bu kasabaların yerlerini bildikleri, fakat enkaz arasındaki altın paralarla kıymetli eşyayı kendileri ele geçirmek için kimseye haber vermedikleri söylenir. Filhakika Jhonson ve başkaları gerek *Hotan*’ın hemen yakınlarında, gerek Kirya taraflarında kumlar altında şehir harabeleri bulmuşlardır.

“... Çin Türkeli harabelerin en uzun zamanlar mahfuz kalabildiği bir sahadır. Yağmurların hiç denecek mertebedeki azlığı, havanın kuruluğu, yılda iki kereden fazla kar yağmayışı sebebile, sekiz yüz yıl evvel, kerpiçle yapılmış duvarlar bile, ilk yapıldıkları günde oldukları gibi kalırlar. Kum örttüğü binaların korunmasına yardım eder. Bu sebeple bir kum tepesi yerini değiştirince altındaki eski binalar gömüldükleri zaman paslı idiseler öylece meydana çıkarlar[1].

Çinlilerin gedik dedikleri ve deniz yolları kapalı bulunduğu müddetçe Çini garp alemine bağlamış olan kadim “İpek Yolu,” işte bu sahadan

[1] Elisée Reclus, Géogr. Universelle, cilt VII sahife 114-119

geçerdi. Tibet yolları emniyetsizlik ve asayişsizlik yüzünden işlemediğinden, büyük deniz seferleri başlayıncaya kadar, bu yol yegâne büyük ticaret damarı olarak kalmıştı. Fakat kervanlar o zaman da birçok kısımlarda kum dalgalarile çarpışmak mecburiyetinde bulunurlardı. Rüzgârların en korkuncu Kurukdağ istikametinden gelen Karaboran kasırgalarıdır.

(M. S) VII inci asırda yaşamış Çin seyyahlarından *Hiyuan - Çang* bu yol hakkında:

“Bazen kum ırmakları, bazen yakıcı rüzgârlar yolu keser. Bunlara yakalananlar canlarını kurtaramazlar. Nice kervanlar kaybolup gitti,” diyor.

Çölün cinlerle dolu olduğuna dair birçok batıl itikatlar vardı. Meşhur *Marko Polo* seyahatnamesinde bunlardan uzun uzadıya bahseder. Kum fırtanalarından, kavurucu rüzgârlardan ve susuzluktan kurtulan kabileler ya Tarımın şimal yakasını tutarak Turfan, Kuça, Kaşgar veya cenup yakasını alarak Hotan ve Yarkant istikametlerinden geçerlerdi. Buradan Mezopotamyanın büyük şehirlerine, Ak ve Kızıl denizlerin ticaret limanlarına varmak için daha aylarca yürümek lâzımdır.

Umumî manzarası hazin olan Çin Türkeli, şehirlerin kurulduğu sulak vadilerde şenlenir. Kanal açma ve sulama işlerine çok ehemmiyet veren ve bunda usta olan Türkler su boylarını en verimli topraklar derecesinde zenginleştirmişlerdir.

“Hotan ve Yarkant ülkelerinin bütün bahçelerinde düzgün sıralı dutluklar vardır. En nefis meyvalar veren armut, elma, şeftali, kayısı ağaçları ve asmalar dallarile kucaklaşarak yeşilliklerini birbirlerine karıştırırlar. Şehirler, köyler ye-

ÇİN

şillik içinde saklıdır. Asmaların, sarmaşıkların dolandığı çardaklarla örtülü yollarda, çiçekler, yapraklar, meyvalar geçenleri gölgelendirir. Evlerin taraçaları kokulu çiçeklerle, bahçeler güllerle bezenmiştir. Çölün korkunç ıssızlıklarından sıyrılan yolcu buraların gölgeliklerine, güler yüzlü bahçerlerine girince kendini cennete kavuşmuş sanır [1].,

2. AHALİ

Bugünkü Çin İmparatorluğunun umumî genişliği 11,080,000 kilometro murabıdır. Nüfusu 440,000,000 dur. Bu genişlik Avrupanın genişliğinden bir milyon 80 bin kilometro fazla, bu nüfus cihan nüfusunun dörtte biri kadardır.

Çine tâbi memleketlerden *Çin Türkeli* nin genişliği bir buçuk milyon kilometroya yakındır; nüfusunu Avrupa membaları bir milyon göstermekte iseler de yerli ahali kendilerinin üç milyondan fazla olduklarını söylemektedirler. Mongolyanın genişliği takriben iki milyon kilometro murabbı, nüfusu iki milyon kadardır. Tibetin genişliği 2, nüfusu 3 milyondur. Mançuryanın genişliği 942,000 kilometre murabbı nüfusu 19 milyondur.

Çine tâbi memleketler diye saydığımız sahalardan ayrı bir surette tetkik olunduğu zaman dahi Cinde ırkî birlik görülemez. Birçok nazariyeler Çinlileri, garptan, şimalden, cenuptan gelmiş göstermektedir. Garpten geldiklerini ileri süren nazariye, menşelerinin Kaşgar havalisi olduğunu söylüyor.

[1] Elisée Reclus. Géogr. Universelle, cilt VII sayıfa 120.

ÇİN — AHALİ

“bazı içtimaiyat âlimleri de Çinin ilk sekenesinin iki ayrı ırktan terekkün ettiğini, bunlardan birinin yerli halk, diğerinin Orta Asyadan gelerek asalet sınıfını teşkil etmiş muharipler zümresi,, [1] olduğunu dermeyan ediyorlar.

Bu nazariyelere istinat ederek bugünkü Çin halkına müşterek bir menşe tayin edebilmek mümkün değildir. Muhakkak olan nokta, Çinin, tarihinin ilk yaprağı açıldığı günden itibaren mütemadi ve mütevali tehacüm ve istilâlara uğradığı ve bu istilâların hemen daima şimalden ve garp-tan, yani Türkellerinden geldiğidir. Bilhassa Şimali Çin en eski devirlerdenberi büyük Türk kütlelerinin sürekli mühaceretlerine uğramıştır. Çinin Milâttan 2200 sene evvelki hükümdar sülâleleri olan Hiyalarla, Yinler, Çeu'lar ve T'sinlerin garptan, yani Türkistandan, gelmiş oldukları Çin tarih membalarınınca ifade edilmesine[2] ve yeni arkeoloji keşiflerinin bu malûmatı teyit etmesine göre Çinde Türk medeniyet ve hakimiyeti en az bugünden 4000 yıl evvel başlamış demektir. Çinde müstemirren 2000 yıl hükümlan olan bu sülâlelerin Çine gelişlerinin birkaç kişilik bir aile seyahati şeklinde olmadığına şüphe yoktur. Hakimiyet ve sülâle tesisine varan akınların büyük insan kütleleriyle yapılmış olması tabii görölmek zaruridir. Orta Asya yaylâsının geçirdiği iklim değişikliklerinden gelme kuraklıklar ve bunların umumî maişete verdiği darlık yüzünden başlıyan bu silâhlı göç akınlarının, Çinlilerin ırkî vasıflarının değişmesin-

[1] R. Grusset, cilt 1 sahife 179

[2] Richthofen, Geschichte China. cilt I fasıl 8; Marcel Granet, Civilisation Chinoise.

de gayet mühim bir amil olduğu reddi imkânsız bir hakikattir. Şimalî Çine yürüyen Türk dalgalarının geçici bir meddi cezir hâdisesi halinde kalmayıp asırlarca devam eden siyasî hakimiyetle müterafik olması bu tesiri derinleştirmiş ve ilk gelenlerin medeniyetçe yerlilere çok faik bulunması da Çinde medenî hayatın süratle inkişafına hadim olmuştur.

Son zamanlarda Çinliler üzerinde yapılan antropoloji tetkikatı Türklerin Çindeki ırkî tesirlerinin derinliğini ve belki M. E. 6 — 7 bin yıla varan kıdemini teyit edecek mahiyette görülmektedir. Bu tetkikata göre Çinin yüksek derecede brakisefâl "hyperbrachicéphale," Türklerle en fazla temasta bulunan şimalî kısımlarında dolikosefâl nisbeti azalmakta, brakisefâl nisbeti çoğalmaktadır. Çinin cenup taraflarına doğru inildikçe bu nisbet aksine meyletmektedir. Şimalî Çinde vasatî boy nisbeti 1,67 ve deri rengi daha açık bulunmaktadır. Cenuba gidildikçe ortalama boy nisbeti tedricen eksilerek bazı yerlerde 1,61 e kadar inmekte, deri tedricen koyulaşmaktadır.

"Beşeriyetin başlıca iki kafatası şekli yani yüksek derece brakisefâllik ile müfrit dolikosfallik yekdiğerile karıştırılırsa Çinlilerin antropolojik siması meydana çıkar [1]."

Çinlilere brakisefâllik tesirlerinin, kendileri esasen hafif derecede brakisefal olan [2] Moğollardan gelmiş olamayacağı tabiidir. Çinin garbindeki vilâyetlerden Kansuda bugün Çinli sayılan

[1] Eug. Pittard. Les Races et l'Histoire, S. 492

[2] I, Deniker. Essai d'une Classification des Races Humaines

II, Eug. Pittard, Les Races et l'Histoire. S. 459

ÇİN — MEDENİYET

milyonlarca insan, hâlâ saf türklük evsafını muhafaza etmektedir. Her halde Çin en fazla ırkı ihtilâta maruz kalmış memleketlerden biridir. Bu ihtilâtın tezahürleri Çinin her tarafında göze çarpar. Bir Kantonlu ile bir Sarı Irmak havzası Çinlisi birbirlerine benzemekten çok uzak oldukları gibi, Mavi Irmak kıyısından bir köylü de bu iki tipten hiçbirine benzemez. Bunlardan her hangi birini hakikî Çinli tipi, asıl Çin yerlisi diye göstermek kabil değildir. Bu günkü Çinli en geniş mikyasta Türk kanı almış kadîm iptidai Çin yerlisidir. Bu kanın nisbeti şimale, cenuba, şarka, garba, ova veya dağ mıntakalarına göre artar veya eksilir. Çin tarihine gelince, o baştan başa büyük Türk siyasî ve medenî tarihinin bir faslından, belki birkaç yaprağından ibarettir.

3. ÇİN MEDENİYETİ

ÇİNDE TÜRK MEDENİYETİ- NİN KIDEMİ

Çinde, kadîm yerlilerin eseri olmayıp istilâcı bir kavm tarafından getirilmiş ve tarihin bildiği en kadîm medeniyetlerle hemzeman bir medeniyetin varlığı tahakkuk etmiştir[1]. Bu medeniyetin Mısırdan veya *Elâm* dan gelmiş olabileceği hakkındaki nazariye bugün Çin tarihi mütehasıslarından (Sinologue) hiçbiri tarafından kabul edilmemektedir.

O halde bu medeniyet nereden gelmiş ve kimler tarafından getirilmiştir? Çinde hafriyat yapan heyet reisi müverrih ve arkeolog Anders-

[1] Andersson ve Arne'nın Çin Türkelî, Kansu, Honan Mançuryada yaptıkları hafriyat.

son Kansu ve Honanda çıkan eserlerle Hazar şarkında Anav hafriyatında bulunanları mukayese ederek bunların aynı medeniyetten doğma olduğunu, Çinde bulunan ve menşei mutlaka Türkistan olan bu medeniyetin büyük muhaceret kabileleriyle evvelâ Kansu havalisine ve oradan bütün Çine yayıldığını iddia ediyor [1]. Bu büyük muhaceretin sebebi Orta Asya Türkelinin uğradığı iklim tahavvülü ve artıcı kuraklıktır.

Aynı sahalarda hafriyat ve tetkikat yapmış olan "Arne," : "Çinde keşfedilen ilk medeniyet eserlerinin garptan gelen medenî ve medenileştirici müstevliler tarafından getirildiğini," söylüyor [2].

Müverrih Sinolog Karlgren; Honan ve Manchuryada bulunan Neolitik devir eserlerinin belki Çin yerlilerinin en iptidai medeniyetlerine ait olabileceğini, fakat, bu medeniyetin, Çinin garbında ırk itibarile Çin yerlisi olmıyan bir kavmin getirdiği daha yüksek medeniyetin tesiri altında inkişaf eylemiş olabileceğini dermeyen ettikten sonra, yüksek medeniyetile Çin yerlisini Taş devrinden çıkararak inkişafa sevketmiş olan bu kavm "hiç şüphesiz Türk ırkına mensuptu!," diyor [3].

Bütün geniş Çin ülkesi birdenbire medenileşmemiştir. En kadim zamanlarda medeniyet yalnız şimal taraflarında idi ve Sarı Irmak havzasının

[1] I. — Andersson, An early Chinese culture, 1923.

II.—Andersson, Preliminary report on archeological research in Kansu. 1925, (Marcel Granet, La Civilisation Chinoise).

[2] Arne. Painted Stone Age Pottery from The Province of Honan, China, 1925.

[3] Karlgren, Compte rendu des publications d'Andersson; 1924

ÇİN — MEDENİYET

küçük bir kısmına münhasırdı. Diğer taraflara buradan yayılmıştır [1].

Tarihi, zamanımızdan (9000) sene evveline kadar çıkarılan bu mühim medeniyet [2] Orta Asya Türkelinden yalnız Çine değil, aynı zamanda Mezopotamya, Mısır ve Hinde dahi geçmiştir. Evvelâ Mısır ve Mezopotamyada, son yıllarda Hindin şimalinde ve hazar havalisinde bulunan san'at eserlerindeki müşterek vasıflar [3] Türk medeniyetinin yayıldığı sahanın yalnız Çinden ibaret kalmamış bulunduğunu göstermektedir. Sir Aurel Stein, Paphael Pumpelly, Andersson, Arne, Richthofen, Karlgren gibi âlimler Orta Asyanın kadim medeniyetlerin ana yurdu olduğunda müttehittirler.

Tarih ve arkeoloji üstatlarının vardıkları şu neticeye bakılarak kuvvetle hükmedilebilir ki arkeolog *Pumpelly*ye göre Milâttan 9000 yıl evvele çıkan Türk ana medeniyeti, Mezopotamya, Anadolu ve Mısıra nasıl ve hangi sebepler altında gitmiş ise şimalî Çine de aynı suretle ve aynı sebepler yürütüşile gelmiştir. Kadim Türkelinin garp taraflarından ayrılanlar Hinde, Anadoluya, Mezopotamyaya geçmişler; şark tarafta bulunanlar da soradan Çin ismi verilmiş olan sahalara inmişlerdir. Şimalî Çinin ana yurda en

[1] Henri Maspéro, *La Chine Antique*, cilt I. S. (5)

[2] Vaşington Darülfünunu müderrislerinden Herbert H. Gowen, *Hist. de l'Asie*, 1929 sayfa 18.

[3] I. — Marcel Granet, *La Civilisation Chinoise* 1929.

II. — Anderson ve Arne.

III. — Richthofen.

IV. — Renée Grousset, *l'Hist. de l'Ext. Orient*, cilt I 1929.

ÇİN

yakın olması ve iklim, toprak ve saire gibi tabiat şeraitinin Türklerce şüphesiz Mezopotamya ve Mısır gibi uzak ellerden daha iyi bilinmesi dolayısıyla, Türk medeniyet tohumunun saçıldığı sahalardan en kudemlisinin burası olabileceğini söylemek mümkündür.

DİN VE FELSEFE

En eski din.— Çinde dinî hayatın menşei çok kadîm devrelere kadar gidiyor. İptidaî Çin dininin gayet sade olan esaslarında en mukaddes mevki, ailenin içinde ateş yaktığı ev ocağına verilmiştir. Evin iç ve dış kapıları da mukaddes sayılır. Bunlar en kadîm Türk an'ane ve itikatlarıdır.

Arkaik devirlere ait dinî itikatlarda ziraat hayatının da mevkii büyüktür, Eski Çin din ve medeniyeti kadîm Orta Asya Türkleriyle küçük Asya'nın bazı kadîm medeniyetlerinde olduğu gibi "bilhassa toprak ve ziraat esaslarına müstenittir [1]., En mühim ilâhlar arasında toprak ve hasat allahları vardı. Göke ibadet telâkkisinin menşei de, şüphesiz, mevsimler ve yağış ve kuraklık gibi hava hâdiselerile çok alâkadar olan ziraat hayatıdır. Sonradan Toprak Tanrısı, Arz Tanrısı olmuş, Gök Tanrısı da bütün kâinat nizamını idareeden yüksek ülûhiyet mertebesine çıkarılmıştır. Dada sonra İmparatorlar "Gök Oğlu," unvanını takınmağa başlamışlardır. İki büyük Tanrıdan "Gök," erkek, "Yer," dişi telâkki olunur, kâinatta her şeyin bunlardan doğduğuna itikat edilirdi [2].

[1] Renée Grousset, Hist. de L' Extrême Orient. (Cilt I, sahife 183)

[2] Renée Grousset, Hist. de L' Extrême Orient. (Cilt I, sahife 185-190)

ÇİN — MEDENİYET

BUGÜNKÜ DİNLER

Çinin resmî dinleri Konfüçiyüs, Tao ve Buda dinleridir. *Muhammet* ve *İsa* dinleri resmî sayılmazlar. Buda dini Hintten gelmedir.

İslâmlık Çinde bilhassa XIII üncü asırda fazla yayılmıştır. Bugünkü Çin müslümanlarının sayısı belli değildir. Bazıları 50 milyon kadar tahmin ediyorlar.

Hıristiyanlık VI ıncı asırda girmiş, bugün hâlâ (1500) kadar Avrupa ve Amerikalı misyonerler tarafından hırsızlıkla idame edilen telkin ve teşviklere rağmen sayısı üç beş milyonu geçmemiştir.

Çine milâttan epeyce zaman evvel girmiş olan *Musa* dini müntesiplerinin sayısı ise birkaç binin içindedir.

KONFÜÇİYÜS Bu Filozofun asıl Çince ismi *Kung-Fu - Tseu* dur. Misyonerler bunu Lâtinceye uydurarak Konfüçiyüs yapmışlardır. Milâttan evvel (551) de Çinin şarkında Şangtung havali-sinde küçük bir kasabada doğmuştu. Atalarının kadîm hükümdar sülâlelerinden *Yin* lere vardığını söylerler[1]. Umumî hayata memurlukla girmiş, biraz sonra vazifesinden çekilerek uzun seyahatlara çıkmıştır. O sıralarda Çinde anarşi ateşi her tarafı sarmış, umumî ahlâk bozulmuş, tereddidi ve tefessüh cemiyet hayatının her safhasına işlemişti. Konfüçiyüs, milletin bu halinden keder duyuyordu, okuduğu kadîm mukaddes kitaplardan aldığı fikirler onda, kadîm an'anelerin, kadîm ahlâk ve fazilet esaslarının diriltilmesi ve cemiyet nizamına hâkim kılınması

[1] Cordier, Hist, Générale de la Chine. Cilt I sahife 146 (Yin sülâlesinin türklüğü hakkında Çin'in siyasi tarihi bahsinde izahata bakınız).

yolunda bir mücadele açmak emelini uyandırıyor; eski esaslarda kendi görüşlerine göre yaptığı tadiller ve ıslahlarla yeni bir ahlâk felsefesi kuruyor. Birkaç arkadaşı ile birlikte seyyah dervişler gibi köyden köye, vilâyetten vilâyete dolaşarak fikirlerinin telkinine girişiyor, her tarafta bunları yayacak müritler ediniyor. İşte, ileride yüzlerce milyon insanın ruhunu teshir edecek büyük bir din haline gelmesi mukadder olan Konfüçiyüs mesleği dünyaya böyle doğmuştur.

Konfüçiyüs, hiçbir yenilik yapmadığını, ortaya hiçbir yeni prensip koymadığını iddia ederdi. Umumî manasile bir din vücude getirmekten ziyade devrin ahlâk bozukluklarına galebe çalacak bir ahlâk felsefesi kurmak gayesini güderdi. Ortaya koyduğu ahlâk esasları gayet temizdir:

“İnsan hayat ve meslekinde iktidarile olduğu kadar faziletile de temayüz etmelidir. Anayı, Babayı ve Ataları hoşnut etmenin, şereflelendirmenin yolu budur... Anaya, Babaya hürmet esastır; bu esas genişleyince vatana ve devlete muhabbet ve merbutiyet olur.”

“... Cemiyetin her sınıfının ayrı ayrı vazifeleri vardır. Büyükler kanuna, adalete, tavazu ve tasarrufa itina göstermek, memleketi ehliyet, iktidar ve faziletle idare etmek, halkın her ferdini kendi çocuğu gibi sevmekle mükelleftirler; millet de onları baba gibi sevmelidir...”

“... Hükümdar halk tarafından sevilmek gerektir. Fakat bu muhabbete liyakat, halkın bütün maddî ihtiyaçlarını temin ve tatmin edebilmekle mümkün olur. Devlet bir aile babası gibidir. Aile de küçük bir devlet örneği olmalıdır. Baba karısı ve çocukları üzerinde mutlak surette hâkim olmak gerektir...”

Konfüçiyüs *demokrattı*. “Halkın sesi Tanrının sesidir,” esasını müdafaa ederdi. Akidelerinde pek az (metafizik) tabiat üstünde esaslar vardı. “Hayatın ne olduğunu bilmeden ölümü nasıl anlayabiliriz,” derdi.

ÇİN — MEDENİYET

Konfüçiyüs en ziyade siyasî ahlâk terbiyesine ehemmiyet vermiştir. Şu sözler onundur:

“Millet idare edenler dürüst olmak gerektir... Hükümdar şahsan dürüst ise devleti, kanunlar koymadan da idare edebilir; dürüst değilse saymıyacağı kanunları tedvin etmesi neye yarar?,”

“... Hükümdar vakarını korumayı bilirse millet ona hürmet eder. Müşfik ve muhabbetkâr olursa millet ona açık yürekle bağlanır; iyilerin kadrini yükseltir, kötülerini ıslaha çalışırsa millet fazilet yolunda yürür...,”

“... Büyüklerin fazileti rüzgâra, küçüklerin fazileti otlara benzer. Üstünden rüzgâr geçen otlar iyilir... İdaresini fazilete istinat ettiren devlet adamı kutup yıldızına benzer; bütün yıldızlar onun önünden baş eyerek geçer, o daima yerinde durur...,”

Konfüçiyüsün mühim esaslarından biri de herkesin birbirini sevmesi, herkesin kendisi kadar başkalarını da düşünmesidir. Bu dinde rahip sınıfı yoktur. Herkes ibadetini bildiği gibi yapar.

Konfüçiyüs Milâttan evvel 479 da 73 yaşında ölmüştür. Memleketine verdiği din, hususî bir Çin milliyetinin teşekkülünde ve dahilî ve haricî bütün ihtilâl ve ayrılık cereyanlarına rağmen Çin birliğinin korunmasında en mühim amil olmuştur.

TAO DİNİ Tao dini eski Çinin Konfüçiyüsle rekabet edebilecek şöhrette diğer büyük filozofu *Lao-tseu* tarafından tesis edilmiştir. Lao-tseu'nun asıl ismi *Tan* dır. Aile adı *Li* dir[1]. Bu

[1] Lao-tseu filozofun asıl ismi değildir. Bu kelime “ihtiyar çocuk”, manasınadır. Asıl ismi, an'aneye göre “Tan”, olan filosof ak saçlı ve ak kaşlı doğduğu için Çinliler kendisine bu Lao-tseu ismini verdiler. Siyasî tarih kısmında Türk olduklarını söylediğimiz Çeu sülâlesi payitahtı olan Lo şehrinde memurdu. Doğuşu yine aynı hükûmet şehirlerinden, şimdiki Honan vilâyetinde Kiyocin kasabasında, m. ev. 604 yılındadır. Oğlu Vey sülâlesini kuran Topa Türk-

da Konfüçiyüs gibi hayatının bir anında memurluktan çekilmiş, kendini tamamen ilme, mütaleaya ve tefekküre vermiştir. Ruhun ebediyetine kani, vahdaniyetçi ve tamamen metafizike müstenit olan mesleğine göre kâinat "bakmakla görülmeyen, dinlemekle işitilmeyen, aranmakla bulunmayan, varlık ve yokluk kendisinde mündemiç bir yaratıcının, *Tao* nun eseridir.

Konfüçiyüs mezhebi insanların maddî ihtiyaçlarını, hayatın hakikî şeraitini esas tutar. Bu itibarla daha canlı, daha amelîdir. *Tao* dini ise hemen münhasıran ruha ve ruhun ihtiyaçlarına ehemmiyet verir, maddî hayatı düşünmez.

Lao-tseu da Konfüçiyüs gibi devletle milletin münasebetlerine, halk kütlelerinin idaresine müteâllik ahkâm tedvinine çalışmıştır. Fakat koyduğu esasların istikameti çok ayırdır. Lao-tseu devletin halkın işine mümkün olduğu kadar az müdahale etmesi, bilhassa talim ve terbiye hususlarına hiç karışmaması lâzım geleceği kanaatında bulunur, "Millet, ancak, hürriyetini kendi elinde tutmak ve işlerini kendi kendine yürütebilmekle payidar olur," derdi.

Tao dini sonradan gelen müçtehitlerin tahrifleriyle çok bozulmuş, *Lao-tseu* nun koyduğu vahdaniyet nazariyesi bir sürü ilâhlardan mürekkep bir puta tapıcılık mahiyetini almış, metafizik esaslarda simyacılık, falcılık, sihirbazlık tatbikatı şekillerine dökülmüştür.

leri hükümdarlarından Tuğan Kaanın cenerallarındandı. (La Chine Antique, H. Mespéro; Hist. Génér.de la Chine Cordier.) - Bu malûmata nazaran Lao-tseu ismi verilmiş olan filozof *Tan* ın da Konfüçiyüs gibi Türk olduğunu kabul caiz görülebilir.

ÇİN — MEDENİYET

BUDA DİNİ Milâdın ilk asrında Çine giren Buda dini ancak dördüncü asra doğru Hunlar zamanında yayılış fırsatı buldu. Buda dinini Hunların, Çinde siyasî bir maksatla umumî din haline getirmeğe çalışmış bulunmaları çok muhtemeldir. İlk zamanlarda Çin âlimlerinin şiddetli muhalefetleriyle karşılaşan Buda dini Çinde ancak kadim an'anelere uydurulduktan sonra, VIII inci asır iptidalarına doğru sağlam surette tutunmağa ve geniş ölçüde yerleşmeğe muvaffak olabildi. Bu dini kuran Saka Muni [1] insanlar arasında sınıflar, zümreler ayrılığı yerine umumî ve şamil bir kardeşlik kurmak istiyor; yalan söylemeyi, hırsızlığı, adam öldürmeyi, hatta herhangi bir canlı varlığa ilişmeyi yasak ediyordu.

Ancak, bu filozofun insanlardan istediği bunlardan ibaret değildi. Dünya ile alâkaların kesilmesini, münzevî ve mütecerrit yaşanmasını, daima bekâr kalınmasını da istiyordu. Konfüçiyüs ve Lao-tseu taraftarları Buda dininin Çinde bütün dinleri söküp atarak umumileşmesinin önüne, işte bu son noktalardan hücum ederek geçebildiler.

Çin, dinlerin, itikatların ilk salıqlarını en az koruyabildikleri bir sahadır. Orada bütün dinler, en uzak mazinin cahillik devirlerinden mevrus görenekler, an'aneler, hurafeler ve batıl itikatlardan tesiri altında aslî simalarını kaybetmişlerdir. Bu tesir, yalnız dinî itikatlarda değil, bütün içtimai hayat safhalarında aşikâr olarak görülür. Dört yüz milyonluk insanın değersiz bir yığın halinde kalıp gitmesinin amillerinden en mühimmi işte budur.

[1] Asıl ismi Saga Moni Bor Kaan'dır.

René Grousset. Hist. de l'Extrême Orient, cilt II. sayfa 469

ÇİN

DİL, YAZI, EDEBİYAT

Çin dili tek hecalı bir dildir. Kelimeler şeklini değiştirmez ve tasrif edilmez. Bütün kelimelerin tek hecalı ve sabit şekilli olmasına göre çincenin gayet fakir diller arasına girmesi lâzım geleceği zannedilebilirse de her kelimenin mühtelif şekillerde telâffuz olunabilmesi ve her telâffuz şekline göre mananın değişmesi çin lûgatini (100,000) kelimeye kadar çıkarmaktadır. Yazıda, her kelimenin harf yerini tutan ve bizim rakamlarımız gibi fikir ifade eden ayrı bir işareti olduğundan çin alfabesi kelime sayısı kadar şekilden terekküp eylemektedir.

Çin harfleri bugünkü şekillerile üç sınıfa ayrılır. Birinci kısım, tasvirî ve tersimîdir. Bunlara (Siyang) derler. Eskiden kâmilten tersimî olan alfabeden kalma şekillerdir.

İkinci kısım, fikirleri çizgilerle göstermeğe yarayan şekillerdir. Bunlara “sembol=Çe—şe” denir. Üçüncü kısım, anahtar veya kök denilen seda unsurlarıdır. Yeni çin lûgatlerinde anahtar sayısı (214) olarak tesbit edilmiştir.

Herbiri bir kelime olan harflerin sayısı, bir çoklarının kullanılmaktan kalmış olmaları hasebile (40,000) e kadar inmiştir. Zamanımızın çin münevverleri tahsilin umumileşmesini kolaylaştırmak için bunları (10,000) e indirmeğe çalışıyorlar. Esasen en çok kullanılan ve çincenin okunup yazılması, konuşulup anlaşılması için kâfi gelebilen kelime - harf miktarı 7 : 8 binden ibarettir.

Çinliler yazılarını fırça ile yazarlar. Satırlar harflerin yukardan aşağı dizilmesile tertip olunur.

İrkî, coğrafi, tarihî ve siyasî vahdetlerden

ÇİN — MEDENİYET

mahrum olan Çinde tam şekilde bir dil birliği de yoktur. Mançurya, Mogolya gibi Çine tâbi memleketler ayrı tutulduğu halde dahi Çinde dil hatsiz, hesapsız hususî lehçelerle karmakarışık hale gelmiştir. Yalnız Yunnan vilâyetinde on muhtelif lehçe sayılmıştır. Ayrı lehçeler konuşan Çinliler aralarında anlaşmazlar. Biri Pekinli, diğeri Kantonlu iki Çinli birbirinin sözlerini anlayamaz. Foukiyende doğan bir Çinlinin Şan-side doğmuş diğeri Çinli ile konuşabilmesi için mutlaka her iki tarafın lehçesini bilen bir tercüman lâzımdır [1]. Bu dil karışıklığı ancak eski harf şekillerinin terki ve çin yazısına lâtin alfabesinin tatbiki ile izale edilebilir.

Çinde matbaacılık pek eskidir. Milâttan sonra VI. asır ortalarında tahtadan harfler veya tahta üzerine oyma yazılarla kitap basmış ve (1040) tarihinde de daha mükâmil matbaa harfleri yapmış olan çinliler icat hususunda gösterdikleri takaddümü, matbaacılığın Avrupadaki terakkiyatını takip ve iktibasta gösterememişlerdir. Çinde tipografik matbaacılığın yer tutması pek yenidir.

Çin edebiyatı uzun mazilerdenberi muhafaza edilerek bugüne kadar intikal etmiş en kadim edebiyat telâkki edilebilir. Kadim Çin kütüphanesi, King namı verilen mukaddes kitaplar ve 24 ü tamamen mahfuz ve maruf tarih kitaplarıyla felsefeye, heyete, hukuka, askerlik san'atına ve doğrudan doğruya edebiyata müteallik birçok eserlerden tereküp eder.

Çin edebiyatının en yüksek devreleri Çeu,

[1] Georges Maspéro, La Chine, 1925

ÇİN

T'sin, Han, Tang, Song ve Cengiz Oğulları sülâleleri zamanlarıdır.

RESİM, MİMARİ, HEYKELTİRAŞ- LIK

An'anelere göre Çinde ressamlık pek kadîm zamanlarda doğmuş ve çok itibar görmüş san'atlardandır. Bir an'ane resmin icadını Milâttan (1600) sene evvel yaşamış bir nazıra atfediyor. Çinde ressamlık Milâdın II inci asrında pek münkeşif bir hale varmıştır. Milâttan evvel VII ve VIII inci asırlarda Tang sülâlesi devrinin de resim san'atı için hakikî bir yüksek devir olduğu görülüyor. Çinin en büyük ressamı sayılan Vu Tao Tseu bu devirde yetişmiştir. Çin mimarlığı ortaya koyduğu eserlerde mukavemet ve imtidat mana ve kudreti ifade etmemekle beraber ince, zarif üslûbu, birbiri üzerine geçirilmiş çatılar tarzile hususiyet gösterir. Bu çatı tarzının göçebelik devirlerine ait çadır şekillerinden kalma bir hatıradan doğduğu söyleniyor. Evlerin dahilî tezyinatı çok ince, çok itinalıdır. Ev eşyalarında aranan zinet iptilâsı başka hiçbir millette görülmemiş denebilecek mertebededir.

İlk devirlere ait kabartmalar ve heykeller nadirdir. Heykeltraşlık eserlerinin en kıdemlileri Vinci asrında Topa Türklerinin kurduğu Vey sülâlesi zamanında yapılmış olanlardır.

Çinliler en ziyade küçük, ince ve zarif eserler vücutte getirmekte temayüz etmişlerdir. Maden, fildişi veya yeşim taşından mini mini heykeller, tunç işleri, kumaş üzerine işlemeler yapmakta, kâğıtçılıkta ve bilhassa ipekçilikte, çinicilikte Çin san'atkârları hakikaten müstesna bir olgunluk ve yükseklik mertebesine varmışlardır.

ÇİN – MEDENİYET

ÇİNİCİLİK VE İPEKÇİLİK

Çinicilik ve ipekçilik Çinin başlıca şöhretini teşkil eden iki san'attır. Garp, Çini ilk defa ipeği ve ipeklilerile tanımıştır. İlk vatani Çin olan kâğıt, garba Semerkant'tan geçmiştir. Her zaman ileri derecede bulunmuş olan porselen san'atı bilhassa M. S. XV inci ve daha soraları XVII inci asırlarda en parlak devresine girmiştir. Çinlinin muazzam eb'atta muhteşem vazolardan, küçük fincanlara kadar bütün porselen eserlerde gösterdiği yüksek ustalığa ve ince san'at zevkine hayran olmamak mümkün değildir.

ZİRAAT

Kadîm Çinin en başta gelen zenginlik kaynağı ziraat idi. Kullanılan vasıtaların iptidailiğine ve usullerin köhneliğine rağmen bütün Çin halkını besleyen ve yaşatan ziraattır.

Çinlinin toprağa verdiği ehemmiyet, gösterdiği dikkat ve ihtimam tasavvurun fevkindedir. Toprağı ihmial edenler, tarlasını bakımsız bırakanlar için pek ağır cezalar vardı. Çiftçiliğin şeref ve kutsiyetini göstermek için her sene imparator, bir köylü gibi giyinerek bizzat çift sürer, kendisinden sonra devletin en büyük memurları da ona imtisal ederlerdi.

Toprağın sulanması için cetveller ve büyük kanallar açılmasına en eski zamanlardanberi Türklerin her yerde yaptığı gibi çok ehemmiyet verilirdi. Su yollarının kenarlarında hezaren kamışları (Bambu) yetiştirilir.

Çalışkan insan ve mükemmel çiftçi olan Çinli yemiş bahçeleri bakımı ve çiçek bahçeleri tanzimi işlerinde de gayet ustadır. Elindeki topraktan azamî faide edinmesini bilir. Birçok yerlerde pirinç hasılatını kaldıran Çin köylüsü yeni ziraat mevsimine kadar işsiz ve kârsız durmamak için su kanallarını balık yetiştirme havuzları olarak kullanır.

ÇİN

4. ÇİNİN SİYASİ TARİHİ

Çinin millî dini olan Tao dininde yaşatılmış bir efsaneye göre "Kâinatın babası Pan-Ku yahut Hu-Tuen ölünce başı dağa, gözleri güneş ve aya damarları çaylara ve ırmaklara, saçları, ağaçlara, bedeninin kılları nebatlara tahavvül eyliyor. Bunlara üç unsur, gök (Tiyen), arz (Ti) ve insan(Jen) iltihak ediyor. Daha sonra "Beş İmparatorlar,, devresi geliyor.

Beş imparatorlardan herbiri, bir veya birkaç medeniyet unsurunun mucidi ve hepsi birden millî çin medeniyetinin mucit ve timsali sayılıyor. Bunların en başında birinci İmparator Fu-hi ve onun kadar mühim tutulan hemşiresi Niyu-kua gelir. Konfüçyüs ile bazı eski çin müverrihlerinin hayalî değil hakikî bir hükümdar olarak kabul ettikleri Fu-hi Çinde bütün teşkilâtile iyi bir devlet idaresinin ilk kurucusu telâkki edilir.

Milâttan 3350 veya 2953 yıl kadar evvel hüküm sürdüğü söylenen Fu-hi ile diğer dört İmparatorun hayat ve mevcudiyetleri hakikattan ziyade efsanelerle karıştırılmıştır. Bunlardan bazılarını ejder, bazılarını öküz başlı tasvir eden efsaneler vardır.

Fu-hi nin neslen Türk olması ihtimali çok kuvvetlidir. En eski Çin tarihlerinin bildirişine göre Fu-hi Çin Türkelinin şark parçası sayılabilecek Kansu vilâyetinde doğmuştur [1]. Türklerin

[1] Henri Cordier. Hist. Générale de la Chine, 1 inci cilt, S. 57,

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

bu vilâyete Milâttan en az 4000-5000 yıl evvel girmiş olduklarına arkeoloji keşifleriyle hüküm verilebiliyor.

Fu-hi nin kadîm bir çin ressamı tarafından yapılmış resminde yüz çizgilerinin Çinli tipine ait vasıflardan pek ayrı olması da dikkate şayandır.

ÜÇ SÜLÂLE DEVRİ

Beş İmparator devrini Üç sülâle devri takip eder. Çin tarihlerine göre İmparator Şuen (M.E.2208) de ölünce yerine Başvekillik vazifesini gören Yu seçilerek birinci Hiya sülâlesini tesis eyliyor. O zamana kadar İmparatorlar, millet uluları tarafından intihap olunurlardı. *Yu* nun hükümdarlığından sonra bu an'ane ortadan kalkarak sülâleler sistemi teessüs ediyor.

Milâttan evvel 25 inci asırdan başlayan Üç sülâlenin Türk oldukları şüphesiz sayılabilir. Bu sülâlelerle mensup oldukları kabilelerin meskeni Çinin Şensi, Şansi gibi şimal havalisi idi. De Guignes Türklerin menşe ve tarihi hakkındaki maruf eserinde: "Şensi, Şansi ve Peçeli vilâyetlerinin şimal taraflarında vaktile meşhur bir millet sakindi. Muahharan Hunlar, Türkler, Macarlar, Tatarlar namı altında tanıdığınız milletler Çinlilerin Şangyang dedikleri bu millettен zuhur etmiştir.", diyor. En eski Çin tarih membarları da Hiya, Yin, Çeu ve T'sin sülâlelerinin garptan, yani Türkistan havalisinden gelmiş olduklarını teyit etmektedir [1]. Richthofen[2] Çinlilerin menşei hakkındaki

[1] Chavannes, Les Memoires historiques, III, 26.

[2] Richthofen China, cilt I, fasıl 8, 1877-1913.

ÇİN

tetkiklerinde aynı neticeye varmıştır. Çin sülâlelerinin doğma ve ölme tarihi hep aynı gibidir. İlk Hükümdarlar daima kudretli, çalışkan, kendi kararlarıyla hareket edebilir insanlardır. İradelerine bütün imparatorluk baş eğer, nüfuzları bir uçtan bir uca bütün memleketi sarar. Zamanlarında hudutlar genişler, hiç olmazsa mütemadi taarruzlarla yırtılmaktan kurtulur; himaye veya tâbiyet altına alınmış memleketler İmparatorluk merkezine karşı vazifelerinde ve teahhütlerinde kusur göstermez olurlar; medeniyet en güzel çiçeklerini açmağa, kanun her köşede hükmünü yürütmeğe başlar. Fakat, çoğu millî kahramanlar sırasına geçen bu sülâle ataları ölüp gidince terreddi derhal saray kapısından girer; hükümdarlar sefa ve sefahetten başka bir şey düşünmez olurlar. İmparatorluğun idaresi haris ve hırsız vezirlerle hadımağalarına kalır. Artık bundan sonra memur irtikâba, asker haydutluğa dalar; vergiler çalınır, hazine boşalır, umumî hizmetler gevşer; sulama kanalları, cetveller bakımsızlıktan bozulur; tuğyanlar, feyezanlar tarlaları basar; açlık, kargaşalık, umumî korku ve endişe ovaları ve dağları kaplar. Bakımsız tarlalarda kendiliğinden üreyen dikenler gibi bin çeşit gizli cemiyetler, silâhlı ihtilâl teşekkülleri başgösterir. Nihayet ya bunların reislerinden biri veya dışardan gelen istilâcıların başı, eski sülâleyi devirir; bozulan devlet nizamını düzeltmek işini üstüne alır. Millet te işlerin artık daima yolunda gideceği ümidile yeni geleni alkışlayarak başına geçirir. Böylece bir sülâle yıkılmış, diğeri kurulmuş olur. İşte Çinin 4000 yıllık siyasî tarihi bu sahnelerin devir devir tekerrüründen ibarettir.

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

**BİRİNCİ SÜLÂ-
LE: HİYALAR**
(M. E. 2202-1766)

Bu sülâleyi kuran Yu son imparator Şuen zamanında on beş yıl başvekillik etmiş değerli bir devlet adamı idi. Türk ırkına mensuptu [1]. Kendisine millet tarafından Büyük Yu unvanı verilmişti. Bunun zamanında bataklıklar kurutulmuş, ırmakların yatakları ve akıntıları düzeltilmiş, arklar devlet hazinesinden büyük masraflarla ıslah edilmiş ve birçok yeni sulama tesisleri yapılmıştı. Bir kaya üzerinde bulunup okunan yazıda Yu mesaisinden şöyle bahsediyor:

“Feyezanların sebep olduğu musibetlerin izalesi uğrunda uzun zamanlar var ki çoluğumu, çocuğumu büsbütün unuttum. Şimdi Yu-lu dağının tepesinde dinleniyorum. Gayret ve tedbir ile işleri muvaffakiyete erdirmedikçe yüreğim rahat etmedi. Hiç durmadan çalışmak benim için istirahat yerine geçiyordu. İşlerimi bitirince, yaz ortalarında kurban keserek şükranımı eda ettim. Artık tabiatın nizamsızlığı kalktı. Cenuptan yürüyen büyük su cereyanlar denize akıtıldı. Kederim, ıstırabım durdu.”

Yu, ölümünden evvel seleflerine imtisalen kendisine nazırlarından birini halef gösterdi. Fakat millet uluları Yu nun oğlu Ki yi tercih ettiler. Yu ıslahatçı ve imarcı idi. Oğlu harpçi ve fütuhatçı oldu. Sülâlenin son hükümdarı Ki ye, atalarının yolundan ayrıldı, sefa ve sefahete daldı. Bu yolsuzluklar ileri gelen devlet adamlarile beylerde hoşnutsuzluk uyandırdı.

Memleket idarî teşkilât noktasından sülâlenin ilk hükümdarı Yu zamanındanberi yirmi büyük beyliğe ayrılmıştı. Ki ye açık şikâyet vaziyetine geçen beylerin hepsini hapse attı. Bunlardan biri, küçük bir sahanın beyi olan Tang hapisten çıkar

[1] De Guignes, meşhur tarihinde (cilt I. fasıl II sayfa 21, not) Yu nun Türklüğünü teyit edecek izahat vermektedir.

ÇİN

çıkılmaz derhal *Hiya* sülâlesi aleyhinde teşkilâta girişti. Kendisine iltihak eden diğer beylerin de yardımile *Kiye* nin payitahtına yürüdü. *Kiye* kaçtı, *Tang* yerine geçti, *Yinler* veya *Şanglar* adı verilen yeni bir sülâle kurdu.

İKİNCİ SÜLÂ- LE : YİNLER (M.E.1766-1122)

Üç sülâle devri bahsinin baş taraflarında izah edildiği üzere bu sülâle de *Hiya* lar gibi Türk ırkına mensuptur. *Kiye* ye galebe çalarak bu hanedanı kuran *Tang* cesur, müteşebbis, atılgan bir adamdı. İyi bir hatip idi. Halkı ve askeri *Hiyalar* aleyhine ayaklandırmakta nutuklarının büyük tesiri olmuştu. Bunlardan birinde şöyle diyor.

“Hiyalar çok cinayetler irtikâp ettiler. Tanrı artık onların inkırazını irade ediyor. Hiya mücrimdir. Ben allahın gazebinden korkarım, onu cezalandırmazsam gazebe uğrarım.,,

“... Onlara mukadder olan mücazâtı vermek için bana yardımcı olunuz. Bana emniyet ve itimat ile bağlanmaktan korkmayınız. Sözümünden dönmiyeceğim, Hiyaları devireceğim. Fakat bana itaat etmiyecek, vereceğim emirleri dinlemiyecek olursanız çoluğunuz, çocuğunuzla birlikte hepinizi öldüreceğim, benden aman beklemeyiniz [1]...”

Son *Hiya* yı düşürdükten sonra İmparatorluğun dört köşesinden toplanmış halk mümessillerine karşı da şu sözleri söylemişti:

“Ey millet büyükleri, ey ahali, dikkat ediniz, sözlerimi iyi dinleyiniz. Kırıl Hiya oğlu doğru yoldan çıktı. İmparatorluğun bütün beylikleri halkına yaptığı bin kötülükle ıstıraplar çekti. Millet bu kadar uzun bir zulme daha ziyade dayanamıyarak halini Tanrılara bildirdi. Tanrının ezeli ve ebedi iradesi fazilet yolunda olanları mesut ve bahtiyar, fenalığa ve sefahete sapanları da bedbaht ve pe-

[1] Pauthier, L'Univers, Chine, sahife 63.

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

rişan edegelmiştir. Bunun içindir ki Hiylaların başına musibet ve felâket yağdı. Anlıyorsunuz ki ben onlara karşı çıkmakla ancak Tanrının bu açık ve itaat etmiyelner için korkunç, iradesine mutavaat göstermiş oldum.

"... Ulu Tanrı halkı, milleti öz sevgi ile sever ve himaye eder. Büyük mücrim Kiyeyi kaçmağa ve boyun eğmeğe sevkeden hâdisenin asıl hikmeti işte bunda aranmalıdır.

"... Baharda ağaçlar ve bütün nebatlar nasıl yeniden can bulursa millet te şimdi öylece yeniden canlandı, eski kuvvet ve kudretine erdi.

"Ben, bütün Beyliklerinizi ve çoluk çocuğunuzu korumak işini üstüme aldığım bugünde yeri gökü incitmekten korkuyorum; içimde derin uçurumlara atılabilmek mümaresesine başlayanların duyduğu ilk korku var.

"Beyler! her birinizin idare edeceği sahaları tayin ettim. Adaletle uygun olmayan kanunları, itiyatları bırakınız. Kendinizi ataletle ve sefaya dalmaktan koruyunuz

"... Bütün işlerde en büyük dikkatle vicdanımı dinleyeceğim. Hatalara düşer cürümler irtikâp ederseniz onların bütün mesuliyeti benim üzerime yüklenecek; halbuki benim hatalarımdan size düşecek hiçbir hisse yoktur.

"Sözlerim işlerin iyi yolda gitmesini özleyen halis dilekle söylenmiştir. Muvaffakiyete varmağı umalım [1]."

Tang Çin hükûmdarları içinde en çok hürmet ve itibar kazamış olanlardan biridir. Altı buçuk asra yakın hüküm süren *Yinler devri* sükûnetle geçmiştir. Sülâlenin son hükûmdarları nesilden nesle artan bir tereddiye düşmüşler ve sefahetten başka gaye, zulümden başka vasıta tanımamağa başlamışlardır. Son hükûmdar Şeu-Sin zulümde sefahette hepsini geçmiş ve son Hiya hükûmdarı gibi o da halkı idaresinden bezdirdikten sonra beylerle de bozuşmuş, onun gibi beyleri hapsedmiş ve nihayet hapsedilen beylerden biri tarafından tahtından atılmıştır.

[1] L'univers. sahife 64 - 65.

ÇİN

Şeu-Sinin vezirlerinden ve zamanının maruf hakîmlerinden *Pi-Kan* bu hükûmdarı fena yoldan çevirmek için ikaz ve irşatta bulunmak istemiş; *Şeu-sin* buna:

“Sözlerin hakikaten bir hakîme yaraşacak sözlerdir. Kazandığın büyük şöhretle mütenasip kıymette gördüğüm mütalealarını dikkatle dinledim. Fakat hükemanın kalbi yedi deliklidir diye bir mesel vardır. Doğru olup olmadığını bilmiyorum. Şimdi gözümle görüp anlayacağım..”

diye mukabele etmiş ve doğru özlü vezirini derhal paralatmış.. Çin müverrihleri bunu *Şeu-sin*’nin zulümde vardığı dereceye bir misâl olmak üzere anlatırlar.

ÜÇÜNCÜ SÜ- LÂLE: ÇEU- LAR (M. E. 1122-256)

Bütün çin sülâlelerinin ilk kurucuları gibi *Çeu* sülâlesinin birinci hükümdarı da değerli bir adamdı. Birçok çin müverrihleri ve Konfüçiyüs gibi filozoflar onu “örnek tu-

tulmağa lâyık bir hükümdar..” diye tavsif ederler. Bu da *Hiya* ve *Yin* sülâlelerinin kurucuları gibi Türk nesline mensuptu [1]. Şensi vilâyetinde *Çeu* havalisi beyi idi.

Tarihte ona “Cenkçi Kırıl = Su-vang..” adı verilmiştir. Çinde ilk ceza kanunu bu sülâlenin dördüncü hükümdarı *Mu-vang* zamanında (M. E.) onuncu asır ortalarına doğru tanzim ve tatbik edilmiştir.

Çeu lar devri bilhassa derebeylik sisteminin çok fazla kök salmış olması ile göze çarpar. İlk yıllarda 21 den ibaret olan beylikler iki asırlık zaman içinde (125) e ve biraz daha sonra 156 ya

[1] Üç sülâle devri bahsinin baş taraflarında gösterilen mehazlere bakınız.

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

çıkmiştir. Bunların çoğaltılmasında takip edilen maksat, ihtimal ki, ayrı ayrı ehemmiyetli birer kuvvet teşkil edebilen büyükh beyliklerin ortadan kaldırılması idi. Fakat alınan netice idare makinesinin temelden sarsılması oldu. Beyler aralarında tefevvuk yarışına, bu yarışta ileri geçenler de ayrı hükümdarlıklar kurmak davasına giriştiler. İmparatorluğun nizamı bozuldu. Anarşi önüne geçilmez hale geldi. Umumî hayat, tabîi çığrından çıktı.

Bu hal Milâttan evvel sekizinci asırdan üçüncü asra kadar sürdü. Anarşinin cemiyet hayatının her safhasına sirayeti çin münevverlerini ve mütefekkirlerini endişeye düşürdü. Cemiyet için yeni bir nizam kurmak isteyen filozoflar çıktı. Felsefî meslek ve mezhepleri Çinde büyük birer din haline gelen *Konfüçyüs* ve *Lao-Tseu* bunlardandır.

Çeu ların son hükümdarı *Nan-vang* 59 sene hükûmet sürdükten sonra halef bırakmadan ölünce birçok beyler arasında hükümdarlık davası baş gösterdi. Bunların içinde *T'sin* hanedanından (*Çeng*) az zaman içinde ötekilere hâkim olarak yeni bir sülâle kurdu.

İMPARATOR - İlk üç sülâle zamanında Çin bir
LUK DEVRİ : kırala bağlı birçok beylikler tarzın-
(T'SİN) SÜLÂ- da idare ediliyordu. Bu beyliklerin
LESİ : (M. E. sayısı merkezin kuvvet veya zâfına
249-202) göre bazen artar bazen eksilirdi.

T'sin lerin[1] ilk saltanat yıllarından itibaren derebeylik sistemine karşı açılan mücadele

[1] T'sin, Th'sin şekillerinde yazılan bu sülâle isminin Tüzün veya Tosun kelimeleri aslından bozulma olduğu Türk lisan ve tarih mütehassıslarınca dermeyeran edilmektedir. Tosun, genç boğa ve necip, asil manalarını ifade eder.

ÇİN

tam bir muvaffakiyetle hitam buldu (M. E. 221). Çin ilk defa olarak siyasî vahdeti haiz bir imparatorluk şeklini aldı. *T'sin* ailesi binlerce yıldanberi Kansu mıntakası beyliğinde bulunuyordu. Bunların, yurtları ötedenberi Şensi ve Kansu vilâyetleri havalisi olan *Yueşi Türkleri*nden olmaları çok muhtemeldir. Çinlilerin Hiung-nu dedikleri *Hun*lardan oldukları da söylenir [1].

T'sin sülâlesi müessisinin asıl adı *Çeng*dir. İmparatorluğu kurduktan sonra kendisine "Şanlı Hükûmdar = Çe-Huang-Ti," unvanı verilmiştir.

Tahta ilk geçtiği zaman Çini, etleri dökülmekte çürümüş bir vücut halinde bulan *Çeng* 28 yıllık bir cidalden sonra bu enkazdan sağlam bir imparatorluk çıkardı. Şimalden ve garpten muhtelif Türk kabilelerinin asırlardanberi devam edegelen akınlarını durdurdu. İmparatorluğun haricî ve dahilî emniyetini sağlam esaslara bağladı. Ondan sonra umumî imar mesaisine girdi.

*Çeng*in en bariz vasfı inkılâpçılık idi. İmparatorluk dahilinde bütün kanunları, nizamları ıslah ve tevhit etti. Devir ve takvim hesaplarını kendi zamanına göre yenileştirdi. Türk takvimini bütün Çine tamim etti. Umumî istatistikler yaptırdı. Karmakarışık vergi, tartı ve ölçü sistemlerini bir tek usulde birleştirdi. Hurafeler ve hurafecilerle çarpıştı. *Çeng*in en büyük eserlerinden biri yazı

Tüzün, nizam demek olduğu gibi Kudatkublik ile Müller tarafından neşredilen Turfan Uygur kitabelerinde asalet, necabet mukabili olarak kullanıldığı da görülmektedir.

[1] En tanınmış Çin tarihçelerinden Chavannes, *T'sin*lerin iskân ettikleri sahalar ahalisinin ekseriyet itibarile Türk olduklarını söyler. (Cordir, Hist. Génér. de la Chine, cilt I, sayfa 197 ye bakınız).

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

ve harf inkılâbı idi. Bu değişiklikler mücadelesiz olmadı. Muhafazakâr ve an'aneci ülema partisi genç inkılâpçının aleyhine döndü. *Çeng* yenilik hareketlerine karşı koyanların uzak yakın bütün akrabalarile birlikte idam edileceğini ilân etti.

Buna rağmen muhafazakâr ulema zümresi muhalefetten vazgeçmedi. Her tarafta bu yeniliklerin mukaddes kitaplar ahkâmına uygun olmadığı propagandası yürütüldü. Nihayet *Çeng* millet ve memleketinin selâmet ve saadeti için açtığı her teşebbüs karşısında mukaddes kitaplar ahkâmını irticaî muhalefetlerine alet ederek vaziyet alanlar hakkında tahkikat açılmasını emretti. Yakalananlar kabahati birbirlerinin üstüne yüklemeğe çabalandılar. Bunlardan 460 ını ateşe attırdı. Teceddütlere karşı silâh ve bayrak gibi kullanılan bütün kitapların imparatorluğun her köşesinde son yapraklarına kadar toplatılarak yakılması için emir verdi. Bu arada bütün tarih membalarını ihtiva eden kitaplar da yanmıştır. Meşhur Çin Setinin asıl banisi *Çeng* tir. Çini, şimalden gelecek taarruzlara karşı korumak için yaptırılmış ve daha sonraki asırlarda birçok kereler tamir ve ilâveler görmüş olan bu duvarın uzunluğu 3300 kilometre, yani İstanbulla Ankara arasındaki mesafenin takriben on mislidir. Duvarların vasatî yüksekliği 8, genişliği 6 metredir. Bütün Set 160 milyon metro mikâplık bir yapı teşkil etmektedir[1]. *Çeng* bu duvarları yaptırmak için milyonlarca amele kullanmıştır.

[1] Büyük Set, Çengin babasının zamanında başlanmış, bazı diğer komşu beyler kendi hudutları içinde bulunan kısımları yapmışlardır. Çeng imparator olunca bu dağınık parçaları birleştirip Çinin şimal hududunun bir ucundan ötekine kadar tamamlamıştır.

ÇİN

Çeng'in mühim işlerinden biri de hükûmet merkezini değiştirmek ve imparatorluk için yepyeni bir payitaht kurmak olmuştur. *Yeni* şehri çarçabık teessüs etmiş görmek için imparatorluğun bütün şehir ve kasabalarının zenginleriyle ileri gelenleri arasında 120,000 ailenin burada ev yaparak yerleşmesine emir vermişti.

Çeng, idarede kanun ve adalete müstenit sert bir politika güderdi: "yalnız iyilik, yumşaklık ve tatlılıkla iş yürümez," derdi. Dahilde birçok mukavemetleri kırmak mecburiyetile ekseriya şiddet vasıtalarına müracaat ettiği için eski çin müverrihleri kendisinden sevgi ile bahsetmezler. Bunlardan biri onu şöyle tasvir ediyor:

(Koca burunlu, iri gözlü, göğsü yırtıcı kuşlar göğsüne benzer, çakal sesli, hayır ve hasenat bilmez; kalbi insanları paralamaya amade kurtların, kaplanların kalbine benzer..).

İşte Çin kalem sahiplerinin Çinde büyük ve kurtarıcı inkılâplar yapan, Çine bugün taşıdığı ismi veren ve memleketin o zamana kadar mahrum olduğu vahdeti münhasıran şahsî iradesinin kudreti ve 37 yıllık fasılasız gayreti ile yaratan devlet adamı hakkında kullandıkları dil budur,

Çeng (M. E. 221) senesinde öldü. Sülâlesi de birkaç yıl içinde yıkıldı. Oğullarının çocuk denecek yaşta olması, sarayda hadımağalarının ve haris birkaç vezirin mutlak bir nüfuzla hareket edebilmelerine meydan verdi. Bunlar da rakipsiz kalmak için işe imparatorluğun en kıymetli ve emektar devlet adamlarını, kumandanlarını öldürmekle başladılar. Genç hükûmdarı sarayda sefahet âlemine bağliyerek memleketi diledikleri gibi soymaya koyuldular. Askerde ve millette hoşnutsuzluk arttı. Bir taraftan Çinin şimalinde bulunan

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

Hun imparatorluğu orduları büyük Seti aşarak Sensi ve Şansi vilâyetlerini (M. E. 201) den (M. E. 154) tarihine kadar süren muhacemelerile sıkıştırmakta iken diğer taraftan da şiddetli bir isyan ateşi imparatorluğun hemen her köşesinde birden parladı (M. E. 209).

HAN SÜLÂLE-
Sİ: (M. E. 202
DEN M. S. 220
YE KADAR) *Çeng in oğlu Öl-Şe öldürüldü. Yeğeni Tseu-Ying yerine geçti. Sülâlenin başına felâket getiren hadımağası Çao-Kao yu öldürdü. İşleri düzeltmek için elinden geleni yaptıysada muvaffak olamadı. Nihayet asilere teslim oldu. Anarşi devri yeniden başladı. İhtilâl az zamanda bütün Çini sardı.*

Eski derebeylerinin oğulları, torunları ayaklandılar. Daha (M. E. 208) senesinde yani *Çeng in* ölümünden 13 yıl sonra İmparatorluk içinde birçok derebeylikler tekrar kurulmuş bulunuyordu. İhtilâlcî derebeyleri içinde, iki kişi en ziyade ün aldı. Bunlardan biri, *Hiyang-Yu*, cesur, kahraman ve haşin bir askerdir. Dövüşmeği çok iyi bilir, fakat siyaset işini anlamazdı. Çin müverrihlerine nazaran yetmiş kadar muharebe kazandıktan sonra harp meydanında öldü. Diğeri, *Liyeu Pang* ise ihtiyatlı, müdebbir ve azimkâr olduğu kadar politika işlerinde de mahir bir reisti. Aynı zamanda cesaretle başkalarına örnek olabilecek bir askerdir. Ötekinin ölümünden sonra sahada yalnız kalınca birkaç yıl içinde bütün ayaklanmış derebeylerini nüfuzu altına alarak *Han* sülâlesini kurdu. Hanların *Hun* aşiretlerinden birine mensup oldukları söylenir. *Liyeu Pang* iyi bir idare ile birçok sadık ve kuvvetli taraftarlar kazandı. Müşa-

virlerini ve cenerallarını en kıymetli, meziyetli adamlardan seçti. Onları faydalı olacakları işlerde kullanmayı bildi. Böylece *Çe-Huang-Tinin* kurduğu siyasî vahdeti yeniden vücade getirdi

Bir gün *Liyeu Pang* bir ziyafet sofrasında nazırlarile büyük rütpede kumandanlarına :

— Ben nasıl ve nereden kuvvet alarak imparatorluğa kadar yükseldim? diye sordu. Nazırlar ve kumandanlar sıra ile kendisinin liyakatinden kahramanlıklarından ve diğer birçok meziyetlerinden bahsettiler. Onlara :

— Aldanıyorsunuz. Hakikat şu ki, ben ancak kendilerine emniyet ettiğim adamların istidat ve meziyeilerini iyi ölçmek ve onların herbirine ona göre iş vermek yolunu bildiğim için muvaffak oldum. Bugün bu mevkide bulunabilmemin hakikî amili budur, dedi.

Liyeu Pang en çok sevilmiş, sevilerek itaat edilmiş başbuğlardan biridir. Ölümünde kendisine “Yüce ata = Kao-Tsu,, unvanı verildi. Karısı *Lu* çok küçük olan oğlunun yerine uzun yıllar imparatorluk işlerini gördü. Çin tarihleri bu kadını “sert ve eğilmez, şiddet lâzım gelen yerde teessür ve merhamete kapılmaz,, diye tavsif eder.

Han sülâlesi hükûmdarları Çinin inkişafına büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Zamanlarında anarşi kökünden kesilmiş, devlet nüfuz ve kudreti artmış, dinî ve içtimaî hayat yenilik vadisinde inkişaf etmiş, edebiyat çok ileri gitmiştir.

Sülâlenin altıncı hükûmdarı *Vu-ti* nin (M. E. 140 dan 87 ye kadar) 53 yıl süren idaresi devresinde Çin devleti hudutları bir misli genişlemiş ve gerek ecnebi memleketlerle, gerek cenubî Çin ile temas ve münasebet arttırmıştır.

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

Çin hükûmetinin ötedenberi başlıca korkusu Hun İmparatorluğu ile Çinin garp şimalinde şimdiki Şensi, Şansi, Kansu vilâyetleri havalisinde sakın *Yueşi Türkleri*ndendi [1]. İmparatorlar siyasî tedbirlerle bunları nifaka düşürmeğe ve daima yekdiğerile çarpıştırmağa muvaffak olmuşlardı. Mağlûp olan *Yueşiler* den büyük bir kısmı yurtlarını bırakarak İli Irmağı vadilerine çekilmişlerdi. İşte bir az zaman snora Hindistana doğru inerek Hint tarihinde mevki almış olan *Yueşi Türkleri* bunlardır.

Yueşilerin uzaklaşmasından sonra kuvvetleri artan *Hun* lar Çini daha serbest ve daha şiddetli tazyiklerle hırpalamağa başladılar. *Vuti*, Hunları hücumu teşvik etmek için Yueşilere elçi gönderdi. *Çang-Tiyen* isminde bir zabıt olan elçi Hunların eline geçti. On yıl esir kaldıktan sonra kaçmak fırsatını bularak vazifesini tamamlamak için Çine dönmeden yoluna devam etti. Fergana ve To-harya havalisine yerleşmiş ve *Hun* larla aralarındaki ihtilâfı unutup gitmiş olan Yueşiler Çin İmparatorluğu elçisine yüz vermiyerek geriye çevirdiler. *Çang-Kiyen* dönüşünde tekrar *Hun* lar tarafından yakalandı; tekrar kaçtı ve Çine ancak elçilikle ayrıldığının on dördüncü yılında dönebildi.

Bu zabitin seyahatlarından çıkan netice siyasî ve askerî olmaktan ziyade iktisadî oldu. O zamana kadar Fergana ve daha garpteki havali ile

[1] Yuves, türkçede doğuşken demektir. *Yueşi* lerin Türklükleri hakkında Vallée Poussin'nin (L'Inde au Temps des Mauryas) atlasinin 331 inci sahifesinde Richthofen ve S. Lévi'den nakledilen notlara ve bu iki müellifin eserlerine bakınız.

ÇİN

Çin arasında ticaret, Hint yoluyla yapıldı. Zabıt Çangın elçilik maceralarından sonra Turfan üzerinden doğru ve kestirme bir yol tutuldu. *İpek Yolu* diye şöhret bulan bu yol Milâdın birinci asrında Romaya kadar uzandı. Çinin cenup sahilinde Tonkinden başlayan deniz ve Hindistan yolu büsbütün kapanmadıysa da Turfan ve *Kaşgar* dan geçen yeni yol son asırlara kadar ana ticaret yolu olarak kaldı.

MİLÂDIN ÜÇÜNCÜ ASRINDAN SONRA ÇİN

Milâttan sonra üçüncü asırda Hanlar, Hun Türklerinden bazı kabilelerle anlaşarak Çinin şimal hudutlarını müdafaa etmek üzere bunların büyük Setin iç tarafına ve bilhassa

Şansi vilâyetine yerleşmelerine müsaade vermişlerdi. 304 te, bunlardan Çao ailesinin reisi Liyeu *Tsong*, istiklâlini ilân etti. Yedi sene sonra da bir baskınla Çin payitahtını imparatoriyle birlikte ele geçirdi. İmparatoru bir müddet sofrasında sâki olarak kullandıktan sonra idam etti. Yeni Çin İmparatoru Min-ti emin bir yere oturmuş olmak için payitahtını değiştirdi. Liyeu *Tsong* 316 da orasını da ansızın bastırarak aldı. Yeni imparator da aynı akibete uğradı; şimalî Çin *Hun* ların elinde kaldı. Bu sırada Çinin en şark hududunun şimal taraflarında ve Kingan dağları eteklerinde yerleşmiş bulunan *Siyen-pi* ler Çeli havalisini işgal ettiler. Tehlike bu suretle ikileşince İmparator payitahtını daha cenuba, şimdiki Nankine kaldırdı. Ve 420 senesine kadar ancak cenup vilâyetleri üzerinde hüküm sürebilerek düşük ve dermansız yaşadı.

420 de Çin ordusu kumandanlarından *Liyeu-Yu*

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

isminde bir ceneral bu sülâleyi büsbütün ortadan kaldırdı. *Song Sülâlesi* adıyla yeni bir hanedan kurdu. Bu da ancak 60 yıl dayanabildi. Ondan sonra aynı asır içinde iki sülâle daha değişti.

Cenupta kumandanlar sülâleler kurarken, şimalde de dalga dalga gelen yeni Türk akınları Sarı Irmak vadilerini kaplıyordu. Bunların bu havalide teşkil ettikleri Türk devletlerinin başlıcaları şunlardır:

1 — Şensi ve Şansi vilâyetlerinde her ikisi Hunlardan iki sülâlenin birbirini müteakip kurduğu *Çao* devleti... Bu sülâlelerden 1 incisi Çinlilerin *Yuen-Hay* dedikleri reis tarafından kurulmuştur. Büyük bir Kurultay bu devleti Çin İmparatorluğu olarak ilân etmiş, Hanlarına da Tanrıkut [1] unvanı verilmiştir (304-328).

İkinci sülâle en çok şöhret almış Hun kumandanlarından Şele tarafından kurulmuştur (320-352).

Çao Devletinin şarkında *Siyenpillerin* kurduğu *Yen* devleti vardı.

Bu iki devlet, yani *Çaolarla Yenler* yıllarca çarpışıp durdular. Kavgaları 352 ye kadar sürdü. Bu tarihte *Siyenpiller* Şansiyi istilâ ederek *Çao* devletine nihayet verdiler.

2 — Şensi de bir türk kabilesinin reisi *Fu-Kiye*n tarafından 358 de kurulan 11 inci *T'sin* devleti.

3 — Bunların hepsinden ehemmiyetli olan ve sonunda hepsini birden hâkimiyeti altına alan Topa türkleri devleti.

[1] Çinlilerin Tanyu dedikleri, Fransız müelliflerinden alınarak bazı türkçe kitaplarda Tanju deye yazılan kelimenin aslı Tanrıkut'tur.

ÇİN

TOPA TÜRK- LERİ. (VEY DEVLETİ)

Topa Türkleri nin kurduğu sülâle ve devlete Çin tarihlerinde (Wei-Vey) ismi verilmiştir. Müverrihlerin birçok zamanlar Tungzulardan saydıkları *Topa* lar asıl yurtları şarkî Mogolya olan Türklerdir. Bunlara *Hato Türkleri* de denir [1].

Bunlar Çine IV üncü asır iptidalarına doğru gelmiş görünüyorlar. 380 senesinde hükûmetleri çinin en kuvvetli kırallığı halini almıştı. 386 da *Siyenpi* lardan bütün Şansi vilâyetini ve Çeli (Pecili) nin bir kısmını, 422 de bir müddettenberi Nankine kadar sürülmüş olan Çin İpmaratorundan *Loyang*, Honan ve Şantung havalisini ele geçirdiler. 495 de *Topa* lar payitahtlarını daha cennuba *Lo - Yanga* getirdiler.

Topa Türkleri Çinde parlak bir medeniyet devri açmışlardır [2]. Kırallarından *Topa Toa* 425 ile 445 arasında hemen bütün şimalî Çinden başka Turfan, Karaşar, Kuça ve Kaşgar mıntakalarına yani bugün Çin Türkeli dediğimiz sahalar kadar Orta Asyaya hâkim oldu. Bu siyasî ve askerî inkişafın en ehemmiyetli neticesi Çin ile garp arasındaki iktisadî münasebet yollarının tekrar açılması olmuştur. Bu hadiselerden 100 sene kadar sonra (534) te *Topa* sülâlesinin ikiye

[1] I. — Pelliot, Toung Pao, T. XIV, 1925 - 1926, sahife 79, satır 18 "Les Wei d'origine turque".

II. — René Grousset, Histoire de l'Extrême orient, sahife 250.

III. — *Topa - Hato Türkleri* hakkında fazla malûmat için De Guignes'in eserine bakınız

IV. — Mr. Pelliot *Topa* kelimesinin eskiden Takbuat şeklinde talaffuz edildiğini söylüyor.

[2] Çinin heykeltıraşlık tarihinde en mühim mevki *Topa* larındır.

ÇİN – SİYASÎ TARİHİ

ayrılmasile şarkî Çin denizinden Pamire kadar uzanan geniş imparatorluk ta garbî ve şarkî Topa devletleri namile ikiye bölündü.

577 de kıraklıklar yeniden birleştise de sülâle zâfa düşmüş bulunduğundan fütuhatile şöhret kazanmış Topa kumandanlarından *Yang Kiyen* 581 de onları tahttan indirerek *Suey* sülâlesi adı verilen yeni bir sülâle kurdu. 589 da cenubî Çin kırallığını da baştan başa zabtetti. Böylece şimalî ve cenubî bütün Çini ihtiva eden büyük bir imparatorluk vücade getirdi. Hudutlar yeniden şarkî ve cenubî Çin denizlerinden Turfana kadar uzadı (609).

Son Duey hükûmdarı *Vang - Ti* nin Koreyi ilhak etmek için giriştiği üç muharebede uğradığı hezimet orduda çok hoşnutsuzluğa sebebiyet verdiğinden kumandanlar kendisini tahttan indirerek idam ettiler (618). Umumî vaziyete hâkim olan en muktedir kumandan diğer rakiplerini bertaraf ederek *Tang* sülâlesini kurdu.

TANGLAR:(M. S. 618-907) Bu sülâlenin başında Topa Türkleri kumandanlarından tedbiri, basireti, askerî iktidarile şöhretli *Li - Yuan* ile genç bir kahraman olarak herkes tarafından çok sevilmiş oğlu *Li - Şemi* vardır. Her tarafta bütün sülâle inhilâlleri anlarında başgösteren davalar ve kagaşalıklar (622) ye kadar dört yıl içinde tasfiye edildikten sonra imparatorluk o zamana kadar görülebilmüş en geniş hudutları içinde bir kere daha tesis edildi. 626 da ihtiyar kumandan tahtını ve devlet idaresini oğluna bırakarak çekildi. Genç hükûmdar *Li - Şemi*, yalnız *Tang* sülâlesinin hakikî müessisi değil aynı zamanda Çin

ÇİN

tarihinin en büyük hükûmdarı olarak tanınmıştır. Zamanın en yüksek türk kumandanları büyük bir türklük vahdeti tesisini istihdaf eden *Li-Şemi*-nin etrafında toplanmışlardı. Esasen *Li-Şemi* askerlik işleri için, asırlardanberi Çinin mümbit ovalarını istismar ederek zenginleşmiş ve gevşemiş olan Topa Türklerinden ziyade tabiatın sert ve çetin şeraiti içinde yaşamının kendilerine verdiği cengâverlik vasıflarını muhafaza etmekte bulunan şimal ve garp Türklerine güvenirdi.

Li-Şemi 10 Temmuz 649 da öldü. Oğlu harp meydanlarında doğmuş ve büyümüş olmasına rağmen çarçabuk gevşedi. Babasının sevmiş olduğu bir kadını alarak bütün devlet idaresini onun eline verdi. Meziyetleri kadar nakiseleri de büyük olan bu kadın zamanında memlekette hoşnutsuzluk arttı, ordunun nizamı bozuldu.

Orta Asyada Gök Türkler, meziyetlerini kaybeden *Tang*ların kakimiyeti altında kalmak istemiyerek ayaklandılar. Bütün Kaşgar, Hotan, Yarkant ve Kuça havalisi ve *İli Türkleri* merkezî hükûmetten ayrılıp onlara iltihak ettiler. *Orhon Türkleri* de Kutlu Han idaresinde istiklâl ilân ettiler (682).

Daha soraları gelen hükûmdarların liyakatsizliği infisahı körükledi. Yeniden, 960 yılına kadar süren bir anarşi başladı. Birbiri arkasından devrilen hanedanlar türedi. Bu devreye *Beş Sü-lâle Devri* denildi. Bunlardan hiçbirisi umumî vaziyete hâkim olmak iktidarını göstermedi. Bu sırada *Uguz Türkleri*nden *Tsin Hiyu* 910 dan 960 a kadar 50 yıl şimalî Çinde hükümrân oldu. Mançurya taraflarından inen *Katay*lar da şimdi Pekin dediğimiz Yen-Ting kasabasında

ÇİN—SİYASÎ TARİHİ

907 den 1125 e kadar süren bir sülâle kurdular. Sonra Altın Hanlar geldi. Onlar da 1154 e kadar hüküm sürdüler.

CENGİZ HAN DEVRİ

Cengiz devri için tarihler Mogol İstilâsı tabirini kullanırlar. Cengiz askerlerinin ve büyük kumandanlarının belki yüzde doksanı Türk olduğuna göre bu devreyi *Türk - Mogol* İstilâsı tabirile ifade etmek ve Cengiz imparatorluğunu hakikî bir *Türk imparatorluğu* saymak doğru olur. “İstilânın ilk gününden sonuna kadar Türk unsuru daima Mogol unsura faik vaziyette bulunmuştur.” [1]. Cengizin Başvekili *Dede Tunga* en halis Türk idi. Çindeki Cengiz ordularının da en büyük kumandanları, fen ve ilim adamları hemen kâmil Türk idiler. Bütün Çin fütühatını tek başına yapmış denilebilecek kıymette yüksek bir asker olan ordular Başkumandanı *Bayan*, Türktü. Yine Kubilay ordularının en büyük kumandanlarından *Ali Yaya* [2] Uygur Türklerindendi. Ordunun köprü kurmak, mancınık yapmak ve saire gibi bütün fen işlerini Uygur mühendisleri idare ederdi. O zamanlarda Uygur âlimlerinin kitapları çinceye tercüme edilirdi. En yüksek riyaziyeciler, coğrafyacılar Uygurlar arasında yetişiyordu. Sarı ırmak membalarının istikşafı ve Çin haritaları tanzimi için Çine Uygur âlimleri davet olunurdu. Bunlar yalnız orduya hizmet etmekle kalmamışlar, mektepler, kütüphaneler açmak, ırmakları gemiler için sefere elvirişli hale getirmek, şehir-

[1] Renée Grousset, Hist. de l'Extr. Orient, sahife 488

[2] Müslüman olmuş Türklerden

ÇİN

leri, umumî yolları imar etmek suretile Çinde ilim ve medeniyetin inkişafına da en büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Cengiz Han, Tarım, Altay, Tanrıdağı havalisi Türklerle birleştikten sonra Çine yürüdü. Evvelâ şimalden Pekine inerek *Altın Han* ordularile çarpıştı. Bunların mukavemeti uzun müddet kırılmıyarak muharebe müzmin bir şekle girince vaziyetin idaresini kumandanlarından birine verdi. Kendisi tekrar Çin Türkeline döndü. Oradan garbe doğru fütuhata çıktı.

Çin içindeki çarpışma 1210 dan 1234 e kadar yirmi dört yıl sürdükten sonra Cengiz ordularının galibiyetile neticelendi. Bununla beraber Çinde cansız bir mukavemet Cengizin ölümünden sonralara kadar devam etti. Nihayet oğlu *Oktay* ve Çin harekâtını idare eden torunu *Kubilay* "şark Türk lehçelerine göre *Kupla*," [1] işin yalnız muharebe ile sona ermiyeceğini görerek siyasî tedbirler kullandılar. Evvelâ cenupta, Gök Irmağın ötesinde dayanmağa çabalayan Song sülâlesile uyuşarak şimalde Altın Hanları kırdılar. Son *Altın Han* muharebe meydanında intihar etti. Ondan sonra serbestçe cenubî Çine yürüyerek ötekileri bitirdiler. Böylece bir taraftan *Holâkû* Bağdatta Abbasiler devletini kökünden söktüğü sırada diğer taraftan kardeşi *Kubilay* Çinde uzak ve yakın maziden kalma sülâleleri temellerinden kazıyarak yerlerine geçti.

Çinde *Cengiz Oğulları* Devleti 1260 ta başlar. Fakat diğer sülâlelerin tamamile ortadan kaldırıl-

[1] Hupla ve Kupla, şark Türk lehçelerinde ateş çıkaran âlet ve kısa kılıç demektir. (Lüg. Çagatay)

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

ması 1279 a kadar sürdüğünden müverrihler bunların hükümdarlık tarihine başlangıç olarak 1280 yılını alırlar. *Kubilay* 1264 te karargâhını Çang-tona getirdi. Burada *Han Balık* şehrini kurarak payitaht edindi. Bu *Han Balık* [1] şehrinin şimdiki adı *Pekin* dir.

Knbilay ın kurduğu sülâlenin adına Çinliler *Yuan* dediler.

YUAN SÜLALESİ:
Kubilay Sülâlenin birinci hükümdarı *Kubilay* Çin tarihinin en büyük şahsiyetlerinden biri oldu. Etrafına aldığı kıymetli ve hemen hepsi Türk çalışma

arkadaşları sayesinde Çini birkaç yüz senedenberi mahrum kaldığı sükûn ve âsaişe kavuşturdu. Darmadağın olmuş devlet makinesini yeniden kurdu. Her sahada derin ve esaslı ıslahat yaptı.

İmparatorluğun bütün yollarını tamir ederek ağaçlarla gölgelendirdi. Yeniden birçok yollar yaptı; yol boylarında muayyen mesafelerle kervansaraylar yaptırdı. Devlet muhaberelerinin intizamı için 200,000 atla işleyen posta teşkilâtı vücûde getirdi. Payitahtı beslemek için İmparator Kanalı tamir ve ikmâl etti. Çinde ötedenberi arasına görülen kıtlığa ve umumî açlığa karşı esaslı tedbirler aldı. Heryerde ihtiyaç zamanları için devlet namına zahire satınalacak ve umumî istihsalâtı mürakabe edecek müfettişlikler teşkil etti. Bu suretle ambarlarda toplanan zahireleri kıtlıkta yoksullara yiyecek ve tohumluk olmak üzere parasız dağıttırdı.

Kubilay ın Maliye nazırı *Şemsettin Ömer* isminde bir Türk, dünyada ilk defa olarak bütün

[1] Han şehri demektir.

ÇİN

bir imparatorluk içinde muayyen kıymetle tedavül eden kâğıt para usulünü ihdas etti. Bunların Kantondan Trabzona ve Pekinden Bağdada kadar altın para kıymetile tedavül ettiği söylenir. *Kubilay*ın isimleri bilinen diğer iki nazırı da Türk idiler. Bunlardan biri Semerkantlı *Ahmet*, diğeri Uygurlardan *Sanga* idi. *Marko Polo*, hatıratında kâğıt paralara dair şunları yazıyor: “Kâğıt paraları herkes memnuniyetle alıyor. Zira Büyük Hanın ülkesi içinde her nereye gidilse alıcılar ve satıcılar arasında bunlar en halis altın kıymetile alınıp veriliyor...,”

Kubilay, Buda mezhebine temayül göstermekle beraber *bütün dinleri serbest bıraktı*. Almalık, Tokmak, Kereyit ve Öngüt Türkleri hristiyan oldular. Nestorî misyonerleri Kaşgar havalisi ile Altay Naymanları, Gobi Uygurları, Kansu Tangutları arasına yayıldılar. 445 te Şimalî Çinden çıkarılmış olan Nestorîler bu yeni hoşgörme siyaseti üzerine tekrar oraya da hulûl ettiler. *Kubilay*ın muhafız kıtalarını teşkil eden 30,000 Hazarlı Alan Türkleri hristiyan oldular.

Marko Polo. — Polo ailesinden Venedikli iki tüccar uzun zaman İstanbulda kaldıktan sonra iyi bir ticaret işi yapmak niyetile 1260 ta Cenubî Rusyada Kıpçak Hanlığına geldiler. Kıpçak Hanı *Barka* bunları Volga kıyısındaki sarayına kabul etti. Oradan Buharadaki Çagatay Hanlığına geçtiler. Buharada üç sene kaldıktan sonra *Hulakû* nun İrandan *Kubilaya* yolladığı bir heyete katılarak Otrar, Almalık, Beşbalık yoluyla Hanbalık (Pekin) şehrine geldiler. *Kubilay hükûmeti* uzak yerlerden gelen bu yabancıları iyi muamele gösterdi ve kendilerine garp ticaret âleminin hiç endişe etmeksizin Uzak Şark [1] ülkelerile mü-

[1] Uzak Şark = Aksayi Şark = Etrême Orient

ÇİN — SİYASÎ TARİHİ

nasebete girebileceği telkinatında bulundu. *Nikolo* ve *Mafeo* kardeşler 1266 da Çinden ayrıldılar; ancak 1269 nisanında Suriye sahilinde *Akâ* ya gelebildiler. 1271de Polo biraderler tekrar Çin yolunu tuttular. Bu sefer beraberlerinde *Nikolo*-nun oğlu *Marko* da vardı. İşte XIII üncü asırda Şark ve Uzak Şark hadiselerine, siyasi ve içtimai hayatına ait en mühim eser sayılan hatıraların sahibi bu genç *Marko* dur.

Kilikyada *Ayas* tan küçük Asyaya çıkan seyyahlar Buhara havalisindeki muharebeler dolayısıle Mardin, Musul, Bağdat, Basra, Horasan, Nişapur, Belh yoluyla Pamir eteklerinden geçerek Kaşgar, Yarkant, Hotan, Kansu istikametinden 1275 yılında *Kubilay* ın Hanbalık (Pekin) civarındaki yazlık sarayına vardılar.

Kubilay tüccar seyyahları çok iyi kabul etti. Genç *Marko* yu *Hanbalık* taki sarayına misafir aldı. *Marko Polo* Çin sarayında 17 yıl kaldı.

KUBİLAYIN AVRUPA DEVLETLERİ - LE TEMASLARI

Kubilay Çin ticaretinin inkişafı için Garp devletleri ve milletlerle mü-nasebete çok ehemmiyet veriyordu. Çine kumandan olarak ilk girdiği ve henüz sülâle kurmamış bulunduğu zamanlardan itibaren Avrupa ile temasa başlamıştı. Fransa Kralı IX uncu *Lui* den 1353 de *Giyom dü Rübrük* (Guillanme de Rubruques) isminde bir elçi gelmişti. 1287 de *Kubilay* da *Raban Sau* isminde bir Uygur'u elçi olarak Fransa Kralı *Güzel Filip*, İngiltere kralı *I inci Edvart* ve Roma da Papa ile görüşmeğe gönderdi. Çin limanlarına sefer yapan Venedik tüccarları çoğaldı. Bunlar Çinden ipekli kumaşlar, ağır canfesler, işlenmemiş ipek, misk ve ravent alırlardı.

KUBİLAY DEV- RİNDE ÇİN ME- DENİYETİ

Kubilay bütün fikir ceryanlarını himaye etti. Zamanında resim ve edebiyat bilhassa dıram edebiyatı ile askerlik, harp ve avcılık hayatla-rını tasvir eden ressamlık en yüksek mertebesini

ÇİN

buldu. Bunlar arasında *Çao Mong Fu* nun resimleri *Kubilay* zamanına ait birçok simalarla, muhtelif kavimler tiplerini ve mühim tarihî vak'aları yaşatmaları itibarile çok kıymetlidir.

Çinde binlerce senelerdenberi gelip geçmiş hemen bütün sülâleler gibi *Cengiz Oğulları* Hanedanı da *Kubilay*ın ölümünden sonra tereddide uğramakta gecikmedi. *Kubilây*ın torunu ve halefi *Timür Ölçaytu* [1] devrinden sonra bu sülâleden artık değerli ve muktedir hükümdar yetişmedi. 1333 le 1368 yılları arasında İmparatorluk eden *Doğan Demir* zamanında cenubî Çinde Gök Irmak boylarında yavaş yavaş isyan ateşleri kıvılcımlanmağa başladı. 1351 de görülen ilk ateş, dokuz senede bütün cenubî Çini saran bir yangın haline geldi. Gök Irmak ötesi, şimal ile rabitasını keserek istiklâl aldı. İhtilâli idare edenlerin çoğu cahil, soyguncu çete reislerinden ibaretti. Bir müddet sonra bunların içinde çinli *Çu Yuan Cang* isminde biri temayüz etti. Bu adam fakir bir çiftçinin oğlu idi. Diğer çete başlarının halkı istiklâl davasından soğutan zulüm, şiddet ve çabul sistemleri yerine insanlık ve adalet yolunu tutarak kendini halka sevdirmişti. Az zamanda ötekileri bertaraf ederek umumî ihtilâl hareketine hâkim oldu. Cenuptaki hareketin ehemmiyetini ve genişliğini takdir etmiyerek vaktinde tedbir almıyan *Kubilay oğlu* bir gün cenupluların birdenbire Gök Irmağı geçerek süratle Pekin kapılarına dayandıklarını gördü. Kumandan Türk *Timür Boğa* ile arkadaşları imparatorun diz-

[1] Ölçaytu, Şark Türk lehçesinde saadet ve bahtiyarlık içinde bulunan demektir. Dict. Türk Oriental, Pavet de Courteille, sahife 77

ÇİN—SİYASÎ TARİHİ

lerine kapanarak kaçmaması için yalvardılar; düşman üzerine yürümeğe ve bu uğurda ölmeğe hazır olduklarını temin ettiler. Müşfik, ilme, adalete dost, iyi yürekli bir Hükümdar olmakla beraber cesaret ve metanetten mahrum olan *Doğan Timur* bunlara kulak vermiyerek Karakuruma çekildi. Çinde bu sülâlenin saltanatı 108 yıl sürdü.

MİNG'LER : İhtilâl Reisi *Çu Yuan Çang* kurduğu sülâleye *Ming* namını verdi. Bunun (1368-1644) devrinde Çinliler hemen hepsinde ağır bozgunlara uğrayarak geriçekilmeğe mecbur kalmakla beraber, birçok defalar Karakuruma kadar yürüdüler. Ölümünde derhal saltanat kavgası başladı. Kendisine halef olarak torunu *Ki-yen Vani* göstermişti. Oğlu *Yong-lo* bu namzetliği haksız bularak küçük torunun üstüne yürüdü ve yerine geçti. İmparatorluğun birçok kısımlarında ihtilâl, istiklâl hareketleri, merkezi tanımamak tezahürleri oldu. Bunları yatıştırmak için bir müddet neticesiz seferler açtı. Kendisinden sonra idarede olduğu kadar muharebe işlerinde de meziyet ve kabiliyetleri eksik hükümdarlar geldi. Çin saraylarının kadîm hadımağaları nüfuzu yeniden meydan aldı. İmparatorluğun orduları, yüksek mahkemeleri, vilâyetler bunların eline geçti. *Büyük Set* in esaslı bir surette tamir edilmiş olmasına rağmen şimalden ve garpten Türk akınları Çini yeniden taramağa başladı.

MANÇU SÜLÂLESİ:(644-1912) 1621 de *Ming* sülalesinin büsbütün ortadan kalkması neticelenen *Mançu* hareketi başladı. Çinin Şark şimalinde Sungarya vâdilerinde oturan *Mançular*,

ÇİN

*Tunguz*lara mensup ve *Cücen*lerle akraba idiler. Bunların Reislerinden *Nurkaçi* bütün kabileleri bir hanlık altında toplayarak *Ming*lerle muharebeye girdi. İlk hamlede Mukdeni zaptederek payitaht edindi. Bir iki sene sonra kendisi öldü. Yerine geçen oğlu *Abakay*, Çeli vilâyetine yaptığı birçok akınlardan birinde Pekin kapılarına kadar dayandı. İmparator bütün Çin ordularını toplayarak *Mançulara* gönderdi. Fakat o vakit te iç vilayetlerde ayaklanan bazı sergerdeler boş buldukları meydana zaptederek istiklâl ilânına giriştiler. Bunlardan biri, bir aralık hiçbir mukavemet görmeden gelip Pekini işgal etti (3 Nisan 1644). Ordularile beraber gitmiyerek sarayda kalmış olan İmparator ele düşmemek için kendi kendini astı. Çin ordularının intikamını almak için *Mançularla* uyuşup muharebeye fasıla verdi. *Mançular*, bu Pekini kurtarma ve öç alma işinde kendisine bütün kuvvetlerle müzaherete âmade bulunduklarını söylediler. Çinli kumandan kabul etti; ancak bir kere Pekinden içeri girilince *Mançular* Çin kumanasına:

— Yollarda çok yorgun düştük. Pekin dinlenmek için iyi bir yerdir. Burada kalacağız, dediler ve İmparatorluk tahtına oturdular. *Mançular* bu taht üstünde 1912 de cümhuriyetin ilânıyla Çinden atlıncaya kadar (268) sene dinlendiler.

HİNT

MEMLEKET — TARİH — MEDENİYET

IV. HİNT

A. MEMLEKET

Hindistan Asya kıtasının *Bahri Muhite* doğru uzanan üç yarım adasından ortada olanıdır. Burası, başlıbaşına bir kıta addolunacak kadar Asyanın diğer kısımlarından ayrılmıştır. En cenubî ucu hattistivaya yaklaşır. Hindistan kıtasının bir imtidadı olan Seylân adası, hattistivadan şimale doğru 6 ncı arz derecesi üzerindedir. Pamir ve Karakurum dağları civarlarına kadar uzanan şimal nihayeti ise şimalî 37 dereceye kadar varır. Bu suretle Hindistanın en büyük uzunluğu takriben 3000 kilometredir. İndüs veya Sint nehri mansıbı ile Brahmaputra arasındaki dereceleri farkı yine 31 dir (67 derece garbîden 98 derece şarkîye kadar). Mesahai sathiyesi 5,000,000 kilometre murabbına yakındır; yani Türkiyenin takriben yedi misli kadardır.

Hindistan, muayyen bir ırkın veya ırkların ana yurdu olmaktan ziyade coğrafi bir mefhum ifade eden bir tabirdir. Tabiat bu kıtayı pek bariz çizgilerle ayırmıştır. Şimalde, şimali garbiden cenubu şarkîye müteveccih olan yüksek Hima-lâya silsilesi Hindistanı Tibetin hemen çöl denecek yaylâlarından ayırır; cenup sahilleri Hint denizidir. Şarkta, Ganj ve Brahmaputra nehirleri hemen geçit vermez derecede sarp dağları çevirirler. Bu

HİNT

iki nehir bir delta içinde birleşerek Hint Denzine akar. Bu geniş kıtanın dahilinde biribirinin zıddı iki mıntaka vardır. Birisi, şimalde Ganj vadisi ve Pencap yani beş nehir vadisinin teşkil ettiği ova kısmıdır. Ganj nehri ve Sint nehrinin yukarı kısmı Hindistanda kurulan medeniyetlerin başlıca merkezleridir. Hindistan tarihinin bellibaşlı hâdiseleri de bu vadiler etrafında cereyan etmiştir. Dicle, Fırat ve Nilin tarihteki rolü ne ise Ganj ve İndüsün de Hint tarihindeki rolü odur. Milâttan evvel ve milâttan sonra Hindistanı istilâ edenler daima şimalden veya garpten gelerek Sint nehrinin yukarı kısımlarından *Pencap*a girmişlerdir. Asıl yarımada olan cenuptaki kısım ise kayalıklı bir yaylâdır. Bu kısmın garp sahili gayet diktir ve şarka doğru gittikçe alçalır. Üç büyük nehir yaylâyı garptan şarka doğru kat'eder: Godavari, Kitsna ve Kavei.

Bu iki mıntakanın arasında karışık, yüksek diğer bir yaylâ da vardır. Bu kısımda Narmada, Rapti nehirleri şarktan garba doğru akarlar.

Hindistanın tarihî mukadderatı, coğrafi şeklinde okunur. Kenarları, memleketin bariz olarak vahdetini gösterecek şekilde olduğu halde iç tarafı oldukça karışık ve girifttir. İklim, sıcak mıntaka iklimidir. Yaz, bilhassa Ganj vadisinde pek sıcaktır. Kış şimalde ve tepelerde serindir. Memleketin hayatı altı ay bir taraftan ve altı ay diğer taraftan esen ruzgârların tesiri altındadır. Teşrinisaniden itibaren şimali şarkîden esen rüzgâr hazirana doğru istikametini değiştirir ve tersine döner; bu defa Hint Denizinin kızgın sathını geçerken ağır su buharlarile yüklenerék bütün Hindistan üzerine sel halinde boşanır. Yağan bu şiddetli

HİNT — MEMLEKET

yağmurlar, yer altındaki su hazinelerini besler, nehirleri şişirir; köyler civarında kazılmış olan çukurları doldurur. Himalâya tepelerindeki cumudiyeleri besler ve mevsimler hükmünü icra edinceye kadar her şeyin hayatını temin eder. Güneş ve suyun tesirile hayat yerden fışkırır. Sık ormanlarda otların ve sarmaşıkların arasında kaplan, yılan, fil, ayı, gergedan, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar, haşarat, beyazkarınca gibi müthiş hayvanat dolaşır.

Ruzgârlar ve yağmurlar şiddetli gökgürültüleri ve yıldırımla başlar ve öylece biter. İklimin sıcaklığı insanları gevşetir. Şiddetli yağmurlar şimşekler ve gökgürültüleri de insan maneviyatı üzerine tesirden hali kalmaz. Hintlilerin gevşek uyuşuk ve mistik olmalarında iklim ve tabiatın tesiri pek çoktur.

Hindistanda ahali her yerden ziyade karışıktır. Şimalde Kişmir, Pencap ve Raçputta beyaz ırkın bütün evsafını haiz insanlar yaşar. Merkez platosu ormanlarında ve cenupta Nilgiri ormanlarında koyu esmer ve siyah insanlar vardır. Maamafi zencilerde olduğu gibi dudakları kalın ve saçları kıvrıkcık değildir. Himalayanın yüksek vadilerinde ve Birman civarında ise çıkık elmacık kemikli ve çekik gözlö sarı ırk sakindir. Bu kadar muhtelif ırklar binlerce seneler zarfında karışmıştır. Bu sebeple Hindistanda her renkte ve her şekilde insanlara rasgelinir. Fakat bu kadar tenevvü arasında saçların ve gözlerin kâmilan siyah olması nazarı dikkati celbeder.

HİNT

B. TARİH

1. TARİHTEN EVVELKİ ZAMANLAR

Hint medeniyetinin kıdemi meselesinde ilim âlemi aynı fikirde değildir. Son zamanlarda bulunan *tasviri yazılar* müstesna olmak üzere yazılı abideler *İskender* zamanına kadar bile çıkmaz. Hindistan tarihçesi olmıyan bir memlekettir. Müslüman devrine ait tarihini müsluman muharrirler tesbit etmişlerdir. Daha evelki devirleri garp âlimleri bulmaya çalışıyorlar. Bu âlimler Grek, Lâtin, İran, Çin, Türk ve Arap vesikalarının ve son zamanlarda arkeolojinin yardımile islâm devrinden evelki Hint tarihini tesbit etmeğe uğraşıyorlar. Bu sebeple, Hint medeniyet ve tarihinin Kronolojisi yani kat'i olarak zamanları, bilhâssa tarihten evelki devirler için, henüz tahmin derecesini geçememiştir. Hint âlemini iyi bilmiyenler, Hintlilerin mukaddes kitapları olan *Veda*ların hiçbir devir ve zaman kaydını ihtiva etmediğini ve *Buda*nın yaşadığı tarihin en aşağı iki asırlık bir farkla tahmin olunabildiğini, hıristiyanlığın ilk devirlerinde hüküm süren en meşhur bir Hint hükümdarının saltanat zamanının kezalik iki, üç asırlık bir farkla tahmin edilebildiğini öğrenince şüphesiz hayrete düşerler. Hindistanın mazbut ve müşterek tarihi yoktur. Zira bu kıtanın ne coğrafi bir merkezi ne an'ana ile vucude gelmiş bir payitahtı, ne onu bazı hatıratla sıkı bir surette alakadar eden itikatları ve ne de müşterek bir istikbal emeli vardır. Hindistanda hiçbir vakit hakikî birlik olmamıştır. Ancak Hint cematini ecnebilere kapayan içtimai ve dinî bir sistem,

HİNT — TARİH

zahirî bir beraberlik görülmüştür. Bu cemaat kendi aralarında bile birbirinden ayrı kısımlar halinde kalmıştır. Hindistanda tarihten evelki zamanlar henüz tamamen malûm değildir; yani yazı istimalinden evelki zamana ait yerli vesikalar ciddî olarak henüz tetkik ve muayene olunmamıştır.

Bugün ormanlı mıntakalara iltica etmiş siyah ahalinin vaktile bütün memleketi kapladığı zannolunmaktadır. Bu ahali lisan âlimlerinin iddiasına göre Çin hindistanını ve Malezi adalarını işgal eden *Malayo-Polinez* ailesine mensuptur. Bunlara *Munda* denir. Kendilerinden daha yüksek tipte cemiyetler tarafından tardedilen bu siyah ahali iptidaî hallerini muhafaza etmişlerdir. Şimendifer, telefon ve elektrikle temasa geldikleri halde beşer cemiyetlerinin en iptidaî hallerini muhafaza eden bu ahaliden bugün Hindistanda beş milyon kadar yaşamaktadır.

Hindistanı ilk ahalisinin elinden alanlar *Altay*lardan gelmiş olan *Dravit*lerdir. *Dravit*lerin Hindistanı ne vakit istilâ ettikleri henüz kat'î olarak malûm olmamıştır. Bunların siyah derili oldukları hakkındaki zan yanlıştır. Bunlar siyah değil, Türk tipinin bütün evsafını haiz bir kavmdir. Bugün *Dravit*lerin şimalî hindistanda, Bülûcistanda ve en çok cenupta bulunduklarına göre vaktile bütün Hindistana hâkim olmuş olmalıdırlar.

Bu halk, Hindistanda inkişaf etmiş bir medeniyet yapmağa muvaffak olmuş gibi görünmektedir. Hafriyat, Muahhar istilâlardan evel Hindistanın bir medeniyet yaşamış olduğunu göstermektedir. Bu medeniyet Bakır Devrine aittir. Hint arkeoloji müessesesi müdürü John Marshal *Sint* te Mo-

HİNT

henjo-Daro ve Pencapta *Harappa* da milâttan evel üçüncü bin bidayetine ait bir medeniyet izleri meydana çıkarmıştır. Bu ahalinin muntazam bir şehir hayatı yaşadığı ve hayvan beslediği, pamuklu kumaşlar dokuduğu ve kırmızı zemin üzerine siyah boyalı çömlekler yaptığı anlaşılmaktadır. Bunların, çakmaktaşı silahlarından, bakır alet ve kaplarından başka altın ve gümüş tezyinatları ve Ege vazoları ayarında mavi ve beyaz cilâlı çinileri vardı. Bunlarda bulunan eşya arasında çıkan taş, fildişi veya çini mühürler dikkate şayandır. Bunların üzerlerinde yazı yerine kullanılmış resimler ve hayvan resimleri vardır. Yazı, Çivi yazısından farklıdır. Mühürler üzerinedeki hayvan resimleri *Kis* te bulunanlara çok benzemektedir. *Mohenjo-Daro* da bulunan alçıdan küçük bir heykel *Summer* tiplerine benzer.

Hint heykeli brakisefal ve sakallı bir insanı temsil eder. Hindistanda taharriyat yapan *Sir Jon Marşal* diyor ki : Hindistandaki kadim medeniyet yalnız Mezopotamya ile münasebettar olmakla kalmaz. Bu medeniyet eski İran, Ön Asyanın büyük bir kısmını ve daha garpta şarkî Akdeniz âlemini kaplıyan azim bir hars sahasının bir parçasıdır.

Diğer cihetten, *Summer* ve eski *Hint* lisansları arasında bazı yakınlıklar da göze çarpmaktadır. Bütün bu temas noktaları *Summer*lerin ve *Dravit*lerin Mezopotamya ve Hindistana gelmeden uzun müddet bir arada yaşamış olduklarını gösteren delillerden sayılmak lâzımdır. Milâttan evvel takriben bininci sene bidayetlerinde Türkistandan gelen yeni bir istilâ *Dravit*leri *Dekkan* cihetlerine sürdü; bunlar kısmen de kendilerine

HİNT — TARİH

yabancı olmıyan yeni gelenlerle karıştılar. Elli milyon kadar olan *Dravit* ler bugün kesif bir halde Hindistanın cenubunu ve şark sahilini işgal etmektedirler. *Munda* lar ise şarkî ve merkezî Hindistanın bazı yerlerine münhasır kalmışlardır. Kendilerine mahsus bir medeniyet yaratmış olan *Dravit* ler bu medeniyeti istilâcılara karşı da muhafaza edebilmişlerdir. Yarı vahşi en eski yerlilerden iki milyon kadar insan unuttukları kendi lehçeleri yerine, *Dravit* lisanı konuşmaktadırlar. Grek ve Lâtin kitapları milâdın ilk senelerinde aşağı Hindistanda *Dravit* medeniyetinin pek ileri olduğunu tasdik ederler. *Dekkan* ın şimali garbisinde sakin *Marat* ların da dillerini kaybetmiş *Dravit* lerden oldukları zannolunuyor. Fakat cenupta, *Dravit* kavmlerin şubelerinden olan *Telugular*, *Kanareler* ve *Tamul* lar kesif bir halde hatta sonra gelen istilâcıların dinlerini ve teşkilâtını kabul ettikten sonra da kendi medeniyetlerini muhafaza ettiler. Bundan fazla olarak dillerini *Dekkan* kıtasında sakin iki milyon *Gonda* denilen yerli vahşilere de kabul ettirmişlerdir. Sonra gelenlerin üzerinde *Dravit* lerin tesiri olmuştur. Bu tesir din ve lisan sahalarında da hissolunmaktadır. Maamafih bu mütekabil tesirler henüz ciddî tetkike muhtaçtır. Fakat Hint zekâsına kat'î ve hâkim şeklini verenler sonra gelenlerdir.

2. TARİH DEVRİ

**M.E. 1000 TA-
RİHİNDEN
SONRA**

Hindistanın, M. E. 1000 tarihlerinde şimalden *Sint* nehrinin yukarı vadisi üzerinden yeni bir istilâyâ maruz kaldığı muhakkaktır. Bu istilâdan sonra Hindistanda sınıf *Kast* sistemi meydana gelmiş

HİNT

gibidir. Bu hal yeni gelenlerin Hint ikliminde yaşamış ahali ile karışmaktan çekinmelerile izah olunabilir. Fakat, bu âdet yeni gelenler arasında da derin uçurumlar açtı. Bunlar üç sınıfa ayrılır: *Brahman*lar, yani papaslar, askerler, çiftçiler.

*Brahman*lar, kendi manevî faikiyetlerini temin için bu içtimaî sınıfları kapalı zümreler haline koydular. Sınıflar sistemi ve ruhların tenasühü akidesi Hint muhitinin tesiri neticesidir. Bu itikat *Brahman*ların menfaatına bir nevi dinî idare tesis etmek demektir.

Hindistan tarihine ait olarak mevcut ilk eser, *Veda*lar, yani mukaddes kitaplardır. Bunlar ise nesilden nesile ağızdan naklölünmüş ve ancak M. E. VI ıncı asırdan çok sonra yazılabılmıştır.

*Veda*ların verdiği müphem malûmata göre *Der-vit*lerin üzerine gelenler evvelâ muntaka birlikleri ve daha soraları devletler yapmışlardır. Hindistan tarihi bu suretle M. E. VI ıncı asra kadar sisler içinde geçer. Bundan sonraki zamana ait malûmat ise *Buda* ve *Jena* dinlerinin zuhurile bir dereceye kadar bellidir. Bu dinler, M. E. VI ıncı asrın ilk nısfında doğmuştur.

Buda, *Saka*lara mensup bir kabile reisinin oğlu idi; Himalaya eteğinde *Kabila Vastu* şehrinde doğmuştur. *Jenism* dininin müessisi *Jina* ise yine Ganj vadisinde bir ticaret şehri olan *Vesali* de dünyaya geldi.

Bu sıralarda şimalî Hindistanda şu hükûmetler vardı: Ganj nehrinin şimalinde bazan birleşen muhtar kabileler; bu nehrin cenubunda ise merkezi *Rajagriha* olan "Magada", kırallığı. Bu hükûmet bir müddet sonra bir zaman Hindistanın merkezi olan Pataliputra kalesini Ganj kenarında

HİNT — TARİH

yaptı. Bundan başka Ganj havzasında Kosola (merkezi Saravasta), Vatsa (merkezi Kosambi) ve Ganj ile Güçerat arasında "Malva," kırıallıkları vardı. Budanın mukaddes kitabı İndüs nehrinin garbında Gandara (Kandahar) ve Hindikuşa kadar Hindistanda 16 büyük deylet sayar. Bu vesika Hindistanın Sint nehri garbında da iddiasını gösterir.

Vedalar ile İskenderi ayıran zaman zarfında da (M. E. 800-326) bir takım Türk kabileleri Şimali garbî çihetlerinden Hindistana gelmişlerdir. Bunlar *Bakir* den gelen *Çit Türkleri* dir. Kendilerine Tohar, Hint çitleri ve "Pahlika,"da denir.

PERS VE İS- KENDER İSTİ- LÂSİ

Dara, Hindikuşa geçerek İndüs mıntakasını işgal etti (517-509). Bu hâdise alelâde bir hudut yakasından daha mühimdir. *Dara*, Kandahar, Kâbil ve İndüs mıntakasını zapt ve oralarda üç *Satrap*lık teşkil etti.

Bu devirden sonra Hindistanın keşfi için yapılan seyahatler başlar. 400 tarihine doğru *Herodot*. İran seyahatında Hindistan hakkında malûmat toplamıştır. Daha sonra bir Gerk doktoru Hindistan hakkında da bir kitap yazdı. Hindistanın garp hududu üzerinde kuvvetli Pers imparatorluğunun teessüsü dahil için dahi bir misal oldu. Ganj vadisindeki küçük devletlerin en kuvvetlisi olan *Mâgada* devleti birbirini müteakip bütün küçük hükûmetleri ele geçirerek büyük bir devlet teşkil etti. Bunun başına *Nanda* sülâlesi geçti. *Akemenit* imparatorluğuna tevarüs eden Makedonyalı *Büyük İskender* (326) İranın Hint vilâyetlerinide hükmü altına almak istedi. *İsken-*

HİNT

der, İndüs nehrini geçerk Pencabın şarkına kadar vardı. Yorulmuş askerlerinin isyanı neticesinde Ganja kadar gidemedi. Malûm olduğu üzere *İskender* İndüş nehri boyunca deniz kenarına kadar indikten sonra garba tevccüh etmişti.

MORYA SÜLÂ- LESİ : ASOKA

İskender İstilâsının müsbet neticelerinden biri Hint imparatorluğunun teşekkülü olmuştur. Bu istilânın

husule getirdiği aksülamel Hint *Morya* İmparatorluğunu doğurmuştur. *Pataliputra* şehri *Kandragupta* nın kurduğu bu yeni imparatorluğun payitahtı oldu. *Kandragupta* şimalî Nanda sülâlesini devirerek *Magada* Hükûmetini zapt ve *Morya* sülâlesini tesis etmiştir (273—232). Bu sülâlenin üçüncü imparatoru olan *Asoka* hükmünü ve erazisini cenupta Misor ve belki Seylan adasına kadar tevsi etmiş olmakla cihan tarihinde bir nam kazanmıştır. *Asoka*, Kalinga mıntakasına yaptığı kanlı bir seferde büyük bir derunî buhrana uğradı, şiddetten ürktü ve Buddizmi kabul ederek Rahipler heyetine girdi. Budizmin hararetli bir saliki olan *Asoka*, Akdeniz havzasına kadar misyonerler gönderdi; Hindistanın her tarafına ağaçlar diktirdi; Yollar boyunca kuyular kazdırdı; hastaneler yaptırdı; tıpta kullanılan nebatların dikilmesini tamim etti. Fakat Hint imparatorluğu bu manevî tecrübeye dayanamadı. *Asoka* nın zayıf halefleri zamanında dağıldı. *Morya* sülâlesi yerine geçen *Yeni Sunga* sülâlesi ancak Ganj vadisini idaresi altında tutabildi. *Kalinga* müstakil oldu. Merkez yaylâsının cenubundaki kısımda da dört asır kadar *Satakarni* ler Hükûmet sürdüler.

**GREK HAKİ-
MİYETİ: İNDİ-
-GREK DEVRİ**

Bu sıralarda garptan gelen Grek tazyikı *İskender* zamanında olduğundan daha fazla kendini hissettirdi. 250 tarihine doğru İkinci *Antiyo-küs* ün Baktriyan Valisi *Diyodot* kiralık tacını gaspetti. Garpta Selösitler *Selefküs* ler ve daha sonra *Part* lar hükûmetini kuran *Arsasit* ler, şimalde git-tikçe yükselen *Çit* istilâ dalgaları arasında sıkışıp kalan ve aralarında mevkii iktidar için kavga eden Grek serserileri, zayıflamış olan Hindistanda fütuhat aradılar. Bu maceracılar Kâbili (m.ev. 205) ve birkaç sene sonra Pencabı işgal (185) ve Ganj vadisine kadar ilerlediler; Mukaddes bir şehir olan *Udh* u muhasara ettiler. Fakat bu sefer mağ-lûp Hindistan, galip Grekleri beletti.

**SAKALAR İS-
TİLÂSİ: İNDİ-
SİT(ÇİT)DEVİRİ**

Altay larda zuhura gelen bir hâdisenin aksülâmeli Orta Asyada ve Hin-distanın şimal tarafında hissolundu. *Hun* lar yani *Hyungnu* lar orada bü-yük cengâver bir imparatorluk kurmuşlardı. *Yuşei* ler [1] Çinin Kansu vilayetinde ve Gobi de Tuen-Huang mıntakasında sakindiler.

Grekler bunlara *Tuhar* ve *Hint-Çit* leri derler. *Hun* ların civarında bulunan ve Çinlilerce *Ay-aile* namile de yadolunan bu *Yueşiler* Hunlara mukabeleden çekinmediler. Fakat, milâttan evel 170 şenesine doğru *Yueşiler* müthiş bir mağlubi-yete uğradılar. 100,000 kişiden fazla tahmin olunan *Yueşi* kabilesi garba doğru hicret etti. Evvelâ, Balkaş gölüne akan İli mıntakasına yer-

[1] Yueş çagatay lehçesince muharip demektir. Dic. Turc oriental Pavet de Courteille. Pr. au College de France.

HİNT

leştilerse de Hunlar buradan da attılar. En nihayet Fergana ve Öküz ırmağı (Oksüs, Amuderya, Ceyhun) havalisine geldiler.

İran imparatorluğunun şimali şarkisinde Baktryan kıtasında *Sakalar* sakindi. Türkistanın şarkından gelip buraya yerleşmiş olan *Sakalar* *Yueşilerin* tazyikile kısmen daha cenuba hicrete mecbur oldular.

Yueşiler, zaptettikleri Baktryanda kaldılar ve sonraları buraya Tuharistan denildi. Cenuba hicrete mecbur olan *Sakalar* evvelâ Kandahar havalisine yerleştiler. Burası *Sakastan* yani (Seistan) oldu. *Sakalar* Buradan Pencap daki Grek Prensliklerine taarruz ederek şarkta *Matura* ve cenupta *Cuçerat* a kadar zaptettiler. Sakalar, *Seistan* daki ve daha garptaki *part* larla (Pehlevi) birleştiler. Sakalar, bir az sonra Pencap kıtasını *Yueşilere* terke mecbur oldular. Fakat milâttan sonra beşinci asra kadar Sint havalisini ve Sakastan ismini alan Güceratı muhafaza ettiler.

YUEŞİ TÜRK- LERİNİN İSTİ- LÂSİ VE KUŞ- HANLAR İM- PARATOR LUĞU

Hindikuş silsilesi civarında ilerlemeyip Kalan *Yueşiler* (Tuharlar) (m. v. 125) Baktriaynı zaptetmişlerdi. *Yueşilerin* başına geçen pek kuvvetli *Kuşhan* hanedanı, bütün *Yueşi* kabilelerini birleştirdi.

Yueşilerle *Tuharlar* bir midir? Meşhur âlimlerden *Lassen*, *Richthofen*, *S. Lévi* ve *Poussin*, başlarında *Kuşhan* sülâlesi olan *Yueşilerin*, *Tuharlar* olduğunda müttefiktirler.

V. Poussin diyor ki, *Tuharın* yanında, daha sonra *Turuşka*, Türk (Çince Tukyü) ismi vardır.

Kanişka Grek lisanında *Kanerki* olmuştur. Bunun gibi *Turuşka* da Turkuva, Tourkoi dır. Kişmir tarihinde kanişka bir turuşkadır. Kandaharın Türk kırılları *Kanişka* ya mensup olduklarını söylerler. Ve Sanakrit mambalarında *Turuşka* namıyla marufturlar.

Rihthofen ve S. Levi *Tuhar*ların evvelâ *Hotan*da yerleşen *Yueşiler* olduğunu söylerler.

Bu izahata göre *Tuhar* dahi denilen *Yueşilerin* ve başlarındaki *Kuşhan* hanedanının Türk olduğunda kat'iyyen şüphe yoktur. Bu sülâlenin birinci imparatorunun *Kozula* veya *Kuyula* kırılları isminde bir zat olduğu son zamanlarda malûm olmuştur. Âlimlerden *Hultzsch* ve *Konow* bu kelimenin Türkçe olduğunu tasdik etmektedirler. Buna Birinci *Kadfishes* derler: bu zat, milâdî asrın ilk nısfında Gandara ve Pencapı *Saka* lardan almıştı. Milâttan sona birinci asrın nihayetinde *Kuşhan* sülâlesinin üçüncü kırıllı *Kaniska* zamanında muvaffakiyetli harplerle Ayodya ve Benares ve Pataliputraya kadar ilerlediler, yani bütün Ganj vadisini zaptettiler.

Hindistana hâkim olmakla ve türklük hususiyetlerini muhafaza etmekle beraber Grek ve İran din ve ayinlerinin devamına müsaade ettiler.

Yueşilerin kırılları kendilerine “kırılların kırıllı,” ve Çin usulü üzere Semanın oğlu *Devaputra* derlerdi. Bir müddet, imparatorlukları merkezi Asyada Kâşgar, Yarkent ve İranın bir kısmına, Hindistana şamil idi. Bu imparatorluk garpta Roma imparatorluğu ve uzak şarkta Çin imparatorluğu derecesinde idi.

Budizm, *Asoka* zamanından sonra bir az gerilemişti. Fakat *Kanişka* nın Budizmi himaye etmesi

HİNT

rakipleri Brahmanları ve Jenizmi gerilettiler. Buna mukabil Buda kilisesi bu imparatorun ismini ebedileştirdi. Buda misyonerleri Pamir yaylâsını geçerek Çin Türkistanına ve Çine girdiler (M. Sonra 75). Bu andan itibaren 10 asır müddet bütün hadisata rağmen Hint ve Çin budizmin gölgesi altında daimî münasebette kalmışlardır. Birçok felsefî ve dinî eserler Sanskrit lisanından Çinceye tercüme edildi. *Kanişka* ismi beşer tarihinin en mühim devirlerinden birinin başındadır. Bu imparatorun zamanı hakkındaki tarihler pek karışıktır. Milâttan evvel 57 senesi ile milâttan sonra 200 senesi arasında gösteriliyor. Hanlar idaresinde bulunan Çin ve *Kuşhan* lar zamanında Hindistan arasında, Pamir ve Türkistandan geçmek üzere muntazam ticaret yolları açılmıştı.

Kuşhan lar, kiral *Vasudeva* dan sonra Hint-İran imparatorluklarını kaybettiler. Fakat Kâbil ile birlikte Pencabın bazı taraflarını, Gandarayı ve Baktryanı muhafaza ettiler. Baktryanı V inci asırda (425) Hun türklerinin istilâsı neticesinde bırakmağa mecbur olan *Kuşhan* lılardan Kiral *Kitara* Gandaraya çekildi. Hun türkleri burasını da zaptettiklerinden *Kuşhan* lılar Çitral ve Gilgit vadilerine çekildiler. *Hun* lerin VI inci asır ortalarında mağlûbiyetinden sora *Kuşhan* lar tekrar meydana çıkarak IX uncu asra kadar Gandara muntakasının bir kısmını muhafaza ettiler. *

Milâttan sonra ilk asırlar zarfında deniz müna-kalâtında Hindistan lehine büyük terakki oldu. Vaktile Fenike tacirleri, hatta Kiral *Süleyman* ın gemileri Hindistan sahillerine gelmişti. Hindistanla Mezopotamya arasında sahilten münasebet oldu-

HİNT — TARİH

ğunu *veda* lar nakleder. İskender zamanında, *İskender* in amiralı *Neark*, İndüs ağzından Dicle mansıbına bir donanma götürmüştü. Mısır, *Ptoleme* zamanında Kızıldeniz limanlarıyla Hindistan arasında münasebet tesis etmişti. Fakat milâttan sonra 50 tarihlerine doğru Hint denizindeki daimî rüzgâr istikametleri belli olduğundan gemicilik daha kolaylaştı. Gemiler Hindistana giderken daimî olarak esen cenubu garbî ve dönerken şimali şarkî rüzgârlarından istifade ederlerdi. Bu suretle deniz ticareti Bengale körfezine, Ganj ağzlarına ve daha şarka, Malaka yarımadasına, Sumatra, Cava, Borneo ve Hindi çiniye kadar uzandı. Bu deniz münasebetleri Hint medeniyetini ve Hint san'atını Annam, Cava ve diğer adalara yaydı.

Bu iktisadî tahavvülât, siyasî inkılâbatı da mucip oldu. O zamana kadar şimalî Hindistanın bir mülhakı gibi kalmış olan cenubî Hindistan büyük bir ehemmiyet kazandı. Deniz ticareti ile zenginleşen sahil kiralıkları memleketin dahilini gölgede bıraktılar. Ganj vadisi, her tarafa hayat dağıtan büyük damar olmak rolünü kaybetti. *Çit* ırkından *Saka* sülâlesi tarafından idare edilen Gücerat Sanskrit harsının ve payitahtları olan *Ujayini* de Brahma aleminin merkezi oldu. Dekan yaylâsında yerleşen komşuları *Satakarniler* *Çit* lerden sahil vilâyetlerini almağa uğraştılar. Hindistan yarımadasının en cenup kısmındaki eski *Pandiya* sülâlesi baharat ticaretinden çok istifade ediyordu. Burada İmparator *Ogüst* namına bir de heykel yapılmıştı. Bu sülâle imparator *Ogüste* milâttan yirmi sene evval bir de sefaret heyeti göndermişti. Roma imparatorluğu

HİNT

zamanında Hindistan garbe milyonlarla ihracat yapıyordu.

SURAŞTRA VE MALVA SAKA KIRALLIĞI VE ANDRA KIRALLIĞI *Saka* lar milâdın bidayetlerinde *Suraştra* (Gücerat) da yerleşmişler ve *Malvaya* da yayılmışlardı. Buraların prensleri ve daha *Cenupta Maharaştra* mıntakasında yerleşen *Kşaharata* ailesi *Saka* neslinden olup *Kanişkaya* tâbi idiler.

Daha *cenupta*, Dekkan kıt'asında *Andra* kiralığı vardı. Bu kiralık evvelce *Morya* imparatorluğuna tâbi idi. *Morya* sülâlesi düşmeden evvel (m. ev. 220) müstakil oldu. Kırallarına, *Satakarni* denirdi. Bunlar Hintli idiler. *Suraştra*, *Malva* ve *Konkan* mıntakalarını idare eden *Kşatrapa* hanedanı 401-388 arasında *Cuptalar*; *Andra* kiralığı da 225 de *Pallavlar* tarafından yıkıldı.

Bu kiralıklar, Roma imparatorluğu ile ticarî münasebette bulunurlardı.

GUPTA İMPARATORLUĞU *Magada* memleketinde milâttan sonra 318-535 arasında milli bir sülâle idaresinde yeni bir kiralık kuruldu. Bu yeni sülâle *Cupta* sülâlesidir. Bunların ilk büyük hükümdarı *Kandraguta* (m. s. 320) ve merkezi *Pataliputra* idi; saltanatları bütün *Ganj* vadisine şamil oldu. Oğlu *Samudragupta* (330-380) yarımada'nın cenup kısımlarına, Dekkan cihetlerine bir sefer yaptı. Ve oraları itaat altına aldı. Bunların hükûmetleri şimalde *Nepala* yı da ilhak etti, Fakat *Sinte* kadar varamadı. On-
dan sonra gelen ikinci *Kandragupta* (380-415), *Malava*, *Gücerat* ve *Suraştra Saka* kiralığını zapt-

etti. *Gupta* İmparatorluğu, *Kumaragupta* (415-455) zamanında en parlak devrini idrak etti. *Skandagupta* (455-467) zamanının sonunda *Hun Türkleri* istilasıyla sukuta başladı. *Gupta* devri, Hint tarihinin mühim devirlerinden biridir.

AKHUNLAR *Gupta* lar zamanında Hindistan *Ak Hunlâr* ın büyük bir istilâsına uğradı. Bunlara Grekler, *Eftalit* Hunlari derledi. Araplar *Heyatile* derler.

Akhunlar, Cücenlerin tazyikiyle Orta Asyayı terketmeğe mecbur olan eski Hun müttehidesi aksamındandırlar.

Akhunlar, 385-420 de Cehyun şark havasını, maveraünnehiri ve 425 tarihine doğru da Baktriyan ı işgal ve Sasaniler idaresinde bulunan İrana taaruz ettiler. *Behramgûr* ile neticesiz bir muharebeden sonra Hindistana girdiler (428). Bidayette *Skandagupta* tarafından şiddetli bir mukavemete uğradılar. İranda da Sasanilerden *Firuz* harekete geçmiş olduğundan *Akhunlar* İrana dönmeye mecbur oldular: *Firuz* mağlup oldu ve maktul düştü. İran cihetinden emin olan *Akhunlar* Reisleri *Toraman* (502) idaresinde Hindistana döndüler. *Toraman* ve oğlu *Mihirakula* (502-542) zamanlarında bütün İndüs havzasını ele geçirdiler. Merkezleri Pencapta Sakalar *Sakala* şehri idi, buradan Malvaya kadar sefer yaptılarsa da Multan civarında Ujjayini kiralı *Yasodharman* tarafından mağlup edildiler. Bu vak'a üzerine *Akhunlar* ın Hindistandaki hakimiyetleri Kişmir havalisine münhasır kaldı. Burada 565 tarihlerine kadar hâkim idiler, daha sonra Hindistanın şimali garbisindeki Sakalarla karıştılar. Sogdiyan ve Bak-

HİNT

tryana çekilen mühim bir kısmı da (566) da *Göktürkler* (Tukyular) tarafından mağlûp edildiler, bundan sonra Akhunlar, Göktürklerle karıştılar. Akhun istilâsı, Hindistanda *Gupta* imparatorluğunu yıktı; bu suretle bir takım küçük yerli prenslikler meydana çıktı.

HARŞA VE PALALAR

Umumî parçalanma esnasında Doap mintakasını Hunlara karşı müdafaa eden Thanesvar prensliği şöhret kazanmıştı. *Malva* kiralını mağlup eden bu aileden *Harşa* (606) Kanoju zapt ve payitahtını oraya nakletti. Şimalî Hindin hemen bütün hükûmetleri, Magada, Kamarupa, Valaphi, merkezî Bengal ve *Malva* kırılları kendiliklerinden veya kuvvetle *Harşa* nın nüfuzunu tanıdılar. Fakat, *Harşa* cenuba Dekkan havalisine uzanmak istediysede muvaffak olmadı.

Harşa, Hint edebiyatının hamisi olarak tanınmıştır. Bizzat kendisi de birçok edebî eserler telif etmiştir. Din noktai nazarından mutaassıp bir Budist idi. Zamanında Hindistan ile Çin arasında diplomatik münasebetler pek iyi idi.

Fakat, *Harşâ* dan sona Çin ile zuhûr eden bir muharebede, Hintliler mağlûp oldular, *Harşa* nın halefi de esir oldu (648). Bu hâdiseler neticesinde *Kanoj* kırıllığı tâli bir mevkie döştü. Bundan istifade etmek istiyen Kişmir kiralı da 740 ta Kanoj kiralını mağlûp ve payitahtını yağma etti.

Bir müddet sonra Ganj havzası hakimiyeti sırasile Bengalın *Pala* sülâlesine (720 - 1060) ve Brahman bir sülâle olan *Sena* lara geçti. Bu son sülâle 1060 tan 1202ye, yani memleketin müslüman Türkler tarafından fethine kadar sürdü.

**RAJPUT
DEREBEYLİĞİ**

Rajput lar da, Brahman olan *Çit* lerdir. Bunların sakin oldukları mıntakaya *Rajputana* denir. V inci asırda *Hun* larla birlikte Hint istilâsına iştirak eden aynı ırktan *Gujara* kabilesi, kendilerine nisbetle (*Güjerat*) ismini alan yerde yerleşti *Gujara* kabile-sinden *Parihara* veya *Partihara* lar Kanoj u zabt ve üç asır sahip kaldılar (816-1080). Bunlar gibi *Tomara* lar, *Kohan* lar, *Parama* lar, ve *Kalukya* lar da *Çit* ırkındandırlar.

XI inci asırda *Tomara* lar, *Delhi* de yerleştiler. *Kohan* lar da *Ajmir* de kuvvetli bir devlet kur-dular. *Kohan* lar *Delhi* yi de alarak bir *Ajmir-Delhi* kiralığı yaptılar.

**MÜSLÜMAN
TÜRKLER VE
BABUR İMPA
RATORLUĞU**

Hindistanın şimalinde derebeyler birbirile kavga ederken garp ufukla-rında beliren müslüman Türkler memleketin hayatı üzerinde pek, mühim tesir yaptılar.

Müslümanlık 712 tarihinden itibaren Sint hava-lisine nufuza başlamıştı. 988 de bütün Kâbil va-disi müslüman olmuştu. 1001 de Gazneli *Mahmut*, *Gazne Türkleri* le Taçları, mabetleri yıkan Hint akınına başladı. 18 sene zarfında Hindistanın gö-beğine kadar girdi.

Afganıstanda, evvelce Gaznelilere tâbi olan Herat ile Gazne arasındaki *Gorlular* [1] Afganis-tanda zayıflamış olan Gazneliler devletini yıktılar (1148) ve Hindistana da girerek Gaznelilerin hâ-kim oldukları bütün yerleri aldılar.

[1] *Gorlular*, Karahitay türkleridir. *Gor*, yahut *Gur* ismi Kara hitay hükümdarlarına verilen *Gürhan* unvanından gelmiş olmalıdır.

HİNT

Bütün şimal ve orta Hindistan büyük Türk *Gor* devletinin ülkesi oldu (1200).

Dahili mücadeleler yüzünden *Gor* devleti zayıflayıp parçalanınca, vaktile hizmetlerinde bulunan ümeradan *Ay Bey* isminde bir Türk kölemenini Hindistandaki *Gor* devleti ülkesini ele geçirerek Hint hükümdarı oldu (1210).

Aybey in kurduğu Hint Türk *Kölemenler* devleti 1290 tarihine kadar devam etti. Bunları Afgan Türklerinden *Kılcılar* takip ettiler. Kılıçlar, 1320'ye kadar *Delhi* de hüküm sürdüler. Kılıçları, Türk *Tuğluk* sülalesi istihlaf etti (1321). Bunlara avrupalılar yanlış olarak *Tağlak* derler.

XIV üncü asrın bidayetlerinde *Delhi* Türk padişahları Dekkanı, Misor ve Karnatı da zabtettiler. Fakat, aynı asrın sonunda, Bengale, Ut ve Dekkan havalisindeki Türk valiler, hükûmeti merkeziye zayıflayınca evelâ muhtar daha sonra müstakil oldular. Bu suretle müttehit müslüman türk hindistanı 12 kadar mahallî sülâleler arasında parçalandı.

İşte Hindistandaki büyük türk devletinin, parçalandığı *Tuğluklar* zamanında *Timur* Hindistana girdi ve 1388 de *Delhi* yi zaptetti. Timur, bütün hindistanı alabilirdi, fakat orada yerleşilince, evelce gelip kalan Türkler gibi, ırkın tereddi edeceğini, doğacak çocukların yerli ahali gibi gevşek olacağını, bir iki nesil sonra kuvvet ve kahramanlığın azalacağını anlayarak beş ay ve 17 gün ikametden sonra çıkıp gitti.

Timurun Hindistandan çıkmasını icap ettiren başka sebepler de vardı.

Tuğluklardan snora, Seyitler, Lodiler Delhide hâkim oldular. *Delhi* Türk padişahlığı, *Lodiler* den

HİNT — MEDENİYET

İbrahim zamanında, 1527 de, Timur ahfadından *Babur* tarafından zaptolundu. *Babur* un Hindistan-da kurduğu imparatorluğa, *Mogal* (mogul) imparatorluğu diyorlarsa da bu tesmiye hatalıdır.

Babur yalnız Pencap, Doap ve Udu zaptetmişti. *Babur* un halefleri *Humayun*, *Ekber*, *Cihangir*, *Şahicihan* ve *Orengizip* Baburun fütuhatını arttırarak bütün Hindistanı zaptettiler. Bu sülâlenin müessisi Babur bir kahraman ve Türk dehasının muhteşem bir mümessili ve Mağlûbiyet bilmiyen *Timura* lâ-yık bir Türk cengaveri idi. *Orengizib* (1659-1707) zamanında sülâle tereddi ederek inhitat başladı. Bu sukut, Acem şahı *Nadirin* Hint seferini ve İngiliz ve Fransızların Hindistanda yerleşmesini mucip oldu. Bir ticaret şirketi halinde Hindistana gelen İngilizler gittikçe kuvvetlendiler. *Babur* sülâlesinin en son padişahı II inci *Bahadır şah*, 1858 teşrinievvelinde ailesile birlikte İngilizler tarafın-yakalanarak Hindiçinide *Rangon* a sürüldü.

..

Yukarıda izah olunan vak'alardan anlaşılır ki Hindistan İngilizler tarafından işgal olunduğu 1858 tarihine yani bugünden 72 sene eveline kadar *Türk medeniyet ve hakimiyeti altında* bulunmuş bir kıt'adır.

C. HİNT MEDENİYETİ

1. DİNLER

**VEDİZM VE
BRAHMANİZM
(VEDA DİNİ VE
BRAHMANİLİK)**

Hindistan muhtelif dinlerin vücut bulmasına müsait bir kıt'adır. Burada sema aylarca berraktır. Ufkun birdenbire simsiyah bulutlarla kaplanıp şimşekler ve gökgürtüleriyle şiddetli yağmurlar yağması da nadir değildir, hararet in-

HİNT

sanı atalete sevk edecek kadar fazladır. Ahali, fakır olduktan başka iklim de fazla yemek yedirmez. Bütün bu sebepler Hindlilerde esrarengiz şeylere inanmağa müsait bir haleti ruhiye yaratmıştır.

Hindistanın en eski din vesikalrı *Veda* lardır. *Vedalar*, umumen kabul olunmuş nazariyeye göre *Zürdüşt* ün Avestasına yakın bir lisanla milâttan evvel yedinci asırda tertip olunmuştur. Brahman denilen rahiplerin kazanmış oldukları ehemmiyet Hint dininin esas itibarile eşkâl ve merasime müstenit olmasından ileri gelmiştir. *Vedalar*, kurban merasimine mahsus bir dua mecmuasıdır. Bunların en eskisi kurban merasimi esnasında okunan ilâhi mecmuası olan *Riq-Veda* dır. Sama Veda, Rigvedadan çıkarılmış dua hulâsalarıdır. Yajurveda ise mensur ve manzum kurban dualarıdır. Vedaların dördüncüsü olan Atharva-Veda sihirbazane dualardır. Bu kitapların lisanına, Veda Sanskritçesi denir. Bu dil Zentçe ile birlikte, Hint-İran lisanlarının en eski numunesidir. Vedaların esasında bir dua ve ilâhi mecmuası olması Hint tefekkürünün muahhar inkişafı için mühim olmuştur. *Vedalar dinî bir takım akideleri ihtiva etmekten ziyade bir dua ve dinî merasim mecmuasıdır*. Bu hal, bidayetden itibaren Hint tefekkürünün Vedaların harflerine sadık kalmakla beraber serbest bir surette düşünmesine müsait bir zemim olmuştur. Vedaların allahları Devadır; Deva semavî ve ziyalı demektir. İsmi de delâlet ettiği veçhile allahların çoğu semavî idi.

Diğer allahlar *Varuna* (Yıldızlı sema allahı), *İndra* (Yıldırım ile ifade olunan sema kuvveti), *Surya*, *Mitra* ve *Vişnu* (Muhtelif güneş allahları)dır.

HİNT — MEDENİYET

Uşas, fecir, *Rudra* fırtınadır. Bu allahlara yapılan ibadet, kurbandan ibarettir.

Fakat bu allahlar pek mütehavvil ve kurban merasiminin ehemmiyeti çok olduğundan bu merasimin unsurları allah olarak kabul olundu. Bunun içindir ki ateş *Agnis* ve *Soma* (kurbandan evvel içilen içki) Allah addolundular.

Kurban merasimi esnasında okunan ve Brahman veya Brahma denen sözler için de böyle olmuştur. İnsalarla allahlar arasında itilâf, dualar vasıtasile olmuyor muydu? Dua yani Brahman allahları mecbur etmek ve bağlamak kudretini haiz ve dolayısıyla Allahlara üstün kabul olundu.

Bu suretle Brahman (dinî merasimin kendisi) en büyük Allah ve Vedanın Allahları da merasimin tezahürü ilân olundu. İbadet ve rahip sınıfının dinî kudreti Allahla birleşti.

Bu suretle asıl Veda dininden Brahmanlık çıktı. Bu tahavvülün neticesinde rahipler herkesin giremeyeceği kapalı bir sınıf oldular. Ruhun tenasühü akidesi de başgösterdi.

UPANIŞAT LAR

Hint düşünüşü uzun müddet bu Allahlara iktifat etmedi. Bu temayül takriben VI ıncı asırda Vedalara ilâve olunan *Upanişat* larla son haddini buldu. *Upanişat* lar, felsefî, dinî mahiyette bir takım düşüncelerdir. Bu yeni eserlerde bañiz bir surette meydana çıkan akide tenasüh itikadıdır. Bu akide canlı mahlûkların yeni fani şekiller altında müternadiyen yaşamasıdır. Bu yeni şekil, mahlûkatın hayatlarında takip ettikleri iyi veya fena hattı harekete tâbidir.

HİNT

Upaniſat lar aynı zamanda manevî bir vahdaniyet de meydana çıkardı. Buna göre ruhun esası ile kâinatın yani ulûhiyetin esası aynıdır. Bu ilâhî madde Brahma tabirile ifade olunmuştur. Halbuki bu isim evvelâ kurban merasiminde okunan duaya verilirdi. Daha sonra, tabirden bu hususî bir cemaat Allahı da meydana geldi.

Görüldüğü veçhile Hint ruhu eski zamanlardan itibaren sırrîliğe (tasavvufa) olan temayülünü göstermiştir.

Upaniſat ların tesirinde kalan birçok Brahman rahipleri; dünya işlerini terk ve ormanlara çekildiler. Bunlar, ormanlarda tefekküre dalarak tenasühün fenalıklarından kurtulmağa çalıştılar.

Jenisme ve Budism bu muhitte doğmuştur.

JENİSM (JAINİSME)

Jenism akidesinin müessisi *Mahavira* (büyük kahraman) unvanını alan *Vardhamana* dır. Milâttan evvel altın-

cı asrın sonlarında Ganj vadisi şark havzasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Jenism akidesi, züht ve takvaya müstenittir. Bu akideye göre, dünya temasile kirlenen ruh, ancak kendi üzerine çekilmekle selâmetini temin edebilir. Brahman zahitleri (yoga) Brahman dinine sadık kaldıkları halde Jenism her nevi ulûhiyeti inkâr eder. Budism gibi Jenism de allah tanımayan bir dindir. Jenizme göre kâinat ebedidir. Ve hiçbir müdirin yardımı olmaksızın kendi aksamının kuvvetile mevcuttur.

Yukarda izah olunduğu veçhile ruh âlemi haricî ile, madde ile temas edince şerre ve fena tenasühe maruz kalır. İnsan züht ile bu temasa

HİNT — MEDENİYET

mani olmalıdır. Bu sebeple bu akidenin bariz vasıfları nefis mahrumiyeti, iffet, insan ve hayvan hayatına riayet hilmü mülâyemet ve her nevi şiddetten içtinaptır.

Salikleri ikiye ayrılır : bir kısmı bir kat elbise sahibi olmayı günah saymazlar, diğer bir kısım ise çıplak gezerler.

BUDİSM

Buda dininin vaznı, *Siddhart*adır. Beşinci asrın (m. ev) bidayetlerinde, *Ut* civarında *Kapınavastu* da doğmuştur. Kendisine küçük yaştan, sakaların, akıllısı manasına "Sakya-muni," denirdi. 29 yaşında, *Gotama* ismile münzevi bir hayat geçirmek ve tefekkürde bulunmak üzere Magadha havalisine çekildi. Altı sene sonra ilhama mazhar oldu, bu andan itibaren kendisine *Buda* yani hakikata vâsıl olmuş, mülhem dendi. Bundan sonra birkaç kere Ganj vadisini dolaşarak Kurtuluş ilân ve manastırlar yaptı. *Magada* ve *Kosola* kırılları Budayî himaye ettiler. *Buda*, 80 yaşında Kusinagara da ölmüştür.

Budism aslında, bir dinden ziyade felsefî bir telâkki gibi görünür. Bu, elem meselesine münhasır, teellümü ve tahassüsü bir felsefedir. Buna, istenirse din de denebilir; fakat sırf insanî. Budism, insanlığa nafi hususlardan madasiyle iştigal etmediğinden metafiziki meçhulât sahasına atmıştır. Dünyanın ve beşer ruhunun ebediyeti hakkında fikrini soranlara Buda şu cevabı vermiştir :

"Bu meseleleri bilmek sulh ve kutsiyet yolunda bir terakki teşkil etmez, asıl sulh ve sükûna hizmet eden, elem-in hakikati, esbabı ve izalesi çareleridir.,,

Buna göre bu nazariye mutlakı, fikri beşer

HİNT

için erişilmez addeden zamanımızın Pozitivizmine benzer.

Buda akidesine göre dünya ve maddî benlik geçici şekiller altında devamsız hâdiselerin cereyanıdır. Fakat, ruhun mevcudiyetini ve benliği (Ego) reddeder. Budizmin gayesi, tenasühten kurtulup mevcudiyetin fevkinde, *nirvana* denilen yüksek bir saadete ve ebedî bir hayata nail olmaktır.

Saadeti ebediye (nirvana) ümidi, bedbinliği derunî bir inşiraha çevirir. Buda dinine mahsus hilimü mülâyemet beşeriyetin en kıymetli servetlerinden biridir.

Bu Prensipilere müstenit Buda ahlâkiyatı, pek temiz ve yüksektir. Buda, kurban kesecek yerde en hakir hayvanî hayata riayeti, doğru ve temiz bir vicdan sahibi olmayı, temiz yaşamayı ve sadaka vermediği emreder. Rahipler mutlak olarak afif ve fakir olmalıdırlar.

Tekrar yaşamak imkânını bırakmamak için hayat hırsını, şahsî benlik zevkini, hodbinliği kaldırmak lâzımdır. Bu mülâhazalara istinaden Buda ihtirasatın kaldırılmasını, feragati, umumî şefekati yani başkaları için nefsin fedasını varız etmiştir.

Brahmanlıkta kurban pek mühim olduğu halde, Buda buna hiç alâka göstermedi.

Budizm Ganj havzasında çıktı, Doap ve Pencap havalisine ise, buraların milâttan evvel IV üncü asır nihayetinde *Morya* sülâlesi tarafından zaptından sonra, girebildi.

∴

Budanin hayatının sonlarında ve daha sonraları meydana efsanevî bir takım insanlar çıkmıştır.

HİNT — MEDENİYET

Bunlar, *Sakyamuni* kadar ehemmiyet kazanmışlardır. Asıl tarihî Buda bu pekçok Buda namzetleri ve mukaddesler tarafından ikinci safa atılmıştır.

Bunlar, asıl Budanın hiç düşünmediği bir efsane âlemi kurdular. Bu efsaneler, bir hayal âlemi ve derunî hayat için yeni membalar ve tapılacak mevzular temin etti. Bunlar insanlara, Buda gibi yalnız hikmet dersi vermekle iktifa etmediler. Daha fazla olarak ölümden sonra ruhların tertemiz tekrar doğup yaşayacakları hayalî bir ahiret vadettiler.

HİNDU DİNİ Budistlik, milâttan evvel üçüncü asırdan milâttan sonra VII inci asra kadar Hint medeniyet ve san'ati üzerine pek müessir olmuştur. Fakat budizm en parlak zamanlarında bile bütün Hindistana şamil olmamıştır. Brahmanlık akideleri de itibarda idi. Milâttan sonra VIII inci asırdan itibaren Brahmanlık galebe çaldı ve budizmi tamamile yuttu. Milâttan sonra VIII inci asırdan bugüne kadar Hindistan, Brahman allahlarından başka mabut tanımamıştır. Brahmanlık asırların tesirile millî Hint dini, (Hindouisme) olmuştur. Hint dini, halkın bütün itikatlarını, ibadetleri birleştiren bir dindir. Bu din üç şekilli allah esasına müstennittir. Buna Hint teslisi derler. Bunlar, Brahma, Vişnu ve Siva dır.

Brahma, kâinatın ruhu ve halıkıdır. Heykellerde dört başlı ve dört kollu gösterilir. Bazan yanında, belâgat ve musiki allahı olan karısı *Sarasvati* bulunur.

Vişnu, Hindistanın en eski allahlarındanır.

HİNT

Eski Veda larda güneş allahı idi. Dört kollu tasavvur olunur. Karısı güzellik ve dünya ilâhesidir. Bu allah hilkatî âlem fasılalarında dünya muhafızıdır. *Vişnu* nun insan şeklindeki timsalleri *Krişna* ve *Rama* dır.

Siva, Hint teslisinde yıkıcı bir rol oynar. Dehşet allahıdır. Tabiatın kaydaltına alınmıyan kuvvetlerini temsil eder. Ölüm, hayat şartı olarak hilkat kanunudur. İşte, *Şiva*, dünya tahavvülâtının esasî olan tahripkâr kuvvetleri temsil eder.

İyilik, fenalık, şafakat, gaddarlık, olmak ve olmamak fevkindeki bu hikmet, *Sivaizmdir*. Heykellerde *Siva*, çıplak ve dört kollu olarak tasvir edilir. İki insan gözünden başka, alnında da bir göz gösterilir.

2. CEMİYET VE AİLE

Hinduizm, hinduluk, bir din olmaktan ziyade içtimâî bir teşkilâttır. Esasî, *Kast* denilen zümredir. Zümre, doğuş itibarıyla aralarında evlenebilen ve beraber yemek yiyebilen insanların heyeti mecmuasıdır. Bu kaideye riayet etmemek, zümre haricinden kadı : almak, bilhassa yabancı bir elden gıda almak zümreden çıkarılmayı mucip olur. Zümre aynı zamanda bir meslek birliğidir. Herkes ecdadından tevarüs ettiği mesleği yapmak mecburiyetindedir. Fakat bu mecburiyet kat'î değildir. Bu usul, muhtelif cinslerden mürekkep ve başka suretle inzibat altına alınması güç bir cemiyet içinde iyi bir çare gibi görülür. Belli başlı dört kast vardır. Kurban merasimi yapmaya ve tedrise memur *Brahmanlar*, silâhla intizamı muhafazaya memur askerler *kaşatriyalar*, *Sudra*

HİNT — MEDENİYET

denilen çiftçiler. Üst tarafı meskûn merkezler haricinde yaşayan ve murdar sayılan meşguliyetlerle vakit geçiren kütledir (*Parya*). Vedalarda zikredilen bu taksimat haricinde bugün birçok zümreler peyda olmuştur. Kast, Hindistanın siyasî teşkilâtının höcre si ve köyün esas ıdır. Köy aynı kasttan insanların yaşadığı bir yerdir.

Hindistanda site vücüt bulmamıştır. Şehir, belediye teşkilâtı olmıyan köylerin birleşmesinden husul bulmuştur. En büyük hüküm ve nufuz racanın elindedir. Bir köy ağasına ve büyük bir mıntakanın reisine raca denir. İmparator *Asoka*, Raca sıfat ile iktifa etmiştir. Daha sonraları büyük kiral manasına olan mahraca ismi çıktı. Raca, intizamı temin, memleketi müdafaa ve zümrelerin temizliğini muhafaza, adaleti temin ve cezaları tatbik etmekle mükelleftir. Bunları yapabilmek için tebaası varidatının onda birini alabilir.

Aile, devletin küçük bir nümunesidir. Evlenen çocuklar, baba evini terketmezler. Mal taksim edilmez. Teaddüdü zevcata mesâğ vardır. Zevce olacak kadın para ile satınalınır. Ailede kız bir yüktür. İhtiyaten *erkenden* evlendirilmesi tavsiye edilir. Bu hal çok küçük yaşta çocukların evlendirilmesi âdetini doğurmuştur. Kocas ı ölen kadın bir daha evlenmez. Münzevi yaşamaya ve sık sık oruç tutmaya ve kayınanasının esiri olmaya mahkûmdur. Bu eziyetli hayata tahammül etmektense bazı kadınlar kendilerini *yakarlar*. Bütün bu karışık teşkilâtın esas ı yalnız âdettir.

Hindistanda kanun ve nizam *yoktur*. Avrupal ıların Hindistan için kanun dediğı şeyler hiçbir vakit bizim bildiğimiz manada kanun hüküm ve mahiyetini haiz değildir.

HİNT

3. LİSAN, YAZI, EDEBİYAT, FEN VE FELSEFE

Hindistanın eski lisanları hakkındaki malûmat pek eksiktir. Hint muharrirleri, en ziyade edebiyatta yer bulan yazı lisanlarına ehemmiyet verirler. Konuşulan dillerle meşgul olmazlardı.

En makbul lisan, *Sanskritçe* idi. Bu dil allahların, Brahmanların, kiralaların ve okumuş adamların dili idi. Filhakika bu lisan, gramercilerin vücuda getirdiği akademik bir lisandır.

Hint gramercileri, diğer bütün Hint lisanlarının Sanskritçeden çıktığını iddia ederler. Brahmanizm, Budizm ve Jenizm sanskritçeyi edebî ve mukaddes lisan olarak kabul etmiştir. Fakat bazı Budistler ve Jenalar sanskritçe karışık başka lisan halitaları da kullanırlar. Bundan başka Dravitlerin ve eski yerlilerin kullandığı diller de vardır.

..

Hindistanın *yazısı* da karışık ve muhtelifdir. İlk yazılı vesikalar *Asoka* nın kitabeleridir. Bunlarda iki türlü yazı kullanılmıştır. Biri *karoṣṭi* yahut *karoṣṭri* yazısıdır ki Aramî yazısına pek yakındır ve sağdan sola yazılır. Merkep derisi üzerine yazılan yazı manasına gelir. Bu yazı, *Akemenit* lerin kâtipleri tarafından İndüs vadisine m. ev. beşinci asrın bidayetlerinde sokulmuştur. Hindistanın yalnız şimali garbî kısımlarına münhasır kalmıştır. Bu yazı milâttan iki yüz sene sonra katî olarak ortadan kaybolmuştur.

İkincisi *Bramî* yazısıdır. Soldan sağa yazılır. Bunun menşei aramî olmakla beraber çok bozulmuştur. Fenike ve Samîlerin eskiden Hindistanla

HİNT — MEDENİYET

ticarî münasebetleri malûm olduğundan bu vasıta ile girmiş olması kabili izahtır. *Bramî* yazısı Hindistanda kullanılan bütün yazıları doğurmuştur. Fakat zamanla muhtelif yazılar arasında meydana gelen farklar ilk esası hatırlatmıyacak kadar çoktur. *Bramî* yazısı Hint medeniyeti ile sanskritçenin girdiği heryere girmiştir. Hindiçinide, Hint adaları, Hmer, Tjam, Cava dilleri Sanskrit alfabesini aldılar. Birde *Yavana* yahut *Yona* yazısına tesadüf olmuştur. Bu yazı *İyon* yazısıdır.

Hint edebiyatı, edebiyatın hemen bellibaşlı bütün nevilerini camidir. Bu edebiyat, ilim manasına gelen *Vedalarla* başlar. Braman an'anası, Veda namı altında muhtelif mevzuda pek çok eserler toplanmıştır. Bu külliyyatın en eski kısmı ilâhilerden ve dualardan mürekkeptir. Vedalar, Hint düşüncesinin tükenmez bir kaymağıdır. On dokuzuncu ve yirminci asrın dinî, içtimaî ve siyasî ıslahatçıları bile bu mühim eserden ilham almaktadırlar. Veda edebiyatında fonetik, ibadet, gramer, iştikak, vezin ve ilmi heyete ait olmak üzere bazı eserler de vardır.

Sutra denilen bu eserler Hint ilim ve fenninin esasıdır. Hukukun bütün şubeleri de bundan hariç değildir[1]. Hindistan fen sahasının her şu-

[1] Hint edebiyatında *Ramayana* ve *Mahabharata* nın dahi mevkii büyüktür. Bunlar en eski Hint destanlarıdır. *Ramayana*, Kosola kralının oğlu ve karısının aşklarını ve başlarına gelen felâketleri hikâye eder. *Mahabharata* ise Doab mıntakasında iki kabilenin muharebelerini anlatır. Bunlar milâttan evvel IV üncü asırda tertip olunmuş ve milâda kadar ilâvelerle ikmal olunmuştur.

HİNT

besile de uğraşmıştır. Arap rakamları denilen rakamlar, bilhassa hesap ilminde pek mühim olan (0) bir hint icadıdır. Hindistan, bilhassa *felsefe* hususunda kendine mahsus fikirlerle maruftur. Felsefe mektepleri pek muhtelifdir. Hayat meseleleri muvacehesinde fikri beşerin bütün telâkki tarzlarına tesadüf olunur. Hindistanın kendine mahsus reybi, maddiyatçı, müstehzi ve allahın mevcudiyetini inkâr eden akideleri vardır. Brahmanizm, felsefe mektepleri yapmamıştır. Jainalar mantika; budistler mücerredata müstenit meslekler kurmuşlardır. San'atlar, Hindistanda, edebiyat ve fen kadar rağbet kazanmıştır. Musiki teknik pek karışıktır. Fikir ve hayal ancak muayyen çerçiveler dahilinde serbesttir. Dans, musikî ile hemahenktir. Heykeltraşlık ve resim muhtelif vasıtalarla aynı fikir ve akideleri ifade eder.

4. HİNT SAN'ATI

Morya sülâlesinin üçüncü imparatoru *Asoka* (m. ev. 268—232) Budismi kabul ve bu dinin azizlerinden oldu. Dinî propaganda maksadile *Asoka* yazılı abideler ve birçok Hint san'at eserleri yaptırdı. Ahaliye Buda ahlakını telkin için memleketin her tarafında kayalar, veyahut sureti mahsusada yaptırdığı sütunlar üzerine kitabeler yazdırdı. Bunlar akide bahsine temas etmeden aile, cemiyet faziletlerini, bütün mahlukata karşı şafakat, hayvanlara merhameti ve fakirlere sadaka vermediği tavsiye eden emirnamelerdir. *Asoka*, tebaasına örnek olarak insan ve hayvanlar için hastaneler, bahçeler, kervansaraylar yaptırdı. Bu fikir hareketi san'at sahasına da naklolundu.

HİNT — MEDENİYET

Hindistanda Moryalardan evvel de *mimari*, *heykeltraşlık* vardı. Fakat bu san'atlar ekseriya kil, ağaç ve fildişi gibi dayanıksız malzeme kullandıklarından bunlardan bugün bir şey kalmamıştır.

Moryalar zamanında sütunlar ve heykeller taştan yapılmaya başlandı. Bu yenilikte yalnız Grek ve Pers tesirini görmek doğru değildir. Şüphesiz, Asoka, Akemenitlerin ve *İskenderin* haleflerile her türlü münasebette idi. Hatta, *Asoka*, payitahtı Pataliputrada, *Dârâ* nın Persepolisteki yüz sütunlu salonuna benzer bir de salon yaptırmıştı. Hindistan, *Akemenit*lerden mülhem olmakla *Sumer*, *Elam*, (bilhassa hayvanlar için) *Mısır* (sütunlar için) *Eti* ve *İyon* san'atlarından da istifade etmiştir. *Morya*lardan sonra *Kuşhan*lar, *Andra*, *Gupta* sülâleleri zamanında hariçten gelen fikirlerle yerli anasırın birleşmesinden Hindistana mahsus bir bediiyat meydana çıkmıştır. Bu bedayi bilhassa *Kuşhan*lar zamanında inkişaf etmiştir.

Hindistanda mimarî, resim, edebiyat sahasında hakikî şaheser denecek eserleri islâmiyet devrinde *türkler* yapmıştır.

Delhi Türk sultanlığı ve bunu takibeden mahallî Türk kırılları Hint san'atı üzerine pek müessir olmuşlardır. Müslüman Türkler, Hindistanda mıntaka ve zamana göre eski yerli an'anelerle Arap - İran san'atını, birleştirerek yeni bir san'at meydana çıkardılar. *Türk Müslüman - Hint mimarisi*, XIII üncü asırda Aybey ve İltutmuş ve Alâattin Kalacî zamanlarında meydana gelmiştir.

Ajmirdeki büyük cami ve *Delhi*deki meşhur Kutbül-islâm camii bunların zamanında yapılmıştır. Dekkanda yapılan cami ve türbelerde İran tesi-

HİNT

rinden ziyade Osmanlı türklerinin tesiri hiss olunur.

Babur ve halefleri de mimariyi, resmi ve edebiyatı teşvik ve himaye ettiler. Bilhassa Baburların devrinde İranlılık ve Osmanlı türklüğünün tesirleri çoğaldı. *Ekber* zamanında *İstanbuldan giden* Mimar Sinanın şakirdi Yusuf tarafından *Delhi*, *Agra* ve *Lahorda* güzel saraylar yapıldı. Bu abideler mermer ve sert taştan yapıldıkları için mavi Hint seması altında Türklüğün en canlı ve ebet müddet birer san'ât ve medeniyet eseri olarak dünyanın takdir ve hayretini celbetmektedir.

Baburun hatıratını ihtiva eden *Baburnamesi* Türk Hindistanın edebiyat ve devlet idaresi noktai nazarından her vakit için kıymetini muhafaza eden bir şaheserdir.

Hulâsa, Hindistanda, Türkler beşer faaliyetinin her sahasına şamil olmak üzere kendine mahsus tam bir medeniyet vücade getirmişlerdir.

Hint medeniyeti, sınıf imtiyazlarına ve aristokratik esaslara müstenit bir medeniyettir.

KALDE, ELAM VE ASUR

MEMLEKET — AHALİ — SUMER - AKAT,
ELAM DEVLETLERİ — ASURLULAR
SUMER MEDENİYETİ

V. KALDE, ELAM VE ASUR

1. MEMLEKET

Kalde, Asur, Elam ülkeleri, şarkta, İran dağlarının garp maileleri; şimalde, Anadolu dağlarının cenup etekleri; garp ve cenupta, Arabistan çölleri Acem körfezi, sınırlarile çevrilen mıntaka içindedir. Bu mıntaka dahilinde, şarkî Anadolu dağlarından membalarını alan, ve cenubuşarkî istikametinde, hemen birbirine muvazi cereyan eden iki büyük nehir vardır. Bunlardan biri *Dicle* dir. Bu nehir, Argana-maden şimalindeki dağlardan gelir; Diyarbekirden geçtikten sonra Siirt cenubuna kadar şarka gider; bu sahada bilhassa şimalden gelen bir takım suları alır, sonra şarkıcenubîye teveccüh ederek, sureti umumi-yede, İran dağları garp silsilesine muvazi olarak akar; Cezirei-ibni-Ömer, Musul, Bağdat şehirlerinden geçtikten sonra, Basra şimalinde *Fırat* ile birleşir. Ve ondan sonra Şattülarap ismini alır ve Acem körfezine dökülür.

Dicleye bellibaşı, Musuldan sonra, şarktan Büyük ve Küçük Zap ve Bağdat cenubu yakınında Diyala, Basradan sonra da Harun (Kerka) nehirleri akarlar.

Diclenin uzunluğu (1500) kilometre kadardır. Suyu çoktur. Çok süratle akar. Yatağı derin ve

RALDE, ELAM VE ASUR

kenarları dik ve dayanıklıdır. Diclenin ilk ve asıl ismi Dikledir [1].

İkincisi Fırattır [2]. Bu nehir, Erzurum şimal dağlarından çıkar ; evvelâ, Eğin civarlarına kadar, garba ve sonra cenuba akar ve Van gölü ile Ağrı (Ararat) arasındaki membalardan çıkıp garba giden diğer bir kolla birleştikten sonra, Harput ile Malatya arasında, birçok kıvrıntılarla, cenuba ve ondan sonra Birecik, Cerabulustan cenuba, sonra şarkı-cenubîye döner, gittikçe ve Bağdat hizasında en çok, Dicleye yanaştıktan sonra tekrar garbe doğru bir kavis çevirerek uzaklaşır ve nihayet Basra şimalinde Şattûlaraba dahil olur.

Tarihten evelki devirlerde ve hattâ İskender zamanında, bu iki nehir, ayrı ayrı, Acem körfezi-ne dökülürlerdi ve deniz de şimdi olduğundan 200 kilometre içerde idi. Bilâhare iki nehrin getirdiği çamurlarla duldu. Fırat mecrasının mansıp kısmının şarkındaki arazi de bataklık idi.

Fıratın uzunluğu 2000 kilometredir. Suyu Dicle'den iki defa azdır. Yatağı derin değildir. Kenarları mukavemetsizdir. Tuğyan zamanında kolaylıkla etrafa yayılır. Her sene membalarındaki dağlarda karlar eriyince — nisan ve mayısta — bu nehirler, kendi hallerine bırakıldığı takdirde, anı olarak taşar, bütün memleketi gayri sıhhi ve gayri kabili istifade bataklıklar haline getirir. Binaenaleyh, bu nehirleri istifadeli bir hale koymak için orada yaşayan insanlar, nehirlerin ke-

[1] Bazı müverrihler (Ok) manasına olan (Digle) dir diyorlar. Avrupalılar Tigre, Samiler, Dicle yapmışlar. Bazı müverrihler, Akkatlıların Diklat dediklerini beyan ederler.

[2] Fıratın kadim ismi (Sel) manasına olan (Burat) tır.

MEMLEKET

narlarında setler vücuda getirmeğe ve birçok sulama kanalları yapmağa mecburdurlar.

Dicle ve Fıratın [1] suladığı saha düzdür.

Bu vahanın, şarka ve şimale doğru uzanan sahaları yüksek İran ve Anadolu dağlarına kadar dalgalıdır.

Bahsettiğimiz mıntakanın iklimi çok mütehaliftir. Kış, bilhassa, dağlık mıntakalarda serttir. Yazın da yakıcı, kurutucu sıcaklar olur. Toprağın kurummasına, nehirlerin kanallarla akıtılan suları ile, mâni olunur.

Eski ahali, daha çok cenubugarbiden gelen ve çekirke getiren rüzgârlardan korkarlardı. Onlarda "Fena ruh," hurafesini yaratan bu rüzgârdır.

Yukarda saydığımız üç ülkeden *Kalde*, Dicle ve Fırat nehirlerinin cenup kısımları üzerindedir.

İran körfezinden Bağdat şimaline kadar, iki nehrin havzalarından ibaret ve bu nehirlerin getirdiği rüsuptan teşekkül etmiş gayet mümbit bir mıntakadır.

Asur kıtası, şimaldedir. Şimdiki, Musul havzalıdır. *Elam*, Kaldenin şarkındadır. Karun nehri havzasını da ihtiva eder.

Bu memleketlerde, nehirler arasındaki vaha şayanı hayret bir derecede mümbitti. Herşeyden evvel, hububat mıntakasıdır. Orada tabii olarak kendiliğinden otlar gibi yetişen, buğday ve arpa tesadüf olunurdu. Darı ile susam adeta fidan halinde yetiştirdi. Portakal ve sair meyva ağaçları

[1] Dicle ve Fırat, nehirlerinin, doğrudan doğruya — Anadolu dağlarının cenup eteklerinden itibaren — arasında kalan uzun, dar ve düz mıntakaya, Araplar, (Beyennehreyin, Elcezire, Irak), eski Yunanlılar (Mesopotamya) demişlerdir.

KALDE, ELAM VE ASUR

ve bilhassa nehirler ve kanallar boyunca hurma ağaçları yetişirdi. Hurma ağaçları, mütenevvi gıdalardan başka kumaş imaline kadar ahalinin bütün ihtiyaçlarına kifayet ederdi.

Mer'alarda cesim sığır, koyun sürüleri otlardı. Nehirlerin kenarlarında kaz ve ördek sürüleri uçardı. Nehirler sazan balıklarıyla doluydu.

Vahşi hayvanlar meyanında, yabani eşek, manda ve aslan bulunurdu.

Memlekette, inşaat için taş yoktu. Gayet ince kil vardı. Kerpiç ve tuğla yapıldı. Toprak altında zift bulunurdu.

2. AHALİ

Tarihten evvelki zamanlarda, henüz bu bahsettiğimiz memleketler, insandan ari yabani hayvanlar ve nebatlarla dolu bulunduğu devirlerde buraya birtakım kabileler gelip yerleştiler. Bu memleketlerin otokton halkı oldular.

Bu kabileler, taşı ve bakırı işlemesini, çok erkenden, geldikleri yerlerde öğrenmişlerdi.

Bu kabilelerin, buralarda, yerleşmeleri milâttan 7000 sene evvel tahmin olunabilir.

Bütün beşeriyete, ilk tarihî devrelerden birini açan bu kavmlerdir. Bunların tarihleri, en ihtiyatlı bir hesap ile, (m. ev.) 6-7 bin seneden evveldir. Mısır tarihi bunların tarihinden sonradır.

Bu tarih devrinin, başlangıcından itibaren, üç kavm — ikisi — Kalde ve biri Elam ülkelerinde olmak üzere birbirleriyle temas halinde görülmürler.

Bunlardan *Sumerler* Kaldenin cenup kısmında Sumer mıntakasinda.. *Akkatlar* namını alanlar Kaldenin şimal kısmında Akkat denilen

AHALİ

mıntakada yerleşmiş bulunuyorlardı. Bu kavmler Kaldeye sadece "*Kalam*," derlerdi. En eski vesikalarda bu böyledir.

Elamlar, Kalamın şarkında kendi isimlerini verdikleri kıtada yerleşmişlerdi.

Bu üç kavm, Baykal ile Balkaç gölleri arasındaki Altaylardan gelmiş *Türk kabileleridir*.

(M. ev. 2100) Babil etrafında görülen Samiler ile Kusluları ve bir de bunların serserilerinin şimale kaçıp Ninuva etrafında yerleşen ve milâttan 1300 sene evvel kuvvet kespeden Asurluları kadim *Türk kabileleri* ile karıştırmamalıdır. Babililer ile Asurluların tarihleri, tarih içinde tarihtir. Emsalini çok göreceğiz. Filhakika, Türkler daha bu mıntakalara gelmeden evvel esasen yüksek bir hars sahibi idiler. Bunların medenî hayat yaşadıkları, şehirlerde oturmuş olduklar şüphesizdir. Madencilikte muhtelif san'atlar sahibi, müterakki bir cemiyet olduğu meydana çıkmıştır.

Sumerlilerin ve Akatlıların medeniyetleri, daha millâttan 5000 sene evvel büyük saadet ve refah inkişafı halinde ortaya çıktı.

Sumerler, daha o zamanlarda, çiftçilerden, tüccarlardan, her nevi san'atkarlardan mürekkep bir cemiyet idi [1].

Bu kavmler daha ilk geldikleri zaman nehirlerin feyzanlarından mahfuz olmak için, şehirlerini bizzat yaptıkları sun'î tepeler üzerine kurdular. Tuğladan evler, mabetler ve saraylar bina ettiler. Sürülerle sığırları, beygirleri, koyunları, keçileri vardı. Ziraati, ve tarlaları sulamayı bilirlerdi. Kanallar kazarlar ve sulama makineleri

[1] A. Moret et Davy, Des Clans Aux Empire.

Reference here

KALDE, ELAM VE ASUR

yaparlardı. *Demiri, gümüşü işlerler ve madenî silâhlar imal ederlerdi.* Heykeltraşlıkları henüz az san'atkârane ve basit idi. Fakat yazıları büyük bir inkişafın şahididir. Bu yazı, daha o zamanda bile yalnız tersimî değildi; fikirleri, ifade eden seslere mukabil fonetik işaretler de vardı. Sumerler milâttan en az 7000 sene evvelinden beri yazıyı icat etmiş bulunuyorlardı [1].

Akkatlıların da Orta Asyadan gelmiş, Metler, Elamlar, Sumerler ile akraba bir *Türk kavmi* olduğu malûmdur [2].

Bu kavmi aynı mıntakaya Arabistandan gelen Samîlerle karıştırmamak lâzımdır.

Gerçi Sumerlilerle Akkatlıların beraber mi ve yahut, ayrı ayrı mı, geldikleri hakkında henüz malûmatımız yoktur. Fakat, şurası muhakkaktır ki, bu iki kabilenin hemen daima isimleri yan yana zikrolunmuş ve Elamlarda dahil olduğu halde konfederasyon halinde yaşamış oldukları görülmüştür.

Elamlar dahi Sumerler gibi ve belki aynı kütle içinde Orta Asyadan gelmiş *Türklerdir*.

Bunlar Samî âlemden mutlak surette ayrı ve uzaktır. Lisanları türkçe idi. Bir kısım yazılı abideleri bunu müeyyittir [3].

Elamlar, Sumerler gibi, Babillilerden çok daha eski devirlerde, büyük bir medeniyet inkişaf ettirmişlerdir. Elamlar milâttan 2300 sene evvelinde fütuhatlarını uzak diyarlara kadar götürmüştür. Bunların merkezi olan *Sus* şehrinde topraklar

[1] De la porte, La Mésopotamie.

[2] Francois le Normant, Histoire Ancienne de l'Orient.

[3] Francois le Normant, Histoire Ancienne de l'Orient.

ARKEOLOJİ KEŞİFLERİ

altında çıkarılan hendesî şeklinde tezyinatlı levha ve cilâlı taştan eşya ve sert taştan vazolar, silâhlar ve bakır kaplar; keزالık *Sus* un 170 kilometre garbindeki mahalde çakmak taşından ve cam taşından silâhlar ve muhtelif çanak, çömlek, Elamlar hakkında söylediklerimizi teyit eder.

Anlaşılmıştır ki, *Ur*, *Uruk*, *Nippur* ve daha birçok büyük türk şehirleri *Babil* ve *Ninuvadan* çok, tarihî kıdeme maliktirler.

3. ARKEOLOJİ KEŞİFLERİ

XIX uncu asrın ortalarına kadar, bütün bu söylediğimiz hakikatler, henüz, toprakların altında gizlenmiş bir halde bulunuyordu. Yalnız, Yahudilerin mukaddes kitapları *Bilde*, Babillilerin ve Ninuvalıların Yahudilerle münasebetlerinden bahsederdi. Diğer taraftan, *Herodot* gibi Yunan seyahatları bu memleketler hakkında, bazı tafsîlât veriyorlardı. Fakat, bu memleketin otokton ahalisinin yazıları okunamıyordu. Bundan başka, tarihî metinlerin birçoğu, harabeler altında topraklara gömülmüş bulunuyordu.

Bazı müverrihler, gûya Ninuvanın banisi Ni-nüse ve gûya Babili inşa eden karısı Semiramise ve feci bir surette Ninuvanın enkazı içinde ölmüş gibi gösterilen sefih *Sardanapala* a taffen, *hurafeler* nakletmekte ısrar edip duruyorlardı.

On dokuzuncu asrın ortalarındanberi, Fransız, İngiliz, Alman, Amerika keşif heyetlerinin, taharri ve tetkikleri, ilk medeniyet banilerini ilim âlemine tanıtmaya başladı. Bilhassa bu eski dünya insanların yazılarını okumak mühim oldu; hakikî tarih mezardan çıkıyordu.

KALDE, ELAM VE ASUR

Bulunan yazı da *Sumerlilerin* yazısıdır; *lisan da Türk dilidir*. Bu yazı *Çinî yazısı*dır, (Cuneiforme). Bu memleketlere, sonradan gelen Samiler aynı yazıyı almışlardır. Zaten, bütün garbî Asyada milâttan 1200 sene evveline kadar, başka yazı yoktu, O tarihte Fenike alfabesi icat olundu.

4. İLK MEDENİYETLERİN BANİSİ

Bu Türk medeniyetinin keşfolunduğu sahanın hudutlarında ve bu hudutların gerilerinde dikkatimizi gezdirecek olursak, bu medeniyetin ilk beşiği, ve kaynağı olan *Orta Asyadan* sonra, yekdiğerinden az çok fasıla ile inkişaf etmiş olan şu medeniyetleri görürüz; *Mısır, Adalardenizi havzası, Anadolu da, Etiler, Hazer denizi* cenubunda *Metler*, onun da cenubunda İranlılar medeniyetleri...

“Bütün bu medeniyetlerin kurucularının kim olduğunu anlamak için bir an sözü müverrih *Jüsten* e terkedelim.

Milâdın ikinci asrında yaşamış olan bu lâtin müverrihi diyor ki: “Bütün milletlerin hakimiyetinden evvel, Yakın Asya baştanbaşa 15 asır müddetle, en eski ve (Mısırlılardan da eski) bir millet olan *Çitler*in hakimiyeti altında kaldı,,.

Troge - Pompe'in da Asyaî menkulâtta istihraç ettiği aynı malûmat, bugün, ilmin yeni keşifleriyle teeyyüt etmiş ve metîn delillere istinat eden bir hakikat haline geçmiştir.

Asurî memleketine ait tetkikatın ortaya koyduğu en ehemmiyetli ve hiç beklenilmeyen netice, kudemanın *Scythes* dedikleri insan kütlelerinin bütün Garbî Asya üzerinde Ariler ve Samilerden evvel vardıkları inkişaf mertebesinin ve dünyanın

SUMER - AKAT - ELAM DEVLETLERİ

bu kısımdaki ilk medeniyetlerin tevellüdünde en fazla hisse ve mevkie sahip olduklarının meydana çıkarılmış bulunmasıdır. Eskilerin müphem surette *Turanî* dedikleri *Çitler*, Altay ırkı ailesine mensupturlar [1].

5. SUMER - AKAT - ELAM DEVLETLERİ

Sumer lilerin, *Akat* lıların, ve *Elam* lıların teşkil ettikleri devletler muhtelif tarihî şekil ve mahiyet arzederler. Bunların teşkilâtı siyasiyeleriyle, Altaylarda, tarihin malûm olan ilk Türk tarzı hükûmetleri arasında büyük bir benzeyiş vardır. Denilebilir ki, Türklerin, ilk hükûmet sistemleri, muayyen hudutlar dahilinde müşterek ülkede, muhtariyet ve hattâ istiklal sahibi siteler veya kabileler halinde, toplanmış grupların, konfederasyon teşkil etmeleridir. Her sitenin bir reisi olduğu gibi bunların üstünde her konfederasyonda da bir reis bulunur. Umumun riyasetine geçen reis icabında tebdil olunup diğer bir site veya kabile reisi onun yerine geçer.

Kalde ve Elamda siyasî teşkilât, dinî teşkilâtla birleşmiş gibi görülüyor. Orada birer de site ilâhı bulunurdu. Site kralı, site allahının vekâletini de haiz olurdu.

Kıralların, bilhassa heyeti umumiyesinin başına geçenlerin, mabut yerine kendini ikame etmesi, veya, bütün siteler allahlarını bertaraf ederek, bütün siteleri, kendi mabudu olan allahın emrine itaata mecbur tutması, veya onun vekili sıfatile kendine mutlak bir surette inkıyat talep etmesi

[1] Francois le Norment, Histoire Ancienne de l' Orient.

KALDE, ELAM VE ASUR

devirleri Samîler zamanında başlar. Siteler, şundan ibaretti: Her cemaat, kendi ilâhı için, bir mabet, kıral için bir saray ve çiftçi, çoban yahut tüccar, san'atkâr ve saire halk için, meskenler yapardı, ve bunların heyeti umumiyesini sühuletle muhafaza atlında bulundurmak için etrafa bir sur inşa olunurdu.

Kalde ve Elamda, daha tarihlerinin mebdelerinde birçok siteler yapılmıştır. Fakat, bunların hemen kâffesi topraklara gömülmüş bir haldedir. Ancak son zamanlardadır ki, izleri bulunup birer birer meydana çıkarılmağa başlanmıştır. Şimdiye kadar malûm olmuş bulunan ve *kıral şehri* dedikleri *siteler* on bir tanedir. Bu şehirlerden üçü *Uruk*, *Ur*, [1] *Adap* olmak üzere Sumerdedir.

Dördü, *Kish*, *Aksak*, *Opis*, *İsin* olmak üzere Akatta.

Biri, *Mari* olmak üzere ayrıca Orta Fırat üzerinde.

Biri de Diclenin membalarına yakın taraflarda *Gutium*.

İkisi de Elamda *Sustan* başka olarak *Avan* ve *Anan Hamazi*.

Bu şehirlerden maada Allah *Enlil* in mabedi olan *Nippur* ;

Kezalik Sumerde *Lagaş* (Tello).

Daha bir takım şehirlerle beraber, diğer, yerleri tayin edilmeksizin sayılan bir takım büyük şehirler de vardır.

Kıral şehri denilen büyük şehirler yekdiğerini müteakıp gelen müteaddit sülâlelere payitaht ol-

[1] Ur, türkçe hendek veya hendekle çevrilmiş kale demektir.

SUMER - AKAT - ELAM DEVLETLERİ

muştur. Bu kadar dar bir mıntakada payitaht olabilecek bu kadar çok şehir yapılmış olması ve muhtelif kırılların payitaht tebdil etmiş olmaları bu devletin *idari*, *malî* ve *askerî* intizam ve menabie malik ve yüksek bir medeniyete sahip bulunduğuna delâlet eder. Bu tarz siyasî teşekkül, iki zıt amilin tesiri altında mütalea ve izah olunabilir. *Her şeyden evel, her cemaat, hürriyetlerine sahip kalmayı esas tutuyorlardı.* Diğer taraftan da bilhaasa yaşadıkları memleketin tabiatı, müşterek ve sıkı çalışmayı talep ediyordu. Çünkü, Dicle veya Fırat bir yerinden taşıdığı zaman, yalnız bir kişinin veya bir sitenin arazisini su altında bırakmakla kalmıyacaktı. Binaenaleyh bu hükûmet prensibi, Kalde ve Elam Türklerinin, *hür*, *medenî* ve *çalışkan* tabiatlarına uygun geliyordu. Bunların böyle bir sistem dahilinde çalışmaları sayesinde memleket, fevkalâde mamur, müzeyyen ve zengin oldu. Her tarafta şehirler yapıldı. Meyva ağaçları, hurma ağaçları, bağlar, bahçeler, mahsuldar tarlalar memleketi tezyin ediyor ve servet getiriyor, sanayi zenginleşiyordu. Şehirlerin mağazalarına ve mabetlerine hazineler yığılıyordu.

Mezopotamya bahçesi milâttan 5000-4000 sene evel garpta çölün kumları ve şarkın sert dağları arasında nazarları bir *cennet* cazibesile kamaştırıyordu.

Bu bahçe bütün tarihi esnasında, çiğnenmek felâketinden masun kalmıyacaktır.

Umumî tehlikenin henüz pek az hissolunduğu devirlerde, Elam, Sumer, Akatlılar biribirine tamamen tâbi olmaktan ziyade herbiri kendi dairesi dahilinde, hemen ayrı bir siyasî mevcudiyet teşkil ediyorlardı. Fakat, gittikçe, daha ziyade

KALDE, ELAM VE ASUR

hissolunmaya başlıyan tehlike, reislere sağlam bir ittihat lüzumunu ihtar etti. Bunun neticesinde kuvvetlerini, komşularına tanıttırmak ve iktisadî ve fikrî kabiliyetlerinin daha parlak bir surette inkişafını temin etmek maksadile müşterek bir devlet kurdular.

Bu devreye kadar Sumer, Akat, Elamlılardan herbirinin, kendi içlerinden çıkmış sülâleleri vardı. Bundan sonra, bir idareye tâbi olacaklardı.

Yeni idarenin siyasî mahiyeti böyle olmakla beraber, malûm olan on bir kiralık şehri yine ayrı ayrı istiklâllerini muhafaza etmekte addolunuyordu. İşte bu siyasî teşekkülün şu hususiye-tinden dolayı, Samîlerin iktidara geçtikleri zamana kadar (m. ev. 2225 senesi), kiralık şehri olan sitelerden hiçbirisi daimî olarak, payitaht olmak rolünde ısrar etmedi. Bu hususta, tefevvuk münavebe ile:

3 defa Sumerlilere,

4 defa Akatlara,

2 defa Elamlara,

1 defa Mari Sitesine ve

1 defa da şimalde Gutiyumlulara geçti. Bunu da ilave etmeliyiz ki, Lagaş gibi sülâle yetiştirmiş olan sitelerinin, heyeti umumiyyeye kumanda etmesi gibi, ahval dahi vaki olmuştur.

Bu hal, siyasî birliğin idamesile beraber, bir sitenin kendi lehine olarak vahdeti temerküz ettirmediğini, sureti umumiyede kuvvetler beyninde asırlarca müddet tevazünün devam ettiğini gösterir.

Burada, şunu da söylemek lâzımdır ki, kuvvet ve vahdeti elinde tuttuğu kabul olunan bir Allah vardı. Kiralılık şehri olmıyan *Nippur* da oturan bu Allah, *Kalde* nin birinci dinî kuvveti olan *Enlil*

KALAMDA DAHİLİ REKABETLER

idi. İktidar mevkiine geçen hangi sülâle olursa olsun, kiralı intihap eden ve ona, yeryüzünde kendi vekâlet salâhiyetini veren Enlil idi.

Enlil, harp ilan eder, ittifak ve muahede akteder, kanunları ilham eder ve bunu yalnız Kalde ve Elam için değil, bilâhare, Kalde şimal mıntakasına gelip sokulmuş olan Samiler için de yapardı. İhtimalki bu Nippur ve Enlil, birinci *Kiş* ve birinci *Uruk* sülâlelerindenberi mevcuttur.

6. KALAMDA DAHİLİ REKABETLER VE MÜCADELELER

Sumer şehirlerinden birinin kiralı teferrüt daiyesine kalktı. Komşularına saldırdı, ve gûya, Allah *Enlil* den Sumer, Akat ve Elam memleketlerini tahtı zaptına geçirmek iradesini almıştı (m. ev. 3050).

Bu adamın torunu ayni harekete devam etti. Diğerleri bunun üzerine yürüdü. Bu suretle devletin inzibatına hâlel, kuvvetine zaaf geldi. Bu vaziyetten istifade eden Agadeli *Sargon* namında bir zat ortaya çıkarak, m. ev. 2850 tarihlerine doğru *Kalde* de bir imparatorluk teşkil etti. *Kalde* ye kâmilten hâkim olduktan sonra *Amanos* ve *Toros* ve *Suriye* istikametlerinde istilâlar yaptı. *Elamlar* artık yalnız başlarına istiklâllerini muhafaza ediyordı. *Sargon* un ahfadı, imparatorluğun kuvvetlenmesine çalıştılar. Acem körfezinde büyük donanma yaptılar. Şarktan Acemistana, şimalden Anadoluya sarktılar. Garptan Akdeniz sahillerine kadar ilerlediler ve Finikede teessüs ettiler.

Eskidenberi Mısırda, mevcut olan münasebat ziyadeleşti. Bu yüzden bir takım Mısır fikir ve

KALDE, ELAM VE ASUR

felsefeleri *Kalde* ye geçti. Ezcümle, Kalde hükümdarları o zamana kadar mabetlerde kapalı duran mabutların yerine, Fir'avunları takliden, *kendilerini* ikame ettiler. İnsanları kendilerine taptırdılar.

Bundan sonradır ki Sumerliler isyan ettiler. Bunun neticesi olarak (m. ev. 2648—2623 arasında) Sargon hanedanı yerine geçtiler. Bu Sumerlerin dördüncü *Uruk* hanedanı idi. Anlaşılyorki, bunlardan daha evel, üç *Ur* veya *Uruk* hanedanı geçmiştir. İlk hükümdarlarının ismi *Urkhom* dır. Ur şehrini, bu kiral inşa ettirmiştir. Şehri muhteşem abidelerle süsledi. Kapıları tunçtan bir mabetle yüksek bir ehram bu nevi abideler cümlesindendir [1].

Bu dördüncü *Sumer* sülâlesinden sonra, memlekete yabancı bir sülâle gelip hâkim oluyor. Bu yeni sülâle Diclenin şarkından, Hazer denizi civarından geliyordu. Bu hâdiseden sonra, (m. ev. 2622 2598) Mezopotamyanın şimali şarkî mntakalarından bir muhaceretin gelmiş olduğu anlaşılyor. *Kalde* yi işgal eden yabancı sülâle icrayı hükûmet ettiği bir asır zarfında, Mısırın, fir'avunları, karadan ve denizden bunların aleyhine sefer icra eylediler. 120 sene hükümrân olduktan sonra, Sumerlerin isyanı üzerine (m. ev. 2497 — 2475) memleketten çıkarıldılar. Yeniden mevkii iktidara gelen Sumer kırılları bir taraftan Filistine hareket yaptılar, diğer taraftan eski müttefik ve ırkdaşları *Elam* lılar üzerine hücum ederek *Sus* u zaptettiler.

[1] Şimdiye kadar yapılan hafriyat ta *Urkhom* ahfadından kiral Gudeanın m.ev. 3600de yapılmış sekiz heykeli bulundu.

SUMER, AKAT, ELAM

∴

Bundan sonra yeniden Kalde ülkesinde derin bir kargaşalık oldu.

Gudea ve *Dungi* den sonra gelmiş olan kiral *Bur — Sin* bu esnada Asur Kralı *Zariko* yu tahti idaresine alıyordu (m. ev. 2390-2385).

Bu *Zariko* ismi, ilk defa işitiliyordu. *Bur — Sin*'in halefi *Cimil — Sin* şimalden gelecek taarruzlara karşı Dicle—Fırat arasında bir duvar yaptıırıyordu. Gerek bu, gerek halefi *İbi — Sin* (m. ev. 2380 — 2358) arasında, cenuptan ve şarktan istilâya uğradılar. Evvelâ Elamlar kendilerini toplayıp mukabil taarruza geçtiler, Mezopotamyayı işgal ettiler ve Filistine kadar gittiler. Elam krallarından *Kutur* Filistin hükümdarı unvanını aldı. Fakat, burada da mağlûplar *Elam* lılara karşı mukabil taarruza geçtiler. Onları ricat ettirerek Mezopotamyaya kadar takip ve mağlûp ettiler. Bu suretle, Kalde hükümdarlığı Fırat yukarılarında *İsin* de yerleşen bir Filistinli Samî hanedana geçti. Bunun karşısında Larsada, *Elam* lı bir hanedan muhafazai mevki etti (m. ev. 2307 — 2095).

7. SUMER, AKAT, ELAM DEVLETLERİNİN AKİBETİ

İşte bu karışık ve gayri tabiî vaziyet birinci *Babil* sülâlesinin vücut bulmasına sebep oldu (m. ev. 2225 — 1926).

Bu suretle tarihlerinin ilk devirlerinden itibaren binlerce sene beraber yaşadıktan sonra, bilâhare, birbirlerinin hasut düşmanı olan ve bu halde birçok seneler birbirleriyle vuruşan Sumer

KALDE, ELAM VE ASUR

Akat, Elamlılar arasında devam eden mücadeleler nihayet *Sarmîlerin istilâsile hitam buldu*.

8. ASURLULAR

Asurluları, Kaldeliler doğurmuştur. Bunlar muharebeler ve muhaceretler esnasında şimale çıkan bir kısım Samîlerle Kuşluların ve Hazer tarafından gelen bazı kabilelerin teşkil ettikleri bir halktır. Bu halk Dicle havzasının dağlık sahalarında ayrı ayrı bir takım şehirler bina ettiler ve oralarda, milâttan 2500 sene kadar evel küçük küçük birtakım hükûmetler kurdular.

En mühim site *Asur* şehri idi. Tarihteki Asurlular namı da bundan gelir. *Kala, Ninuva* gibi diğer şöhrat bulan siteler de yapılar.

Asurlular, medeniyetçe, Anadolu komşuları *Etiler* den ve cenup komşuları Sumer — Akatlardan, çok zamanlar dun derecede kaldılar.

Komşuları, muhtelif sebeplerle zâfa duçar olduktan sonradır ki, Asurîler kendilerini göstermeğe başladılar.

Milâttan evel 1300 senelerine doğru tefevvuk Babilden Asurlulara geçti. Kalde ile Asur memleketleri kâmilten Asur Kırallı I inci *Salmanasar* idaresinde birleşti.

I inci *Tiglat — Palasar* (m. ev. 1100), fütuhatını garben Filistine ve Akdenize kadar ilerletti. 42 kavmi mağlûp ettiğini bizzat müftehirane nakleder.

Bundan sonra, bir tereddidi devri geçer. Bu devrin mümessili *Sardanapal* dır. Badehu, tekrar, III üncü *Salmanasar* (m. ev. 850) ve III üncü *Tiglat Palasar* (M. ev. 745) gibi kahraman kırallar, Suriyeyi tekrar fetih ve Yahudilere ve Fenikelilere

ASURLULAR

hakimiyetlerini teşmil ettiler. Bu tarihte idi, Asur yerine *Kala*, devletin payitahtı oldu.

Asurluların en parlak sülâlesi meşhur *Sargon-lar*dır. Bu sülâleyi teşkil eden (m. ev. 722) II inci *Sargon*, sefih kırıallardan birinin başkumandanı idi. Sargon ufaktefek kabilelerle değil büyük devletlerle fütursuz çarpıştı. Çetin bir askerdir. Babilî iki defa zabt ve Babil kralı *Meradaş Baladanı* mağlûp ve firara mecbur etti. Müttehit Suriyelilerle Mısırlıları mağlûp, Yahudi kırıallığını tahrip eyledi. Kıbrısı haraca bağladı. Bu fatih aynı zamanda ilim ve san'atın muhibbi oldu. Ninuva kütüphanesini o yarattı.

Payitaht yapılan *Ninuva* yanında muazzam *Khorsabat* sarayını inşa ettirdi. Asur kuvveti, *Asur-Bunipal* ile evci kemaline erdi. Mısıra girdi, Tep cenubuna kadar gidildi. Karadenizden Nile ve Acem körfezine kadar bütün devletler Asur — Babilipala tâbi oldular.

Birkaç sene sonra, bu azametli develet, *Metlerin* kralı *Kiyaksar* ın darbaları altında eridi (m.ev 612).

Asur devleti enkazından *Met İmparatorluğu* çıktı ve Metlerle müttefikan hareket eden Babililer ikinci defa *Babil kırıallığını* kurdular ve Suriye'de Mısırdaki büyük istilâlar yaptılar. Anadoluda, Lidyalıların kırıallarını mağlûp etmek için Metlere yardım ettiler. Babil kralı *Nabuhu - Nodosor*, Babilî tamir ve ihya eyledi.

Babilîlerin son hükümdarı, *Baltazar* oldu. Pers Kralı *Kurus* (Keyhusrev.) (m. ev. 539) da, onu mağlûp etti; ve ahalinin alkışları arasında Babil memleketlerine girdi.

Babil kırıallarından *Buhtunusur* un (m.ev. 600) da Babile esir olarak getirdiği yahudileri serbest bıraktı.

9. SUMER MEDENİYETİ

Bugüne kadar vaki olan keşfiyattan beşerin *ilk medeniyelerinden biri* olduğu anlaşılan Sumer medeniyetinin uzun müddet Ön Asyada umumî bir medeniyet olduğu, bilhassa Akad ve Elamların tamamen bu medeniyet tesiri altından kaldıkları ve yüksek bir seviyeye erdikleri sabit olmuştur.

HAYVANCILIK VE ZİRAAT

Sumerler bazı hayvanları ehlîleştirip onlardan istifade etmekte ilerlemişlerdi. Koyun, keçi ve domuz besliyorlardı. Bunların yünlerinden faidelenerek dokuma dokuyorlardı. Evlerinde dokuma tezgâhları olduğu gibi müteaddit tezgâhlı dokuma imalâthaneleri de vardı.

Ziraatte ilerlemişlerdi. Sapan, düğen gibi bugün bile kullanılan muhtelif ziraat aletlerine maliktiler. Sun'î vasıtalarla (kanallarla) tarlaları sulayarak, hubabat yetiştiriyorlardı. Vâsi arazide bilhassa nehir kenarlarında müşterek teşebbüslerle kanallar açılır ve ilmî denecek usullerle nehir kontrol edilir, irva ve iska ameliyatları yapılırdı. Sumerin refahı *ziraat ve ticarete* istinat ediyordu. Hemen kâmilen ziraat esası üzerine tanzim edilmiş olan memleketin bir kısmı hükümdara, diğer bir kısmı da fertlere ait çiftliklere ayrılmıştı. *Bakır ve altın madenlerini* istimal ediyorlardı. Maden dökümü işlerini ve madenlerden halita yapmayı biliyorlardı. Alelâdekullandıkları aletler Mısırlıların hattâ tarihî devirlerinde kullandıklarından çok daha mükemmeldi. İptida bakırı, sonraları *altını*, ziynet eşyası olarak kullandılar. Kadınların *inci* ve kıymetli taşlardan gerdanlıkları vardı. Mezo-

SUMER MEDENİYETİ

potamyada taş bulunmadığından binalar için başka bir madde istimali icap ediyordu. Sumerler, yapılarını güneşte kurutulmuş kerpiç *tuğladan* yaptılar. Tuğladan yapılmış büyük binaları, abideleri vardı. Meselâ, *Kışta* meydana çıkarılan tuğla saray geniş bir sahayı kaplamaktadır. Bu sarayda ve diğer mahallerde tuğladan muazzam sütunlar bulunmuştur. Duvar tezyinatı hayrete şayan derecede mükemmeldir.

SANAYİ

Bu tezyinattan *sedef işlemeciliğine* de vâkıf oldukları anlaşılıyor. *Kış sarayı* o zamanki memleketin rahatını ve mimarların, san'atkârların yüksek meharetinin gösterir.

Bu kadar eski devirlerde Sumerler sütun, kemer, kubbe gibi garba ancak binlerce sene sonra girmiş olan mimarî şekillerini bilerek umumiyetle kullanmışlardır. Tarihte, *ilk kemer ve kubbe* Sumerlilerde görünür. Sumerlerin bina ettikleri sun'î tepeler üzerine kurulmuş mabetler — ki meşhur *Babil kulesi* bunlardan biridir — mimarî eserlerin harikalarından sayılabilir.

Bu yüksek mimarî ile anlaşılan medeniyet seviyesi, mezarların zenginliğinde de görülmektedir. Altın ve gümüş eşya, evani, silâhlar, kıymetli madenlerden yapılma aletler, mezarlarda mebzulen bulunmuştur. Bu mezarlarda sedef tezyinatı çok görülmektedir. Hükümdar mezarlarında altın serpuş, hükümdarın adını taşıyan altın kupa, gümüş kemer, altın, gümüş ve sedef gerdanlıklar, küpeler, *altın heykeller*, altın iğneler vardır.

Heykeltraşıklıkta da çok usta idiler. Bir hükümdar kadını mezarından çıkarılan gümüş bir inek başile gümüşten iki dişi aslan kafası büyük bir

KALDE, ELAM VE ASUR

istidat ve mehareti eseri idi. Yine bu mezarda bulunan eşek heykeli, mükemmel bir realist san'at eseridir. *Heykeltraşlıkta* bu derece inkişaf, ancak milâttan evel V inci asırda Yunan üstatlarında görülebiliyor. Sumer hükümdarlarından *Gudea* nın heykeli bugüne kadar keşfedilmiş olan heykeller arasında muayyen ve hakikî bir şahıs gösteren *ilk heykel* sayılmaktadır. Sumer heykeltraşlığı yalnız teknik itibarile değil, mefkûre noktai nazarından da yüksekti. Heykeller umumiyetle sarayların tezyinatında kullanılır idi.

Sumerlerden sonra gelen Babilîler ve Asurîler, Sumer san'at an'anesini taklide devam ettirmişlerdir.

Sumerler pek medenî ve zengin memleketlerine etraftan gelecek tecavüzleri men ile medeniyetlerini muhafaza için kuvvetli bir *askerî teşkilât* meydana getirmişlerdir. Sumerde ücretli bir ordu yoktu. Her vatandaş bilkuvve bir askerdir. Ve her an harbe çağrılacağı için hazırlanmış bulunurdu. Hükümdar şahsen harbe iştirak eder ve ön safta muharebe ederdi.

MİLLİYETPER- VERLİK VE KANUN

Sumerler çok haysiyet ve vakarlarını korur millî gurur sahibi ve *milliyetleriyle müftehir* bir kavim idiler.

Memleketleri istilâ edildiği zaman galiplerin hâkimiyeti altında teşriki mesai etmeğe razı olmadılar. Sumerlerin umumî bir isyanile *Sargon* saltanatının hitama erdiği malûmdur.

Milâttan 1900 sene evel vazolunan *Hamorabi kanunu* eski Sumer kanunlarının ve âdetlerinin bir araya toplanmasından ibarettir. Zaten Babil medeniyeti, her cihetçe Sumer medeniyetinden müştaktır.

SUMER MEDENİYETİ

Hamorabi kanunu bu muntakada ilk defa meydana gelen kavanin mecmuası da değildi. Sumerlerin üçüncü Ur sülâlesinden *Dungi zamanında tedvin edilen kavanin mecmuası* Hamorabi kanunlarının en yakın esasını teşkil eder. Bundan evvel meselâ *Urukagina* zamanında toplanılmış kanunlar da vardı. Fakat, Samî Hamorabinin kanunları Türk Sumer kanunlarından ceza itibarile *daha şiddetli* idi. Meselâ ailede iki taraftan birinin hiyaneti, Hamorabi kanunlarında idam ile cezalandırıldığı halde, Sumerlerde talâka bile kâfi bir sebep teşkil etmezdi. Keza Sumerler esirlere karşı muamelelerinde daha şefkatli idiler. Bir kölenin kaçması, Hamorabi kanununa göre idamı istilzam ederdi. Halbuki Sumerler küçük bir cezayı nakdî almakla iktifa ederlerdi. Sumerlerin *muntazam mahkemeleri* vardı. Muntazam *tapu* muamelâtı yapıldı. Müşterek tasarrufla beraber şahsî mülkiyet te mevcuttu.

Sumerlerde aile teşkilâtı *monogami* üzerine müessesti. Her iki cinsten gençler arasında serbest görüşmeğe mesağ vardı. Bir genç ile nişanlanan veya sözleşen kız, izdivaçtan evvel kayınbabasının evinde kalabilirdi. *İzdivaç, dinî bir mahiyette değildi.* İzdivaçtan sonra kadın aile mallarında ve mülklerinde müşterekti. Erkek, kadının rızası olmaksızın müşterek malları satamazdı. Aile borçları için her ikisi mes'ul idilir. Kadın iktisadî bir istikbale sahipti, istediği işi tutabilirdi; tezgâhlarında, mağazalarda çalışır, yüzü açık olarak gezerdi.

TALİM VE TERBİYE

Sumerlerin *talim ve terbiye teşkilâtı mükemmeldi.* Erkek ve kız çocukları bir arada tahsil ederlerdi. Mekteplerde okuma yazma, grammer, inşa, coğrafya, riya-

ziye, mesaha usulleri, mikyaslar ve edebiyat öğretilirdi. Yüksek mekteplerde *tabipler*, *mîmarlar* gibi meslek adamları yetiştirilirdi. Sumerlerin birçok allahlara inanan bir dini vardı. Allahlar insan şeklinde ve mahiyetinde tasavvur olunuyordu. Mabetler, bu ilâhların evleri idi. Bunlar orada beşerî bir hayat yaşarlardı. İnsanların saadet ve nikbetile yakından alâkadar idiler. Mücazat ve mükâfatları dünyada verirlerdi. Sumerler ruhun bakasına inanmakla beraber, ahirete, cennete, cehenneme inanmazlardı.

DİN VE İLİMLER

Sumerler en büyük allahlarına *Dingir* ismini vermişlerdir. Bunun Tangrı, Tengri, Tanrı kelimesi olduğunu Sumer dilile uğraşan bazı ulema söylemişler ve hattâ Sumerlerin Türk olduğuna daha birtakım kelimelerle beraber bunu delil olarak göstermişlerdir. Bundan başka Sumerler de *Enlil*, *Mama*, *Nin-tar* ve muahhar devirlerde Sumerlerden kalmış olması mühtemel olan *Bel*, *Bin*, *Annon* gibi mabutlar da vardır. Bu son mabutlardan *Bel*, maddeye şekil veren, dünyayı nizama sokan kuvvet; *Bin* kâinatı yürüten zekâ, *Annon* ise güzel san'atı yaratan kudrettir.

Sumerlilerin fikirlerinin filî tezahürleri tetkik olunursa müspet bir felsefeye salık oldukları anlaşılır.

Sumerler mabutlarını güneş, ay, yıldızlarla da karıştırarak bu semavî cirmlere de taparlardı. Ve bunların hareketleriyle dünya hâdiseleri arasında bir münasebet görürler ve onların hareketlerinden istikbalin keşfolunacağına inanırlardı. İşte bu itikatlar, Sumerlerin güneşe, kamere,

SUMER MEDENİYETİ

yıldızlara ehemmiyet vermelerini ve bunların hareketlerini tarassut ve tetkik ve hesap etmelerini mucip oldu. Mabetlerdeki müteaddit katlı kuleler, tarassud ta yardım ediyordu. Bu suretle Sumerde *heyet ilmi* tedvin olunmağa başladı. Şemsî, kamerî seneleri hesap ettiler, seneyi 12 aya ayırdılar. Gün, saat taksimini yaptılar; seyyarelere isim taktılar. Takvimlerde kerrat cetvelinin esasını kurdular. Bugünkü ölçüleri tesbit ettiler ve bu suretle de *riyaziye ilminin* tedvinine başlanmış oldu.

Allahların mücazat ve mükâfatları dünyevî olduğundan Sumerler hastalıkları allahların verdiği ceza gibi görürlerdi; yani allahlara karşı irtikâp olunan bir günah, bir kusur yüzünden hastalığın vukua gelmiş olduğuna inanırlardı. Buna binaen, hasta, allahları memnun etmeğe mecburdu. Rahiplerin tavassutu ile allahların affı kazanılmağa çalışılırdı. Fakat daha müspet tedavi tarzı da vardı. Hasta umumî bir meydana yatırılarak gelen geçenden hastanın musap olduğu hastalık hakkında rey alınır ve bu reylere göre tedavi olunurdu. Muvaffakiyeti intaç eden tedavi tarzları tesbit olunup mabetlerin duvarlarına hak olunurdu. Tedavide türlü otlar istimal olunmuştur. Tedavi tarzlarının, tedaviye yarıyan nebatların tesir ve hassaslarını tetkik yolile Sumerde *tababetin ilk müspet esasları* hazırlanmış oluyordu.

EDEBİYAT VE YAZI.

Sumerlerin *edebiyatı da çok zengindir*. Edebiyat evvelâ dinî efsane ve destanlarla başladı. Hilkate ait efsaneler, dinî ve millî kahraman destanları ibda olundu; muahhar devirlerde Sumerin düşmanlar tarafından istilâsı üzerine müessir mersiyele yazıldı,

KALDE, ELAM VE ASUR

Bu eserler Sumerlerin edebî istidadına parlak delillerdir. Sumer edebiyatı, diğer lisanlara, ez-cümle Samî lisanlarına tercüme olunuyordu.

Sumerde edebiyattan başka birçok muhar-rerat ta yazılmıştır; ve bunları yazmak üzere bir *kâtipler sınıfı* da teşekkül etmişti. Kâtipler, mektupları, kontratoları ve saireyi kil levhalar üzerine yazarlardı.

Bugünkü malûmatımıza göre *tarihte ilk yazı*, *Sumerlerin yazısıdır*. Sumerler bu yazıyı geldikleri Orta Asyadan getirmişlerdir. Ve bütün Ön Asyaya uzun asırlar bu yazı hâkim olmuştur. Sumerleri takip eden milletler, bu yazıyı kullanmışlardır. Sumer yazısı, yukarıda söylendiği veçhile “çivi yazısı,” idi.

MİMARİ VE KONFOR

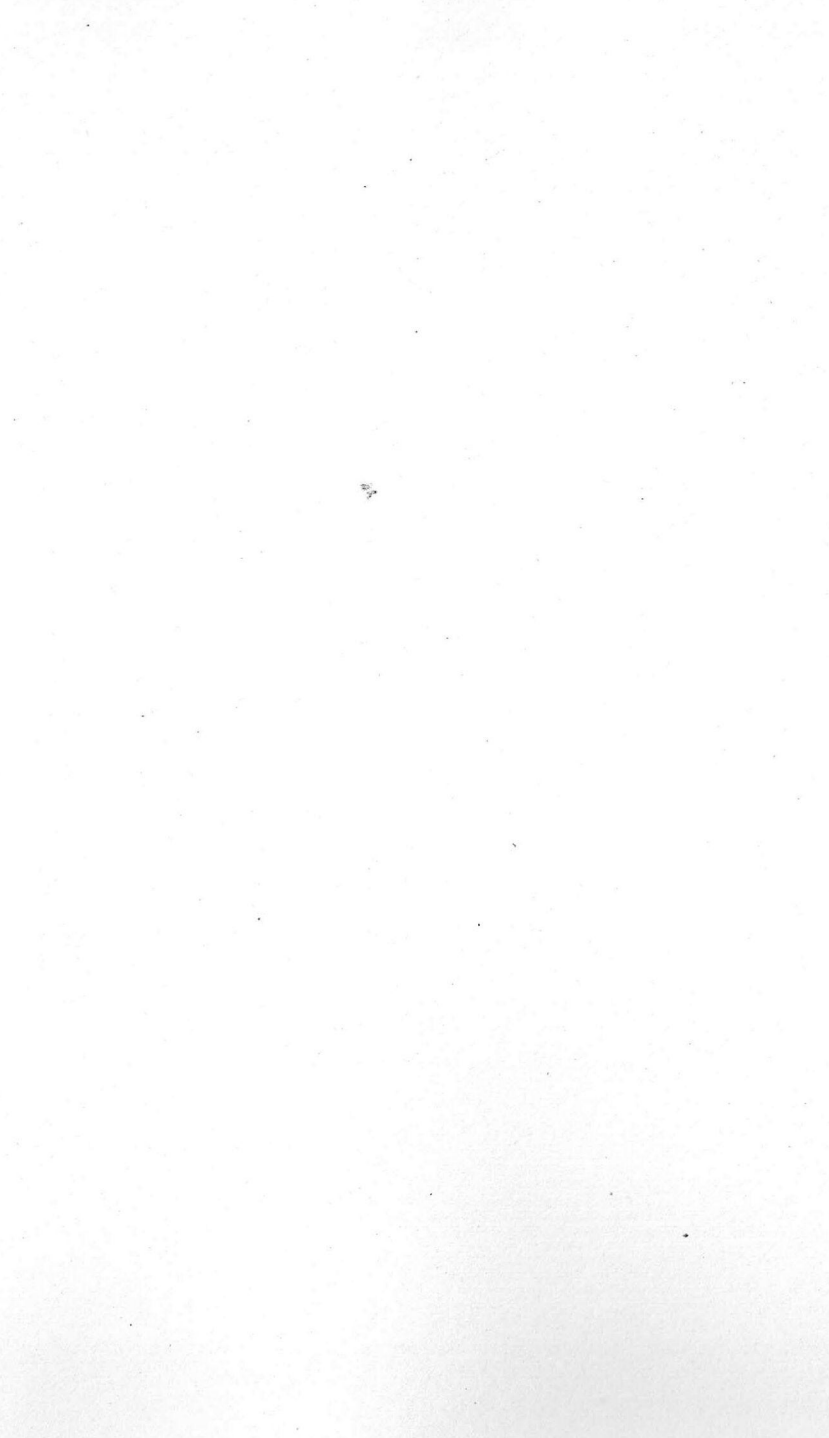
Sumerler, mabetlerini evvelâ sun’î tepeler vücade getirerek onların üzerlerine yaparlardı. *Ziggurat* dedikleri bu tepelerin en meşhuru “Babil kulesi,” namını alan tepe ve mabettir. *Zigguratlar*, kâinatın taksimatını (yeraltı, yeryüzü, gök) tasvir ediyor ve semaya, Tanrıya giden yolu temsil ediyordu. Bunların en muhteşem yeri, muazzam kemerli, methali ve büyük kubbesi idi. Kapılarında altın, gümüş tezyinat var idi; duvarları renkli resimler ve sair tezyinatla bezenmişti. Sumerlerin hususî hayatı da medeniyetlerinin yüksekliğini gösterir. Orta sınıftan Sumerlinin tuğladan yapılmış iki katlı, duvarları beyaz boyalı evine kemerli bir kapıdan girilir. Evin üst katında aile yaşar, alt katında misafir kabulüne mahsus geniş bir oda vardır. Evin yeraltında *sutesisatı* mevcuttur. 12, 14 odası vardır. Yemek masaları, arkalı ve yastıklı sandalyeler, altın veya gü-

SUMER MEDENİYETİ

müş kakmalı karyolalar, zengin evlerde halılar evin mobilyesini teşkil eder. Yemekte *madenî çatal* kullanılırdı.

Arkeoloji ve filoloji tetkikattan çıkan yukarıdaki muhtasar malûmat bile *Sumer* medeniyetinin kıymetini ve umumî medeniyet tarihinde Sumerlerin ehemmiyetini kâfi derecede gösterir zannındayız [1].

[1] C. Leonard Woolley, Les Sumériens, Paris 1930.

MISIR

MISIR VE NİL — MISIRIN İLK AHALİSİ
MISIRIN TARİHİ — MISIR
MEDENİYETİ

VI. MISIR

XIX uncu asra kadar, *Mısır*ın, sahih olarak tarihi bilinmiyordu. Mevcut malûmat, masallarla karışık. Mısırlıların kendileri de, 2000 yahut 3000 seneden evelini bilmiyorlardı.

Mısır tarihi, Mısırlıların yazısı okunduktan (1822) sonra ve bugüne kadar, Mısır topraklarında, birçok âlimler tarafından yapılmakta olan taharriler ve bulunan eserler ile meydana çıkmıştır.

I. MISIR VE NİL

Mısır, Afrikanın şimal - şarkındadır. Asyaya, Süveyş berzahı ile bitişir. Şimalde Akdeniz ve şarkta Kızıldenizle çevrilmiştir. Garbı ve cenubu çöl ile sarılmıştır.

Mısıra hemen hiç yağmur yağmaz. Gök daima, tam açık ve mavidir; gündüzler, parlak güneşin altında yakıcıdır. Geceler, çöllerde olduğu gibi, serindir. Ortasından büyük bir nehir, *Nil*, geçmeseydi, Mısır, bir çölden, taşlık ve çıplak bir ova-
dan başka birşey olmıyacaktı.

Mısır "bir Nil vergisi," dir. Doğrusu, Mısır toprağını yaratan, Nil nehridir.

Nil, dünyanın en büyük nehirlerinden biridir. Bu nehir, başlıca Habeşistandan gelen *Göknil* ile, hattıstiva altındaki büyük Viktorya - Alber gölleri mıntakasından gelen, *Aknil* in birleşmesinden

MISIR

meydana gelmiştir. Cenuptan şimale akan bu nehir, Mısır kıtasına girmeden evel altı çağlayan yapar. Bu çağlayanların şimalde sonuncusu Siyen (Assuan) dadır.

Siyen den sonra Nil, Akdenize doğru gider; yatağının sağında ve solunda kayalık tepeler vardır.

Nil in geçtiği vadi 1000 kilometredir. Bu vadinin, orta genişliği ise 15 kilometredir.

Hiçbir yerde 20 kilometreden fazla genişliği yoktur. Bu vadi bazan, dar bir geçit olur. Şimale doğru, Kahire hizasında, Nil birtakım kollara ayrılır. (V) şeklinde bir müselles teşkil eder. Bu müselles, çok eski zamanlarda, Akdenizin bir körfezi idi. Nil, bu körfezi, binlerce sene içinde getirdiği çamurlarla doldurdu. Hâlâ da, her sene, bir metre kadar doldurmaktadır. Bu suretle meydana gelen ovada, nehrin kolları ile sahilin resmettiği şekil, Yunan alfabesinin D si olan Δ (delta)ya benzetildiği için Yunanlılar, bu mıntakaya *Delta* demişler.

Geniş Delta ovasına, *Aşâğı Mısır* adı verilir. *Nil* in, uzun ve dar olan cenuptaki geçitleri mıntakasına *Yukarı Mısır* denir.

Bütün Mısır, Delta ile Nil vadisinden ibarettir. Bu dar, uzun mıntakanın, şarkında Arap, garbında Libi, cenubunda Nubi kum çölleri vardır.

Haziranda, Nil kıyıları kurur. Nehir artık yatağını doldurmaz, hemen tebahhur etmiş gibidir. Nebatlar, hayvanlar, insanlar güçlûkle soluk alırlar. Mısır ölecek sanılır.

Fakat, her sene, hemen aynı tarihte, 20 hazi-rana doğru, Nil, canlanır. Zira, Habeşistan dağları üzerinde karlar erir ve Hattistivada şiddetli yağ-murlar yağar. Bu sebeple Nil, kabarır, taşar, bü-

MISIR VE NİL

tün vadiyi doldurur. Yalnız yüksek tepeler üzerinde yapılmış köyler, adacıklar halinde, meydana kalır. Bu köyler, yüksek yollarla birbirine bağlıdır. Nehri tutan bentler, 15 haziranda kaldırılır.

Nil, ilk taşmağa başladığı günlerde, güzel mavî rengini kaybeder. Yeşil ve sihhate dokunan bir su akar. Bu, Nilin *Bahri Gazal* denilen bataklık cenup mıntakalarından getirdiği, nebatî maddelerden ileri gelir. Bu “Yeşilnil,” birkaç gün içinde, daha kabarır ve bir defa daha rengini değiştirir. Bu defa suları, kırmızı bir çamurla doldurur; kan gibi akar. Bu da, nehrin dağlık mıntakadaki yatakları kenarlarından koparıp getirdiği volkanlık topraklardan olur. “Kırmızınıl,” in suyu, serindir ve içilebilir.

Ağustos ve eylül aylarında nehrin yükselmesi tam olur. Sonra, yavaş yavaş, ikinciteşrin sonunda, nehir yatağına girer. Toprak üzerinde bereketli bir mil bırakır. İşte o zaman, ekme başlar. Hafifçe toprağı sürdükten sonra, birincikânunda tohum atılır. Dört ay sonra sıkıntısızca mükemmel bir mahsul elde edilir. İlbaharda, memleket mahsulle doludur, sayısız çiçeklerle süslüdür. Bulutsuz bir ışıkla aydınlanmıştır. Mısır yaşamakla bahtiyardır.

Umumiyetle başka yerlerde, eski zaman insanları, yiyeceklerini, giyeceklerini ve barınacakları yeri temin için, çok zaman ve emek sarfına mecburdurlar. *Mısırdaki toprak ve iklim, insanlara hayatı kolaylaştırıyordu.* Altı ay kındilerini zahmete sokmak istemiyenler, istedikleri gibi yaşayabilirlerdi. Nil, onlar için çalışıyordu. Tabiat, Mısırlılara, Kaldeliler gibi eski medenî bir kavim olmaya yardım etti.

Sumerler, Akatlar ve Elamların yaptıkları gibi

MISIR

ve ayni esbap ve ihtiyaçlar karşısında teşkilâtlı bir devlet kurmakta da Mısırlılara müessir olan, memleketlerinin hususiyetidir.

Nilin, her sene sulaması sayesinde, Mısır da, Mezopotamya gibi, dünyanın en mümbit memleketidir. Orada buğday o kadar çabuk yetişir ki, senede iki, hatta üç mahsul alınabilir. Buğday, arpa, darı ve her türlü hububat ve sebze Mısırın eskidenberi yetiştirdiği mahsullerdir. Bakla, nohut, mercimek, Mısırdaki tabii olarak yetişirdi. Nar, kaysı ve incir ağaçları boldu.

Hurma ağaçları, ekseriya, birçok desteler halinde toplu bulunurdu.

Nil kıyılarında, havuzlar ve kanallar boyunca birçok su nebatları yetişirdi.

Bu nebatlardan *Papirüs* ve *Lotüs* meşhurdur. *Papirüs* liflerinden bir nevi kâğıt yaparlardı, ve bu kâğıtlara yazarlardı. *Papirüs*, bilhassa *Delta* da bulunurdu. Yemişini yedikleri *Lotüs*, hususile Yukarı Mısırdaki bulunurdu. Bunun çiçeklerinden süs yaparlardı.

Mısırlıların, sığır, koyun ve keçi sürüleri vardı. Eşek kullanırlardı. Asyadan gelen at süs hayvanı idi. Kaz ve ördek çoktu.

Her soydan köpekleri vardı.

Nilde, timsah, suaygırı, yılanbalığı, turnabalığı, şişip karnı havada olduğu halde yüzen garip bir balık (*Fahaka*) çoktu.

Güvercin, kumru, keklik, yabani ördek boldu.

Leyleğe benziyen *İbiş* kuşları da vardı. Bu kuş, Mısırın bazı taraflarında taparlardı.

Mısırlılar, her türlü avcılığa çok düşküdüler.

Memlekette her cinsten çok av vardı. İlk devirlerde, aslan, ceylan da çoktu.

MISIRIN İLK AHALİSİ

Mısırın, ziraata ve oturmaya elverişli topraklarının hepsi, 30,000 kilometre murabbainı geçmez ; bu küçük mintakada, bugün, 13 milyon insan yaşıyor. Mısırın, eski devirlerindeki nüfusu bugünkünden az değildi. Bukadar küçük bir sahada, bukadar çok insanın müreffeh yaşayabilmesi, Mısırın ne kadar feyizli olduğunu göstermeye kâfidir.

2. MISIRIN İLK AHALİSİ

Büyük bir medeniyet yapmış olan Mısır halkı nereden gelmiştir ?

“Eski Mısırlılar, Nil sahillerinde, çok eski devirlerdenberi yerleşmişler ve orada tarihten evelki devirlerin cereyanı esnasında medeniyetlerini, yavaş yavaş, kurmuşlardır. Bu medeniyet sahipleri, bir cihetçe şimalî Afrikada bugün dahi yaşamakta olan *Tuarek* lere mensupturlar., [1]

Son keşifler ispat etti ki, Nil vadisi ve Delta, evvelâ taş devrinde, bundan sonra, milâttan 5000 sene eveline doğru tunç devrinde tanındı. Tunç madeni, *Kalde* den gelmiş olan kabileler vasıtasile *Asya* dan getirilmiş olmalıdır. Bu kabileler, daha evel Nil sahilleri üzerinde yerleşmiş olan yerli ahali ile, o zamanlar karışmış olmalıdır.

Mısırlılar, ihtimal Süveyş berzahile Asyadan

[1] Mülâhaza: Tuareg, *Targui* nin cemi olarak kullanılmaktadır. Bunlar şimalî Afrikaya Hazar havalisinden gitme Türklerden olmalıdır.

Filhakika, bu mintakalarda Hazar tipi taş aletler bulunmuştur.

(Jacques de Morgan, L'Humanité Préhistorique.

MISIR

gelmiş bir kavmdir. Fakat, bunlar, Mısırlıların tarihi hakkında, bir şeyler bilinmiye başlandığı zaman, çoktanberi Mısırdaki yerleşmişlerdi.

Mısırlıların menşei mevzubahsoldukça birçok âlimler, Asya kıt'alarını Mısır ahalisinin menşei olarak görmekteirler. *Morgan* ve *Amelino*, kıymetindeki âlimler için birçok nebat cinslerinin geldiği Mezopotamya, Fir'avunların pek yüksek mukadderata doğru sevkettikleri bu ırkın beşiği telâkki olunmalıdır [1].

Pittart, Mısırlıların ırklarından bahsederken "bir ırkın taşıdığı Namü isminin asyalı," demek olduğunu söylüyor [2].

Jacques de Morgan'ın bu noktayı tenvir eden bazı fikirlerini de zikrederim: "Herhalde bazı san'atların Dicle, Fırat ve Kerka nehirlerinden, Suriye, Palestin, Nil vadisine . . . geçmiş olması hakikata benziyor.

"Bu san'atlar, belki, Yakın Asyanın şimalinden keçi ve koyun memleketlerinden gelmiştir. Orta Asya halkının ilk muhacereti veyahut hiç olmazsa bu insanların fikirlerinin ilk intikal ve intişarı en eski olmalıdır. Bu insanlar Mısırdaki henüz yontma taştan silâh ve aletler kullanan adamlar buldular. Yine bu insanlar, Afrikanın şimal sahillerinde yontma taş san'atları yerine başka san'atlar ikame eden yerlilere tesadüf etmiş olmalıdırlar.

"Bu san'atlardan ihtiyaçlarına en mutabık olanı Hazar san'atı idi., [3]

[1] Eugène Pittart, Les Races et l' Histoire. S 506.

[2] Eugène Pittart, Les Races et l' Histoire. S. 508.

[2] J. de Morgan, L' Humanité Préhistorique. S. 207.

MISIRIN İLK AHALİSİ

“Şurası muhaktır ki, maden Mısırda keşfolunmamıştır. Çünkü, Mısırın Delta kısmı, bakır devrini idrak eden insanlar tarafından iskân olunmadan evel meskûn değildi. Bundan başka, Mısırda bakır madeni de kıttır. Fakat, maden, an’ananın parmağıyla bize gösterdiği Yakın Asya şimalinde keşfolunmuştur.” [1]

“Nil vadisinin, ilk devirlerde hiç olmasa cenup kısımları kıvırcık saçlı Afrika kabileleri ve belki bunlarla beraber bazı *Libya* lılar tarafından iskân olunmuşlardır. Bu insanlardan evel — ki, cilâlı taş san’atını biliyorlardı — oralarda yontma taş insanları vardı. Nil cenubunda, cilâlı taş devrine dahil olduğu bir zamanda, Mısır düz saçlı, Asyalı kavmler tarafından bakır, ithal edildi. Bu Asyalı kavmlerin çoktan, nehrin deltasını işgal etmekte oldukları hakikat gibi kabul olunur.” [2]

“Mısır terakki Asyadan gelmiştir.” [3]

Mısırlıların en seki kiral - allahlarına *Horus* denilirdi. Horus, Mısırın şarkında bulunan kıt’aların bir allahı gibi tanındı. Bu husus onların menşelerinin şarkta, Asyada olduğuna delâlet eder. Bazı abideler üzerinde Horus taraftarlarının Mısırın daha eski ahalisi aleyhine yapılmış muharebe tasvirleri görülür. Bu eserler, *Louvre* müzesindedir. Bu resimlerdeki bazı şahsiyetlerin tasvirlerinin *Sus* şehrinde bulunan emsali muhariplere müşabebetini tesbit ederler. Bu kanaatte bulunan âlimlere göre, *Horus* e mensup kabileler gerek Süveyş berzahı ve gerek Kızıldeniz ve di-

[1] J. de Morgan, L’ Humanité Préhistorique. S. 308.

[2] L’ Humanité Préhistorique S. 313

[3] ” ” S. 314.

MISIR

ğer yollarla Asyadan Mısıra ilk gelen insanlar değildir. Bunlardan evel aynı yollarla gelenler de vardır.

Bundan başka Mısır kiral - allahlarına verilen eski isimler *demirci* manasına olarak tercüme edilmiştir. Bunlar, hem muharip, hem maden san'atlarını yapan insanlardı. [1]

Bugün muhakkaktır ki, ilk Mısır ahalisi milâttan 5000 sene eveline doğru Asyadan gelmiş olan beyaz ırktır; bu ırk Nil vadisinde yerleşti. Kabileler halinde kümeler teşkil etti. Herbir kümenin reisi, dini ve kanunları vardı.

Bu malûmattan ve *Türk tarihine methalde* Türklerin umumî muhaceretlerine dair verilen tafsilâtın ihtiva ettiği delillerden Mısır deltasına yerleşerek *ilk Mısır medeniyetini kuranların Türkler olduğu* anlaşılır.

3. MISIRIN TARİHİ

Mısır tarihinin iptidasından başlayan metodik tarihî bir yazı yoktur. Heykellerde, ehramlarda, mabetlerde görülen zafer menkıbeleri, tercümeihaller, kiral emirnameleri, idarî muhaberat, şahsî akitler yegâne vesikalardır. Bunlar da *objektif* değildir. Hepsi mabetlerde bulunmuştur. Dinî temayüllerin tesiri altındadır. Bütün bu metrukâtın tetkikinden sonra, vukuat ve hanedan saltat-

[1] Les Premières Civilisations, par Gustave Fougères, Membre de l'Institut, Professeur à la Faculté des Lettres de Paris; Georges Contenaux, attaché au musée de Louvre; René Grousset; conservateur - adjoint de musée Guimet; Pierre Juguet, Professeur à la Faculté des Lettres; Jean Lesquier, Pr. à La Faculté des Lettres. Sahife: 28.

MISIRIN TARİHİ

natlarını bir metot dahilinde tesbite imkân hâsıl olmuştur.

Nil vadisinin, delta kısmını ilk işgal edenler, Orta Asyadan muhtelif yollarla ve birbiri ardısıra gelmiş olan *Türk kabileleridir*. Bunlar bütün Türklerin ekseriyeti gibi brakisefal idiler. Bu insanlar tipine, Akdeniz havzası tipi diyenler vardır [1].

Bu benzeyiş Adalardenizi havzasının asıl ahalisinin de Türk olmasındandır. Bu tip yanında dolikosefal samî ve hamîler de vardır.

Bunlarla sonradan karışılmıştır. Bu sebeple Mısırdaki şimdiye kadar bulunan iskeletlerde ve heykellerde brakisefal ve dolikosefal tiplerinin her ikisi tesbit olunmuştur.

Türkler, Nil vadisine gelip yerleştikleri zaman muntazam ziraat ve sulama usullerini, hayvancılığı ve mütenevvi maden san'atlarını çoktan biliyorlardı. Bundan başka kuvvetli bir içtimaî teşkilâtları da vardı. Mısırdaki seri terakki ve medeniyetin sebeplerini bunda aramak lâzımdır.

Mısırın ilk ahalisini teşkil eden aile ve kabilelerin ayrı ayrı — bayrak makamında — birlik işaretleri vardı. Bunlar, kurt, şahin gibi hayvanların ve güneşin levhalar üzerinde çizilmiş resimleri veya bir hayvan derisi üzerine resmedilmiş çapraz oklar, v. s. gibi şeylerdi. Bu, alâmetler kendilerine kudsiyet izafe olunan bir takım timsaller idi. Eski Mısır ahalisi evvelâ, bu timsaller etrafında kabileler halinde idi. Kabileler reis tarafından idare olunurdu. Bu reislere, *Saru* [2] der-

[1] A. Moret, Le Nil et la Civilisation Egyptienne S. 44.

[2] Kelime (Saru — Han) daki saruya benziyor.

MISIR

lerdi. Daha sonraları bu kabileler birleştiler. İşgal ettikleri araziye *Nome* (El) [1] dediler.

Kabilelerin bazı timsalleri, Mısır medeniyetinin nihayetine kadar *Nomelerin* isimleri olarak kald. Timsaller zamanla allah makamına çıkarıldı. Bu allahlar, diğer taraftan da *Saru* ların fevkinde, yeğâne reisler ve kırıllar tanındılar: *Allah-Kıral*

Nomeler, evvelâ müteaddit kırıllıklar halinde bulundular. Sonra, bütün kırıllıklar, bir kırıllın etrafında birleştiler. Artık Mısır içtimaî heyeti, bir devlet haline geğmiş oldu. Mısır tarihi, milâttan 4-5 bin sene evelinden başlar.

..

Her *Nomenin* bir merkezi vardı: *Nut* İktidar, merkezde yüksek duvarlı şatosunda. *Het* oturan Allahın elindeydi. Allahların unvanı, *Nep* idi. Allahın hükûmeti, kırıllar ve yahut *Nome* valileri tarafından icra olunurdu. Herhalde İradenin menşei ilahî idi. Hükûmet icra eden kimse allahın vekili idi.

Kalde ve Elamda da ilk tarih ve ilk medeniyet devresinde idare şekil ve mahiyeti böyle idi.

Tarih devrinin allahlarından, *Horus*, *Hathor* [2] gibi bir kısmı; mahallî timsallerin fevkinde umumî, millî allahlar makamındaydılar.

Horus, güneşi, şarkı, şark ufuklarını ifade eder

[1] *Nome*, *El* mukabilidir. Burada araziye nispeti vardır: Ülke dir.

[2] *Horus* = *Hor* = *Hr* şekillerinde yazılmıştır. *Or* = *Ur*, türkçedir; sema, güneş manasına da gelir. *Oğus* = *Oğur* kelimeleri de *Horuse* kalbedilmiş olabilir. *Haathor*, *Hatun* — *Hor* olmalıdır. Filhakika ikinci, birincinin karı-sıydı.

MISIRIN TARİHİ

ve bir doğan (şahin) ile temsil edilirdi. İşte, bu allahlar namına Mısır medeniyetinin ilk kurulduğu *Delta* da hükûmet icra edilirdi. Yukarı Mısır allah *Set* [1] namına başkaları tarafından zaptedildi. Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır bu allahlar namına birçok muharebeler ettiler. Allahlar namına, insanların birbirlerine düşmanlıkları, birbirleriyle boğazlaşmaları medeniyet tarihinin alâkadar olacağı bir meseledir. Devlet teşkilâtının, Mısır tarihinin başlangıcında olduğu gibi, dinî karakterde olması, insanlar beyninde, daima husumet hislerini ve yokyere kan dökülmesini mucip olmuştur.

Tanrı Horus namına birçok kırıllar tarafından icra olunan Mısır saltanatı, m. ev. 3315 tarihine kadar 7-17 asır devam etti.

Bu tarihten sonra, Yukarı Mısırdaki, *Tinis* kıtasında prenslerden *Menes*, *Tanrı Horus* un yerine, onun, timsali olarak bizzat kiral oldu: *Tinis* Hanedanını kurdu. *Tinis kırılları*, merasim icabı olmak üzere, aldıkları muhtelif unvanlar arasında *Horus* un bir unvanını da taşırdı. Bu unvanların her birine kiralın intihap ettiği bir *Nome* timsali de ilâve olunabilirdi.

Horus un unvanı *Ağa* ve *Kaan* gibi unvanlardan biri idi [2]. “*Kaan*,” mefhumu hayal fevkinde bir büyüklüğe, kudrete, şamil idi. Bilâhare din uleması, kiralı methiçin “*Kiral Kaan*,” dır derlerdi [3].

[1] *Se* — türkçe yer demektir. Yer allahı ve karanlık allahı olan *Set* in *Se* ile manaca münasebeti görülüyor.

[2] *Âa* — *ahâ* ve *Ka* — *Kha* — *Qâ* şekillerinde yazılmıştır. *Le Nil et la Civilisation Egyptienne*, S. 135. Bu kelimeler, Büyük ve Han manalarına olan *Ağa* ve *Kaan* olmalıdır.

[3] *Le Nil et la Civilisation Egy.* S. 136, 140, 142.

Handwritten signature

MISIR

Prenslere "Atı — Ağa," [1] denirdi.

Saray kadınlarına "Khet Hor," unvanı verilirdi. Tinis kırıllarının, saraylarına büyük ev manasına "Per Âa," [2] denirdi. Bu isim, Menfis devrinde doğrudan doğruya kiralı ifade eder.

Pharaon, unvanı, *Per Âa* dan çıkmıştır.

..

Türkler, tarihten çok zaman eveldenberi Mısırda yerleşmiş ve tarihe yakın devirleri orada yaşayarak Mısır medeniyetini kurmuş ve tarih devirlerini açmıştır. Mısırdaki ilk medeniyet ve tarihî devlet, *Türkler tarafından* tesis edilmiştir. O devrin zihniyeti olarak inandıkları ve kendilerinden sonra da kuvvet membaı olarak inanılmakta devam edilen allahları *Horus* namına icrayı saltanat eylemişlerdir.

Tinis prensleri saltanatı almak için yüzlerce sene uğraşmışlar, ve en nihayet muvaffak olmuşlardır.

Tinis sülâlesi kolları bağlı bir Asyalının başına, taptıkları bir balığın sopa ile vurduğunu tersim etmekle iftihar etmişlerdir [3].

Samî Mısırlılar, milâttan 1400 sene eveline kadar kırıllarına Asyalı ve Eti türklerinin galibi

[1] Bu kelime (Hati — Â) şeklindedir. Atı, tabirinin kadim türkçede yeğen manasına geldiği anlaşılıyor. Filhakika, bunlar hükümdarların oğulları değil, yeğenleridi: (Orhon Abideleri, Necip Asım B. S. 84, 137 140) Türkçe *Âta*'da Ata demektir. Bu manada da münasebetlidir: Türk lûgati, H. Kâzım B.

[2] Le Nil et la Civilisation Egyptienne, S. 159. Burada da Âa = Ağa (büyük).

[3] A. Moret et G. Davy, Des Clans aux empires. Sahife 62. şekil. 9.

MISIRDA TARİH DEVİRLERİ

unvanını vermekle onları büyütmek gayretini gütmüşlerdir [1].

Samî lerin bu haleti ruhiyeleri tetkike değer.

Mısır samîlerinin medeniyet ve saltanatlarına kondukları Türklerin Mısırdaki mevcudiyetlerine delâlet edebilecek bütün vesikaları ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yaptıklarına şüphe etmemek lâzımdır. Fir'avunlardan evvel medeniyetleri ve büyük hizmetleri muhakkak olanların medeniyet ve tarihlerini Fir'avunlar tarafından yapılan ehramlarda ayrıca ve kendilerinin olduğu gibi kaydetmemiş olmaları bu fikri teyit eder [2].

Fir'avunlar, yalnız, kendi icraatlarını mabetlerin duvarlarına koydukları kitabelerde mübalâğalı bir surette kaydettirmişlerdir; bundan başka, kitabeler üzerinde kendi seleflerinin isimlerini kazıtarak kendi isimlerini koyarlardı. Hattâ İkinci Ramses gibi, babasının ismi yerine kendi ismini koyanlar da vardır. İkinci *Ramses*, başkalarından çaldığı zaferlerle, kendi zaferi kadar sevinirdi [3].

Bu sebeple Mısır medeniyetinin hakiki kurucularına, medenî beşeriyeti götürecektir yol, Asyanın ilk medeniyetinin daha iyi tanınması olacaktır [4].

4. MISIRDA TARİH DEVİRLERİ

Mısır tarihini, başlıca iki büyük devre ayırmak münasip olur.

[1] A. Moret, G. Davy, Des Clans aux empires. Sa. 146.

[2] A. Moret, Le Nil et la Civilisation Egyptienne.

[3] E. Lavisâe, Histoire de France et notion d'Histoire générale. Sa: 12.

[4] Gustave Fougères, Les Premières Civilisation Sa: 28.

MISIR

Birinci devir, m. ev. en az 5000 senesinden m. ev. 3315 senelerine kadar, takriba 17 asır devam eden, *Kıral - allahlar devridir*.

Bu devrin, kimler tarafından, nasıl tesis olduğunu izah ettik. Mısır medeniyetinin başlaması, inkişafı bu devirde olmuştur. Bu devrin tafsılâtı tarihi, arkeoloji tetkikleri ilerledikçe tavazzuh edecektir.

İkinci devir, *Fir'avunlar devridir*. İlk Fir'avun, *Menestir*.

Menesten sonra birbiri ardınca birçok Fir'avunlar gelmiştir. Kolaylıkla hatırdakalmak için bu Fir'avunları 26 sülâleye ayırırlar.

Fir'avunlar tarihi de beş devreye ayrılabilir:

1) Eski imparatorluk. Bu devirde payitaht, evvelâ *Tinis* te idi, sonra *Menfis* şehri olmuştur.

2) Birinci Tep (*Thèbes*) devri, yahut orta imparatorluk. Bu devirde, Tep, payitaht oldu.

3) İkesuslar devri.

4) Yeni imparatorluk, yahut ikinci Tep devri.

5) Sayıs devri. Bu devir, Fir'avunlar istiklâlinin son devridir. Bu devirde payitaht, Deltada *Sayıs* şehridir.

∴

BİRİNCİ DEVİR: Eski İmparatorluk devri Kıral *Menes*le başladı. İlk kıraallar, Yukarı Mısırdaki *Tinis*te oturdular. Bu kıt'anın ismine nisbeten, *Tinis sülâlesi* namını aldılar. Sonra payitahtlarını Menfise naklettiler. Bu şehre, nisbetle de, Eski İmparatorluk devrindeki Fir'avunlara *Menfis sülâlesi* dediler.

MISIRDA TARİH DEVİRLERİ

Menfis şehri, bugünkü *Kahire* civarında idi. Bu şehri yapan Fir'avun Birinci *Pepi* dir [1].

Menes, muktedir ve faydalı kanunlar yapmış teşkilâtçı bir kiral hatırası bırakmıştır. Aşağı ve Yukarı Mısırı birleştirerek idare etti.

Menes ten sonra gelen Fir'avunların en meşhurları, *Keops*, *Kefren* ve *Mikerinos* tur.

Bu Fir'avunlar, Kahirenin cenup garbında Cize civarınd, kendi atlarını taşıyan birer *ehram* yapmışlardır. Bu kırıallardan sonra, *Menfis* i yaptıran Birinci *Pepi* ve İkinci *Pepi* gibi, muharip kırıallar geldi, m. ev. 2500 tarihine doğru bunlar Mısır hakimiyetini şarkta, Sina yarımadasına, cenupta Habeşistan dağlarına kadar genişlettiler. Kızıldenizde ticaret yaptılar.

Bundan sonra, Eski İmparatorluk, birkaç asır süren dahili karışıklıklar yüzünden battı.

İKİNCİ DEVİR: Mısır m. ev. 2160 tarihlerine doğru
YENİ İMPARA- karışıklıktan kurtuldu. *Tep* prensleri
TORLUĞUN iktidar mevkiine geçtiler. *Tep* şehri
BAŞLANGICI payitaht oldu. Bu devir başlangıcında
gelen Fir'avunlar muharip idiler.
Mısırın şimal ve cenubunda, karışıklık devrinde
biribirinden ayrılan eski imparatorluk mıntaka-
larını, yeniden idareleri altında birleştirdiler. Sina
yarımadasını tekrar Mısıra bağladılar. *Sina* ber-
zahında müstahkem bir hat yaptılar. Mısır gemi-
leri, Suriye kıyıları boyunca *Berut* un şimalinde
Biblos a kakar gittiler. Habeşistanın şimal dağları
tekrar zaptolundu. Fakat, Mısır hududu yalnız

[1] le Nil et la Civilisation Egyptienne, S. 143

Birinci şelâleden İkinci şelâleye götürüldü. Orada da cenuptan gelecek istilâlara karşı müstahkem bir mevki yaptılar.

Nil in ayağını çevirmek suretile, Möris gölünün ve Yunanlıların *Labirent* dedikleri meşhur *Mezar-Saray* ın yapılmaları Tep sülâlesi Fir'avunlarına affolunur.

Bu devirde Elamlar, Suriye ve Palestine hâkim bulunuyorlardı. Elam kırıallarından *Kutur*, Palestin hükümdarı unvanını da taşırdı.

∴

ÜÇÜNCÜ DE- VİR: İKESUS- LAR DEVRİ

Mısır milâttan takriben 1700 sene evel *İkesuslar* tarafından zaptolundu. *İkesus* lar, Kalde ve Elam havalisinden Suriye ve Palestin tarikiyle, Mısır üzerine yürüdüler. Bunlardan ilk gelen küçük kabileler, Mısıra muslihane girdiler ve eyi kabul olundular.

Büyük *İkesus* kütleleri, muntazam teşkilâtli ve çok eyi müsellâh idiler. Reisleri, muktedir kumandanlar idi. Bu kuvvetler, Sina cephesindeki müstahkem hattı zorliyerek geçtiler. Mısır ordusunu mağlûp ettiler, Mısırı hakimiyetleri altına aldılar. Bir asır kadar devam eden kuvetli bir devlet kurdular. Hüküm ve tesirleri Yukarı Mısırdan *Kalde ve Giride* kadar şamil oldu. Hertarafta kırıallarının ismi kitabelere yazıldı.

Menfisi ve *Delta* da Tenis ve Avaris gibi şehirleri payitaht ittihaz ettiler. Merkezi sikletleri *Avariste* idi. Bu muntaka, yaz mevsiminde, ordularına muntazam talim ve manavra yaptırdıkları müstahkem bir ordugâh idi.

Nubideki *Kuslular* la da ittifak etmişlerdi.

MISIRDA TARİH DEVİRLERİ

*İkesus*larla, aynı ırktan oldukları anlaşılan Kuslular, samî Mısırlılar tarafından hakaret gören bir halktır.

Bir dereceye kadar muhtariyetle idare olunan Tep prensleri *İkesus*lara ısyan için fırsat gözetiyorlardı. Nihayet, fırsat günleri geldi. *İkesus* kırılları, zamanla, iki büyük hataya sapmışlardı.

Birincisi, Fir'avunların idare ve siyaset ve saray merasim ve âdetlerini tatbik etmeğe başladılar, mısırlılaştılar. Mısır kırılları gibi, Fir'avun oldular. Onlar gibi Fir'avun sülâleleri teşkil ettiler.

Bundan başka, *İkesus* kırılları, idaresi müşkül, vâsi bir mıntakada nüfuz tesisi hırslarına kapıldılar. İşte bu sebeplerle idarelerinde zaaf belirdi. *Tep prensleri* aleyhlerine, dahilî uzun bir muharebe açtılar. Yavaş yavaş maddî ve manevî kuvvetlerini kaybettiler, nihayet *Avaris* te yerlilerin muhasarasına düştüler. Bunun neticesinde Mısırdaki *İkesus* hakimiyeti nihayet buldu (m. ev. 1580).

İKESUSLARIN MENŞEI

Maamafih, *İkesuslar* ın Mısırdaki hakimiyet ve saltanatları, Mısır tarihinin dahilî bir safhası olmaktan fazla bir hâdisedir. Bu hâdise umum dünya tarihine geçmiş mühim bir vak'adır.

Babilin Etiler tarafından m. ev. 1925 te zaptı, On İkinci Mısır Sülâlesi devirlerine doğrudur.

Babilde m. ev. 1760 ta Kaşitler hâdisesi, On Üçüncü Sülâlenin başlangıcına (m. ev. 1788) e tesadüf eder.

On Üçüncü Sülâlenin sonunda, m. ev. 1680 tarihinde idi ki, Asyadan bir istilâ geldi. *İkesuslar* Aşağı Mısırı zaptettiler. Saydığımız büyükt hâdiseler arasındaki irtibat meydandadır.

MISIR

Asya içlerinden gelenler *Fırat* tan *Nile* giden geçidi, sahil boyunca kat'ederek, Deltayı zapta teşebbüs ettiler.

İttifakla kabul olunmuştur ki, *İkesus istilâsı* yavaş ve muslihane başlamıştır. *Kaşitler* de Babili böyle zaptetmişlerdir. İkesuslar kalabalıktı. Bunlar, Suriyeye geldikleri zaman, XI inci Sülâlenin başlangıcında eyi kabul olunmuşlardı.

Babilin, Etiler tarafından zaptından (1925-1900) 25 sene sonra, *Beni-Hasan* da bir mezarın duvarında bir levhaya hakolunan resim, Asyadan gelen muhacirlerin, Deltadan uzak olarak Nil vadisinde yerleştiklerini teyit eder. Bu muhacirler, ok, mızrak, bumerang (bir nevi atma silâhı) ile müsellâh, muhtelif renkli yün elbiseli muharip ve 37 kişiden ibaret bir kabile idi. Nome valisinin huzuruna gidişleri şöyle tasvir olunmuştur: Eşekler üzerinde, Asya mahsulü olan antimoan maden tozu yüklü idi. Sırmalı ağır elbiseler giyinmiş olan kadınlarına, bir çalgıcı ve bir muharip refakat ediyordu. Bu küçük kabilenin reisi (*Heqa-Khast* = Cheikh de Désert) önünde hediye olarak valiye takdim ettiği keçiyi sürüyordu.

Reisin ismi *İbsha* idi. Bir kıral kâtibi, valiye bir levha takdim etti. Orada, şu yazılı idi: "Amullar valiye antimoan tozu getirmek için geldiler...." Bu Asyalıların *Beni Hasan* da yerleşmeleri, resmî bir şürette idi.

Bunlar Mısırdaki, servet aramaya gelen ne tüccar ve ne de küçük san'atkâr idiler. Bunlar Fir'avundan misafirperverlik istiyen muhacir, bir küçük kabile idi. Beni Hasan Nome'sinde yerleştirildiler. Bu hâdisenin şimdiye kadar yalnız tek

MISIRDA TARİH DEVİRLERİ

vesikası vardır. Bu kabile, Palestin halkından değildir. Onu, 1925 *Kalde* deki buhran yüzünden Mısır yoluna atılmış bir göçebe Türk ailesi olarak kabul etmek için deliller vardır.

Bundan sonradır ki, Fir'avunlar, Palestin ortasında tehdit edici tehlikelerle karşılaştılar. Mısır ordusu, *Amu* ismile yadettikleri Asyalılar karşısında ricate mecbur oldu ve Asyalılara sefil dediler. Fir'avunlar, bir müddet daha vaziyete hâkim kaldılar.

On Üçüncü Sülâle zamanında (m. ev. 1788 -1660) İkesuslar, *Delta* ya girdiler ve Mısır kiralalarını hiç değilse, Aşağı Mısırdaki boyundurukları altına aldılar.

Bu fatihlere, *Hiksos* ismi, bir Mısır Jenerali olduğu anlaşılan *Manethon* tarafından verildiği, yahudi *Yosef* tarihinde zikredilmiştir. Bu esere göre *Hiksos* ismi, kavmden ziyade, reislere tatbik olunmuştur. İki kelimeden mürekkeptir: *Roi* kiral manasına olan *Hik* ile avam lisanında, çoban manasına alınan *Sos* kelimelerinden..

Mısırlılar, umumiyetle, şeyhlere *Heqa* derler. *Shos* Kıpt lisanında, çoban manasına kullanılmıştır. "Sha'sou,, Mısır kelimesi de Arabistan ve Palestinde görülen göçebelere tatbik olunmuştur. Herhalde kelimenin aslına nazaran, mana ve telâffuzca yanlışlık vardır. (Maamafih, türkçe *ikesus* tan uzak değildir) [1].

[1] İke = sahip, bey demektir. Büyük Türk Lûgati H. K. Kadri, S. 513, 514. Sus Elamın payitahtıdır. İksus = İkesus = Sus sahibi, beyi demektir..

(Heqa) kelimesi Asyalılar (Settion) için dahi, Mısırdaki oturmuş olan bir şeh = (Heqa) manasında kullanılmıştır. İke, Heqa olmuş. (A. Moret ve G. Davy. Des Klans aux Empires S: 266.)

211
aslini
görmek

MISIR

Altıncı Fir'avun Sülâlesinden itibaren *Batlam-yos*lar zamanına kadar, Asyalı kabilelerin reislerine bu unvan verilmiştir. On Sekizinci Fir'avun Sülâlesi dahi Asyalı kabilelerin bir kısmına bu namı verdi.

Nil vadisinden evel Suriye ve Babil kıt'asının da bu Asyalı kabileler tarafından istilâ olunduğu zikrolunmaktadır.

..

Bir Fir'avun demiştir ki: "meçhul bir ırktan insanlar, şarktan geldiler, memleketimizi istilâyâ cür'et ettiler, onu kolaylıkla zaptettiler, reislerini hapseylediler, kiral oldular. *Menfiste* oturdular en iyi yerlere garnizonlar ikame ettiler. Şark hududunu takviye ettiler. *Avaris* i de tahkim ettiler ve oraya 240,000 kişilik garnizon koydular. Yazın Avarise gelirlerdi. Askerlerine buğday tevzi ederler, maaşlarını verirlerdi. Ecnebilere korku vermek için askerlerini muntazam talim ettirirlerdi.,, Bu hikâye, *Yosef* in zaptettiği *Manethon* un bir hikâyesidir. Mısırın uğradığı felâketleri resmî vesikalarda yazmak âdet değildi. Fakat Mısırlılar, bu istilâlardan kurtulduklarını iftiharla söylerken, bir taraftan da hakikati itiraf etmiş oluyorlardı.

İkesuslar, Asyalı "Amu,"[2] lar diye kaydolunmuştur. İkesus isimleri, içinde samî ve Mısırlı olmıyan isimler vardı.

Bu insanların menşei *Aandolu* olmalıdır. İkesuslar, *Kenan Eli* nden olamazdı. Çünkü, Mısırlılar tarafından daimî surette mağlûp edilmiş olan

[2] A. Moret, Des Clans aux Empires.

MISIRDA TARİH DEVİRLERİ

Kenan Eli ahalisi yalnız başlarına Deltanın müstahkem maniasını zorlayamazlardı. Bunu yapabilen insanlar ki Avaris müstahkem ordugâhında askerî talimlerle uğraşmaya devam ettiler, bunlar kuvvetli, cesur, tunç ve demir kılıçlarla iyice müsellâh idiler. Atlar koşulu müthiş muharebe arabaları kullanıyorlardı.

Mısırlılar, *İkesuslar*dan evel bunu bilmiyorlardı.

Mısırlılardan daha iyi müsellâh olan muharip *İkesuslar*dır ki, fena sevk ve idare olunan Fir'avunların, zenci askerlerini ve milislerini mağlûp etti. Buna binaen *İkesuslar*ı sevk ve idare edenler, *Kaşlılar*, *Etiler* gibi, yeni gelmiş milletlerden biri olmak lâzımdır. *İkesusların* Mısıra gelmek için geçtikleri Suriyede bugün çoğalmış olan taharriler, onlara ait çok izler meydana çıkaracaktır.

Yahudilere gelince, onların *Kenan Elinde* yerleşmeleri takriben m. ev. 1300 de on dokuzyuncu Sülâle zamanında görülür.

İKESUS İMPARATORLUĞUNUN GENİŞLİĞİ *İkesusların* Mısır vadisinde hakimiyetleri 1660 tan 1580 e kadar devam eder. Bu kısa zamanda *İkesusların* Mısırdaki büyük bir imparatorluk tesis ettiklerine şahit oluyoruz.

Mısırın tek mil mümbit ve mahsuldar kıt'aları, tek bir devlet reisinin hakimiyeti altına girdi. Mısır abidelerinden, *İkesus* kırıllarının isimlerini tanıyoruz. Bu kırıllar on bes, on altı, on yedinci sülâleleri teşkil ettiler. Bu sülâleler, Yukarı Mısırdaki Tep prenslerinin teşkil ettikleri sülâleler tekabül eder. Fakat, *İkesus* kırılları, diğer küçük kırıllık-

MISIR

lardan pek çok fazla kuvvetli idiler. Bu kiralardan isimleri Apofis (Apophis) ve *Khian* diye mazbut kalan iki tanesi, tekmi Mısırın büyük bir kısmına mutlak bir hakimiyetle sahip oldu.

..

İkesuslar, Mısır âdetine ve Fir'avunların idare ve riyaset sistemine kendilerini çabuk kaptırdılar. Fir'avunlara mahsus saray merasimini ve âdetlerini kabul ettiler. Kendi heykellerini, resmî stile göre yaptırdılar. Binlerce levhalar üzerine hiyeroglif yazısıyla isimlerini yazdırdılar.

Mısır allahlarının mabetlerini dahi ihya ve muhafaza ettiler. Fakat, kendileri Avaris ve Taniste, Mezopotamyada ve Anadolu da tapılan *Bel* e tapılar [1]. Kiral *Khian*, *Bel* e olduğu gibi Mısırlıların allahı olan *Raya* da tapıyordu. Çünkü, Asyayı ve Mısırı kendi idaresi altında birleştirmek gayesini gödüyordu.

Khian, ismini "memleketler sahibi," diye yazdırdı. Maamafih, Asyalı reis manasına olmak üzere (*Heqa-Khast*) eski unvanı muhafaza etti. Bu vâsi ve şamil saltanat iddiaları, bütün medenî şarkta tasdik olınmış gibi görünüyor. *Khian* ismi Tep ile Birinci Şelâle arasında bir granit parçası üzerinde okunduğu gibi, *Delta* da bir statü üzerinde de okunur. Onun ismi, Palestinde, *Gezer* harabelerinde, Bağdatta bulunan kayadan bir küçük aslan üzerinde ve *Giritte Cnossos* harabelerinde, *Minas* sarayında *Arthur Evans* tarafından

[1] Bel ilâhının Türküstanda Yeni Çay havalisinde kadim Türklerin taptıkları mabutlardan biri olduğunu Barthold söyler.

MISIRDA İNHİTAT

yerden çıkarılan, bir mermer kapak üzerinde keşfolunmuştur.

*Khian*ın Birinci Şelâleden, Acem körfezine kadar bütün medenî şark dünyasını hakikî olarak hakimiyeti altına almış olması, yahut bütün bu âleme Mısır ile Suriye arasında merkezî bir nokta olan Avaristen ordularile hâkim olmuş olması kabul olunabilir.

Bittabi böyle bir imparatorluk, yaşıyamazdı. Böyle bir imparatorlukta manevî, dinî ve siyâsî bir birlik prensibi aramak beyhudedir.

*İkesuslar*ın hakimiyeti, memleket işgalinden başka bir şey değildir. Bu sebeple hakimiyetleri geçici oldu. Nasıl ki, *Hun*ların beşinci asırda Avrupayı tedhiş eden saltanatları da böyle olmuştur.

*İkesuslar*ın hakimiyeti, m. ev. 1600 senelerine doğru eridi. Yukarı Mısır prenslerinin, *İkesuslar* aleyhinde muvaffakiyeti ihtimal Asurluların tesirile vukubulmuştur.

5. MISIRDA İNHİTAT VE SĖBEPLERİ.

Kadeş meydan muharebesini yapan Eti ordusu, yalnız Anadolu ahalisinden ibaret değildir. Bu orduda aynı ırktan olan birçok kütleler de vardı. Hususile, Girit ve bugün Yunanistan denilen kıta ahslisi de bulunuyordu. Bunlar memleketlerini boş bırakarak, Anadolu ırkdaşlarıyla beraber İkinci Ramses ordusuna karşı, gitmişlerdi. *Kadeş* muharebesi müsait neticelenmediğinden, bunlar dağıldılar. Bunu fırsat bilen, *Doriler* evvelâ birçok çeteler gönderdikten sonra, Epir şimalinden kuvvetli kollarla inerek, bugün Yunanistan denilen

kıt'ayı ve sonra Girit te dahil olduğu halde adaları zaptettiler (m. ev. 1200).

İstilâcı Doriler geçtikleri yerleri kan ve ateş içinde bıraktılar. Bu vahşet önünde, şaşkınca bir kaçışma oldu. Vatanları gaspolunan bu insanlar korkunç olmuşlardı. *Üçüncü Ramses* bir vesikasında: "Adalar artık sükûnetini kaybetmiştir.", diyor. Karalar da aynı halde idi. Adalardan ve Trakyadan, Anadolu'ya kuvvetli bir muhaceret cereyanı teveccüh etti.

Eti devleti, bu büyük karışıklık neticesinde aynı ırktan olanlar tarafından münkariz edildi [1].

Bu sıralarda, *Pelesati* namında bir kütle de, Mısır hududunda göründü. Bunlar, kadınları, çocukları ile beraber kağnılara veya gemilere yığılı olarak, Suriye yolu ile, karadan ve denizden gelmişlerdi. Hiçbir kavm bunların önünde dayanmamıştı. *Üçüncü Ranses*, onları ancak *Magedo* da durdurabilmişti. Fakat *Pelesati*ler ismini verdikleri *Palestin* kıt'asında yerleşmekten menedilmedi (m. ev. 1193).

Bu suretle, Fir'avunlar Suriyeyi kaybettiler. Bu yeni tehdit karşısında, hudutlarına çekilip, orada müdafaaya mecbur oldular.

Fir'avunlarda hâsıl olan zaaf, dahilde de tehlikeli karışıklıkların başgöstermesine yol açtı. Memleket, küçük küçük, birtakım prensliklere ayrıldı. Bunun neticesi olarak Mısır, Habeşistanın Papaz-Kırallarının idaresine düştü. Bundan sonra m. ev. yedinci asırda, Mısır, *Asurbular* tarafından istilâ olundu. Menfis hücumla zaptolundu, tahrip

[1] Gustave Fougère, Les premières civilisations. s: 214.

MISIR MEDENİYETİ

edildi; bugün harabesi dahi mevcut değildir. Tep, tahrip edildi. Takriben on sene sonra, Aşağı Mısırda, *Says* lı bir prens, Asurluların orada bıraktığı kuvveti çıkarmağa ve bütün Mısırda nüfuzunu tanıtmaya muvaffak oldu.

6. MISIR MEDENİYETİ

FİR'AVUN Mısırı ilk Türk devrinden sonra, idare edenlere, *Fir'avun* (Pharaon = Pirâui - Pera) adı verildiğini biliyoruz. Fir'avun, gözle görünen bir allah sayılırdı. Bu allah, aynı zamanda, kâinata hükmeden büyük güneş allahı *Ra* nın oğlu tanınıyordu. Fir'avunlara, taparlardı. Fir'avunun tasviri, Türklerin millî ilâhı olup güneşi ifade eden ve *Doğan kuşu* ile temsil edilen *Horus* idi.

Fir'avun, sabahleyin, uyandığı zaman, onu *doğan* güneş olarak selâmlarlardı. Onun namına mabetler inşa ederlerdi. Hukukan Fir'avun, bütün Mısır toprağının sahibi idi. Fir'avunun muhteşem sarayı ve bir sürü hizmetçileri vardı. Bunların bir kısmı yüzünden sinekleri koğarlar, diğerleri bir şemsiye ile onu güneşten muhafaza ederlerdi. Diğerleri de onun okunu taşırlar, ahırını idare ederlerdi. Fir'avuna hizmet büyük bir şerefti. Hademeleri, büyük rical sayılırdı.

**MUHTELİF Sİ-
NIFLAR** Mısırda *rahipler* çoktu ve muteber idiler. Rahipler kıralın verdiği arazinin varidatı ile geçinirlerdi.

Rahiplerden sonra, yine adetleri çok olan *muharipler* gelirdi. Fir'avun onlara da arazi verirdi. Fakat kıralın canı muharebe yapmak isteyince

MISIR

itaat etmeğe mecburdular. Halbuki, samî ve hamî Mısırlılar muharip değildiler. Askerlikten kurtulmak için kaçarlardı [1].

Fir'avunlar, ordularını, ekseriya, Anadolu lularından teşkil ederlerdi.

Daha sonra, bizim memurlar dediğimiz *kâtip*ler gelirdi. Kâtipler, tahsildar, mühendis, mimar v. s. idiler. Bunlar kendilerini *ehemmiyetli adam* zannederler ve *fakir halkı* aşağı görürlerdi.

HALK

Halk, *ışçı ve köylüden* ibaretti. Her san'at işçileri ve tüccarlar, hükûmetin murakabe ve tazyıkı altında şiddetli kaidelere tâbi heyetler halinde bulunurlardı. Kendilerini memnun ve mes'ut görmezlerdi. Çok çalışıyorlardı; fakat, esir gibi. Umumiyetle, ancak karınlarını doyurabiliyorlardı.

Mısırdaki, o zamanlarda, malûm olmuş san'atlar vardı. Dokumacılık, boyacılık, kuyumculuk, minicilik, camcılık gibi...

Mısır, vâsi *ticaret* te yapardı. Memlekte bulunmayan, kereste ve maden gibi şeyleri hariçten alırdı.

Köylülerin de kendi toprakları olmadığını gördük. Bunlar Fir'avunun, rahiplerin ve muhariplerin topraklarında çalışırlardı. Tahsildara muayyen bir miktar zahire vermeğe mecburdular. Aksi takdirde, sopa ile dayak yerlerdi ve yahut baş aşağı *Nflin* suyuna atılırlardı. Halk, *angaryaya* dahi tâbi idi; yani, bir bina, bir yol, bir kanal yapmak için, zorla çalıştırılırlardı. Ve bu sırada nezaretçilerin sopası da, başlarından eksik olmazdı. *Dayak*,

[1] A. Malet, İ. İsaac, l'Orient et la Grèce.

MISIR MEDENİYETİ

muntazam bir idare vasıtası idi. *Esirlere*, hayvanlar gibi muamele edilirdi. Bu esirlerin sahipleri, esirler üzerinde hayat ve memat hakkına malik idiler. İzah ettiğimiz, böyle bir idaréye, şüphesiz, medenî ve insanî bir idare denmez.

✱

MISIRDA DİNİ İNANIŞLAR

Mısırlılar, yüzlerce ve yüzlerce Allahlara taparlardı: *Güneş* e, *Aya*, *Nile* e, hayvanlara...

Mısır ilâhları içinde, en çok tanınmışları, hayvan ilâhlar idi. Her şehrin, kedi, timsah, kurbağa veya aslan, kurt, çakal, leylek, akrep gibi bir hayvan ilâhı vardı.

Böyle hususî ilâhlardan başka, umumun taptığı allahlar da vardı; msselâ *Güneş*...

Kendisine tapılan hayvanın cinsinden bütün hayvanlar o muntakada mukaddes idi. Bunları öldürenler idama mahkûm olurlardı.

Milâttan bir asır evveline kadar, Mısırlıların zihniyeti böyle idi. Bu asırda, İskenderiyede bir Romalı, bir kedi öldürdüğü için, ahali tarafından derhal katledildi.

Mısırlılar, mabutlarının bazılarını bir insan vücudu ve hayvan başı, veyahut insan başlı hayvan vücudu şeklinde temsil ederlerdi. Hayvanlardan, bilhassa *Apis* öküzüne, taparlardı. Papazlar, bir mabedin içine, seçilmiş bir öküz korlardı. Bu öküzü beslerler ve ona hizmet ederlerdi. Halk, gelir bu öküze tapardı. Bu hayvan ölünce onu mumyalarlardı. Ondan sonra, öküz mükellef bir mezara gömülürdü. Bu gülünç şeylerin sebebi şudur:

İptidai insanlar, tabiatın kuvvetlerinden korkarlardı. Bir de, iptidai insanlar, adeta hayvanlarla

birlikte yaşarlardı. Konuşmayan, fakat birçok şeyler anlıyan bu mahlûklar, onlarca esrarengiz ve mukaddes oldu. Taptıkları mabutlar ve hayvanlar arasında, hayırhah ve bethah olanları vardı. Hayırhahlara tapmaktan maksat, onlardan yeni nimetler istemek idi. Ötekilere ise fenalıklarından korunmak için tapınılırdı.

Mısırlıların, ülûhiyet hakkındaki itikatlarının menşe ve safhaları, tefkik olunursa şu neticelere varılır: samî, hamî Mısırlılar, Mısırdaki ilk medeniyetkuran Türk kabilelerinin, adeta bayrak gibi, kabile birliği alâmeti olan, doğan, kurt gibi hayvan timsallerini — ki şüphesiz Türklerce de mukaddes idi — hususî ilâhlar mertebesine çıkardılar.

Bir taraftan da Türklerin, en büyük gördükleri kâinatın kuvvetlerine taptılar. Bilhassa *Güneş*, onların allahı oldu. Fakat, *Güneş*, *Osiris* battıktan sonra, korkunç bir karanlık basıyor. O da Allah olmak lazım: *Set*... Bu karanlık allahın karanlıklarını aydınlatan *Ay*; onu da İlâh zannetmişler: *İsis*..

Ertesi gün, ufuktan çıkan güneşi (*Osiris*) in oğlu kabul etmişler, *Güneş* (*Horus*)..

Karanlık allahının, fenalığı Ayın ışığıla bertaraf olunca, ortada itibara şayan, *Güneş* *Horus* ve *Ay* *İsis* kalıyor. Fakat, *Horus* un babası *Osiris*, ki kayıplardadır, onu da unutmamak lazımdı.

İşte, hayvanlardan ve tabiatın kuvvetlerinden yüzlerce allahlara insanları taptırmanın maskaralık olduğunu anlayan papazlar, bellibaşlı allahları, üçe indirmişlerdir: Baba (*Osiris*), Oğul (*Horus*), Ana (*İsis*). *Teslis* denilen itikadın esası budur. Masum ve cahil insanları, yüzlerce allaha taptırmak veya allahları, muayyen gruplarda toplama-

MISIR MEDENİYETİ

mak ve en nihayet bir allah kabul ettirmek, siyasetin doğurduğu neticelerdir.

Hangi mabedin hükümdarı, dolayısıyla papazları kuvetlenir ve diğer mabetlere hâkim olursa o mabedin papazları, kendi allahlarının büyüklüğünü tanıtmaya diğer allahları ehemmiyetten düşürmeğe çalışırlardı. Nitekim, *Tinis* Hanedanından Birinci *Pepi* nin yaptığı Menfis (Memphis), payitaht olunca burası için yeni ve en büyük bir allah lâzımdı. *Tinis Papazları* bunun çaresini buldular. *Tinis* in (Helyopolis) mahallî allahı, insan şeklinde temsil edilen *Atom* = *Ataum* = *Ammon* idi. Fakat, bu ilâh, bütün Mısırlıların gözünü doldurmazdı. Umumiyetle, Mısırdaki Güneşe mensup bir allaha tapınmaya alışılmıştı. Bundan evvel tapılan, *Osiris* yahut *Horus* u da almak istemiyorlardı. Bunların yerine onların üstünde olmak üzere, yine Güneşin timsali olan *Rayı* aldılar.

Mahallî mabut ile Güneşi bir yaptılar. *Ataum-Ra* = *Ammon-Ra* allahını icat ettiler; ve papazlar herkese anlattılar, öğrettiler ve tedris ettiler ki *Ammon-Ra* en büyük allahdır; diğer allahları, insanları ve her şeyi yaratan odur. İkinci *Ramses* zamanında, artık, mutlak kadir olan allah, bir insan timsali ile bir güneş mefhumunun — papazların akıl ve tedbirleriyle — birleştirilmesinden olan *Ammon Ra* dır.

Mısırlılar, insan ölünce, *ruhunun* ağzından kaçtığını ve günün birinde vücuduna tekrar gireceğini zannederlerdi. Bunun için, cesedi, sağlam muhafaza etmek lazımdı.

Ceset mumyalanırdı; sonra, sargılarla sımsıkı bağlanırdı. Bu suretle ceset, bir *mumya* haline konur ve ölenin içtimaî mevkiine göre bir mezara

MISIR

konurdu. *Ehramlar*, kırılların mumyaları için, büyük mezarlardan ibarettir.

Mısırlılar, zamanla, ruhun ebediyeti hakkında şu fikre saptılar: her ölünün ruhu, Allah Osiris riyasetinde bir *mahkeme* huzurunda, muhakeme edilir; ruh tartılır; eğer fena amellerle yüklü ise mahvedilir; mahvedilecek kadar günahları çok değilse hayatında yaptığını itirafa mecburdu. Ruh, irtikâp etmediği fena işleri sayacaktı. Meselâ, evvelâ diyecekti ki "öldürmedim, mabutlara karşı vazifelerimde kusur etmedim.. v. s.," Sonra da iyi işlere geçerek, "açlara ekmek verdim, susuzlara su verdim, çıplaklara elbise verdim... v. s.," diyecekti. Temiz olduğu sabit olan ruh, *ebediyete* kabul edilir ve serin, kokulu pir havada yaşar ve allahın sofrasında yemek yedi.

Ahiret, yahut hesap günü, mizan, sırat köprüsü, cehennem, cennet telâkkilerinin Mısırdaki uyanması böyle olmuştur.

MISIRIN PA- PAZLARI VE DİNİ AYINLER

Mısır *papazları*, şüphesiz, saf ve cahil halktan çok bilgili, çok zengin ve politikacı idiler. Bu sebeple idi ki, Fir'avunların mesnedi oluyorlar, müşavirleri olabiliyorlardı.

Papazların, bizzat hükûmeti idare ettikleri görülmüştür. Papazlar, istedikleri kadar, allahlar yaparlar veya onları birkaç zümre halinde toplarlardı; eğer kuvvetli olmalarına ve menfaatlarına yardım edecekse bütün dünyayı yalnız bir allah etrafında, kendilerine hadim kılmağa çalışırlardı.

Papazların insanlar üzerine tesiri, bilhassa mabetlerde ayinler vastasile olurdu.

MISIR MEDENİYETİ

Çok allahlara tapmak, birçok ayinleri ve birçok da papazları icap ettiriyordu.

Mabedin ortasını işgal eden, dar ve karanlık bir odada, mahallin allahı, hergün *hediye kabul* ederdi: koku, yiyecek, kumaş v. s. Bayram günleri allahın heykeli debdebeli alaylarla, şehrin içinde dolaştırılırdı. Mabetlere *kurbanlar* da verilirdi. En makbulü boğa idi. Ayinler, basmakalıp dualarla yapılırdı.

SAN'ATLAR

Mısırlılar, bilhassa mabutlarına mabetler, ölülerine mezarlar yapmışlardır. Bu binalar, ekseriya, pek büyük idi. Fakat halk evleri, kerpiçten adi binalar idi. Umumiyetle mezarlar, kayalarda oyulmuş sunî mağaralardan ibaretti. Ölüler, yere de gömülürdü. Mısırdaki bütün san'atlar, *mimarlığa* tâbi idi. Mimarlığın ilham kaynağı da din idi.

Mabetler, çok büyüktü. Bunlar hakkında bir fikir vermek için, Tep civarında, *Karnak* mabedinin bugün kalmış olan kısmına bakarak bir salonunu tasvir edelim: Salonda 24 metre yüksekliğinde iki sıralı sütunlar vardı. Sağda ve solda az yüksek, yedi sıra sütunlar görülür. Bütün bu sütunlara hemen bir sütun ormanı denebilir. Hepsi, 134 tane on altı sıra sütundur. Bu sütunlar ve duvarlar, mavi, sarı, kırmızı renkli resim ve yazılarla süslü idi. Her mabedin kapısında 30 metre kadar yüksekliğinde iki dikili taş bulunurdu [1].

Mezarlar, ehram şeklindedir. En sayıları Men-

[1] İstanbulda Atmeydanındaki dikili taş oradan İstanbul'a getirilmiştir. Bu taş m. ev. 1700 de Üçüncü Tutmesin yaptırdığı bir taştır.

MISIR

fis yanındaki üç ehramdır. Bunların en eskisi ve en yükseği Kırıl *Keops* unkidir. 143 metre yüksekliğinde idi. Şimdi ises, 137 metredir. Hiçbir abide için şimdiye kadar bu kadar taş kullanılmamıştır. Bunu yapmak için ne emek ve ne zaman heba olmuştur; düşünölsün...

Keops ehramını yapmak için 100,000 kişinin 20 sene çalıştığını söylerler [1].

Kim bilir ne kadar işçi, sopa altında telef olmuştur! Her halde, Fir'avun *Keops* un mezarı Mısır milletine ve orada çalışan esir milletlere pek pahalıya mal olmuştur. İnanılmıyacak kadar büyük olan ve mezar olarak kullanılmış bulunan bu *mamasız* binalar, mühendislik san'atının henüz başlangıç halinde bulunduğu bir devirde inşa edilmişlerdir.

Bu abideler, Mısır Fir'avunlarının uzun saltanat müddetlerince. Mısırın *membalarını tüketmişlerdir*. Mısırı, büyük muharebeler geçirmiş kadar, harabîye sürüklemiştir.

Mısırdaki *heykeltraşlığa* ait, eserler ya mabutlara veya Fir'avunlara aittir. Mısır heykeltraşları, sütunlara ve sütun başlıklarına pek ehemmiyet vermişlerdir. Bunları *lotus*, *papirus* ve *hurma yaprakları* ile işlerlerdi. Sütunlar ve heykeller, kabartma resimler, mukaddes yazılarla işlenirdi. Heykeltraşlar büyük, küçük muhtelif heykeller ve bir çok *Sfenks* (Sphinx) ler yapmışlardır. En eski zamanlardan itibaren insan çehresini mükemmel bir surette tasvir etmişlerdir.

Boyalı resmin de büyük ehemmiyeti vardı.

[1] Keops ehramındaki taşların adedi, döl'ü 120 santimetre olmak üzere bir milyon iki yüz bini geçer.

MISIR MEDENİYETİ

Binaların yüzleri, iç duvarları, büyük salonların direkleri, velhasıl mimar ve heykeltraşların boş bıraktıkları yerleri süslemek ressama âit idi. Resimlerde gölge ve manzara yoktur. Mısır ressam-ları tabiattan istifade etmezlerdi. Birbirlerini taklit ederlerdi.

YAZI, EDEBİ- YAT, MUSİKİ VE İLİM

Mısırlılar, pek erkenden bir nevi yazı biliyorlardı: *Hiyeroglif*. Bu yazı, ilk zamanlarda, bir eşyayı tayin için onun resmini yapmaktan ibaretti.

Meselâ, bir kuş demek için, bir kuş resmi yapar-lardı.

Daha sonra, kuş, bir harfin yerini tuttu. Fakat, yazı karıştı. Çabuk yazmak için, yalnız harfler, kabul ettiler. Yavaş yavaş yazı tekemmül ve te-nevvü etti. Mısırdaki *papirüs* denilen yüksek ve geniş saplı nebatın sapını, ince levhalar halinde kesip yan yana koydular. Bu ilk tabaka oldu. Muhteli tabakaları zamkla yapıştırıp üstüste koy-dular. Bu suretle esmer bir mukavva elde ederek üstüne yontulmuş *kamış* ile ve isten yapılmış bir mürekkeple yazı yazdılar. Yazıyı sağdan sola ya-zarladı. Bundan sonra, kitaplar meydana çıktı. Mı-sırlılar, bu kitapları, "Ruhun ilaçları hazinesi," de-dikleri kütüphanelerde topladılar.

Mısırlılar çok geveze idiler. *Nesir* ve *Nazım* olarak çok söylemişler ve çok yazmışlardır. Yazı-ları mabetlerdeki taş levhalarda ve papirüsler ü-zerinde okunmuştur. Okunan bu yazılara göre, Mısır edebiyatı, ilk Fir'avunlar devrinde ve sureti umumiyyede *dinî* bir mahiyette görülür. Fakat, zaman zaman ruhları isyan eden bazılarının, cemiyet hayatının sevinçli ve kederli her türlü saf-

MISIR

hasına ait *lâik edebiyat* numunelerine de tesadûf olunur.

Mısırdaki musiki hayatı ve şiir usulü hakkında esaslı malûmat yoktur. Bununla beraber *harp* ve *flüt* çalarak taganni ettikleri anlaşıyor.

Sumer, Akat ve *Elamda* çoktan keşif ve tatbik olunan ilimler, Mısırdaki da inkişaf bulmuştur. *Hesap, hendese, kosmoğrafya* ilimleri, Mısırdaki arazi bina ve din ihtiyaçları icabı olarak terakki etmiştir.

Tıbbi ait kitaplar da bulunmuştur. Bu kitaplar, *İkesuslar* devrinden kalmıştır [1].

Her türlü ilimde, ileri gidenler papazlardı. Âlim, doktor v. s. hep onlardı.

"Mısırlıların edebî ve san'atkârane işlerinde sırf muhayyilenin eserine ender tesadûf olunur.

"Mısırdaki san'at, ilim, edebiyat, *din ve devlet hizmetine* hasrolunmuştu. Mısır medeniyetinin farik alâmeti budur.

"Ruhî edebiyat, mücerret tefekkür, sırf ilmî taharriyat, san'at için san'at ve müstakil hars eski Mısırdaki nadirdir. Mısırın büyük eserleri umumî ve müşterektir. Bu eserler, muayyen bir sanat usulüne tâbi olarak yapılmışlardır. Bu usulde, dinî yahut içtimaî maksatlar esas idi. İşte Mısırın bu kayıtlı san'at zevkî (*Esthétique*), ekseriya yüksek sanatkârların ihtira sahasını tahdit etmiştir." [2]

[1] Bu kitaplar Berlin ve Leipzigde dirler. (A. Maret, *Le Nil et la Civilisation Egyptienne*. Sa: 523)

[2] A. Maret, *Le Nil et la Civilisation Egyptienne*. S: 541, 542

ANADOLU

ETİ İMPARATORLUĞU — FRİKYA — LİDYA

VII. ANADOLU [1]

A. ETİ İMPARATORLUĞU

1. MEMLEKET, İSİM VE VASIFLARI

Asya kelimesi Eti lehçesince *Assuva* kelimesinden çıkmıştır [2].

Assuva kelimesi Milâttan evvel ikinci bin senenin ortalarına doğru Eti yazılarında Anadolu'nun garp kıyılarını göstermek için kullanıldığına tesadüf edilmiştir. Mısırlılar, yazılarında kelimeyi *İasia* yaparak Anadolunun cenup taraflarını göstermek için kullanmışlardır. *İlyadada* kelime *Asios* olmuştur ve bugünkü Efes ile Sart harabeleri arasında Caystre (Kestr) vadisinin bir ovasına verilmiştir.

Yunanlılar *Assuva* kelimesinin, bütün *Anadolunun*, hatta bunun bağlı olduğu büyük bir dünya parçasının adı olduğunu çok geç anlayabilmişlerdir.

Anadolu kelimesinin manası şark memleketi-

[1] Burada mevzubahsolan Eti kavmi, muasır garp eserlerinde Hittite, Hétéen, Hethéen, Hethit isimlerini alan ve eski Yunanlılarda Khettaios, eski İbraniler de Kheti, Khetim, Asurlılarda ve Babillilerde Khatti, Khati ve Mısırlılarda Khta, Khaiti ve Khâti denilen kavmdır.

[2] Felix Sartiaux, Les civilisations anciennes de l'Asie Mineure sa: 5

ANADOLU

dir. Zamanımızda Anadoluya *Küçük Asya* da derler. Bununla Anadolu yarımadasının Büyük Asyaya bağlı olduğu işaret edilmek isteniyor. Küçük Asya, *Ön Asya* nın bir parçasıdır. Ön Asya, Van gölü havzasını, İranı, Mezopotamyayı, Suriyeyi ve Arabistanı dahi kavrar (harita No. I).

Küçük Asya şimalde Karadeniz, Marmara denizi, garpta Adalar denizi, cenupta Akdeniz ve Suriye ile çevrilmiş bir yarımada dır. Bu kıt'ada dikkati celbeden, birbirine zıt iki nokta vardır. Garp kıyılarına yakın kısımlar Avrupa topraklarının aynıdır, vasıfları birdir. Körfez ve burunları son derece girintili çıkıntılıdır. İklimi lâtif, ışığı parlaktır. Yarımada nın üçte ikisi geniş ve dalgalı bir yaylâdır. Yaylânın orta yüksekliği 1000 metre kadardır. Kıyılardan uzaklaştıkça iklim sert ve soğuk olur. Rüzgâr keskin, kışlar uzun ve çetin, yazlar ise kısa ve sıcak olur. Manzara ları değişiktir. Yaylâda tepecikler ve küçük sıra dağlar çoktur. Akıntısız tuzlu göller ve geniş stepler de vardır.

Karadeniz ve Akdeniz kıyıları Adalar denizi kıyıları gibi girintili çıkıntılı değildir.

Yeşilirmak (İris) ve bunun kolu olan Kelkit çayı (Likas) ve Kızılırmak (Marasantijas) ve (Sakarya (Sangarios) şimale dökülür.

Cenupta, *Torosun* kuvvetli setleri dik kıyılara yanaşır, yahut Kilikya (Cilicie=Arza ova) ve Panfilia (Panphylie) nin ovalarına yer* vermek için kıyılardan uzaklaşır.

Garpta, hemen birbirine muvazi nehirler vardır (Harita No. II). Bergamadan (Pergame) geçen Bakır çayı (Kaik), Sart (Sardes) civarından geçen ve İzmir şimalinde denize dökülen Gedis

ETİ İMPARATORLUĞU

çayı (Hermos), killi teressübatı ile Efes koyunu dolduran Küçük Menderes(Caystre) ve Mile (Milet) körfezini tamamen kumla dolduran Menderes (Méandre) nehirleri zengin, mümbit ve ziraate elverişli ve müreffeh şehirlerin kurulmasına uygun geniş ve uzun vadiler vücuda getirmiştir. Cenuba akan Seyhan, Ceyhan, Fırat, Dicle büyük nehirleri de mühimdir.

Küçük Asyanın başka iki büyük vasıf gösteren bünyesi tarihin büyük safhalarına hâkim olmuştur. Mezopotamyaya ve aynı zamanda Adalar denizi kıyılarına hâkim olan, Anadolu yaylâsı, daima şarkın eski medeniyetlerini Akdeniz medeniyetine bağlayan *büyük yol* olmuştur. Bu sebeple mümbit sahilleri çorak topraklara bağlayan maddî bağlar, kıyıların ve vadilerin zengin ahalisini de yaylânın *çetin halkına tâbi* kılmıştır.

2. AHALİ VE LİSAN

Küçük Asya ahalisi, *Hittite* ve emsali isimlerle tanıtılmış *Türklerdir*. Bunlar tarihten evvel Orta Asya yaylâsından garba vukubulan muhaceretlerde buraya gelmişlerdir. Ve Mezopotamyanın ilk ofokton ahalisi olan Sumerlerle ve İran garbında ilk yerleşen Elâmlarla akrabadırlar. Nitekim Adalar denizinin ve bunun garbindeki kıtanın ve *Trakyanın* dahi ilk sakinleri aynı menşe ve ırktadırlar.

Etilerin esas dilleri de elâmca, sumerce gibi *türkçedir*. Etilerin dili Samî veya Hindo-Avrupalı değildir.

Etiler brakisefal, çıkık elmacık kemikli, mu-

kavves burunludurlar. Samîler böyle değildir. Sumerler ve Elâmlar böyledirler [1].

3. SİYASÎ TARİH

Milâttan 2300 yıl evvel *Kayseri* (Kanesh=Kaneş) de Samî tüccar muhacirler yaşamıştır. Bu muhacirlerin etrafında bulunan halk, eski Etilerdi. Etiler, daha taş ve ilk maden devirlerinde muayyen bir medeniyet derecesine varmışlardı. Hayvan beslerler, ziraat usullerini bilirler, aletler kullanırlar, kayık yaparlar, ahşap veya kerpiçten binalar inşa ederlerdi. Yontma taş devri nihayetinde resim san'atında da oldukça mahir olmuşlardı. Bunların bu devirlerdeki tarihlerine dair henüz kâfi malûmat toplanmamıştır. Çünkü Küçük Asya da ancak yarım asırdanberidir ki taharriyat yapılmaktadır. Bu taharriyat henüz sathîdir. Yunanlılar şaşılacak bir unutkanlıkla Etiler hakkında efsaneden başka bize hiçbirşey nakletmemişlerdir. Onların ehemmiyetli olduklarını hattâ anlayamamışlardı. Maamafi şu hakikatler sabit olmuştur: Anadolunun ilk sakinleri olan Etiler Milâttan evvel en aşağı *üçüncü binden* itibaren medeniyet daire-sinde ilerlemiştir. Büyük ticaret sahibi olmuşlardır. At, kullanmışlardır. Demircilik ve sair nevi san'atlarda ilerlemişlerdir. Lisanları ile, din şekilleri ile umumî inkişafa yardım etmişlerdir. Etilerin Anadoluya yerleştikleri devir Sumerlerin Mezo-

[1] Gustave Fougères ve dört arkadaşı, *Les premières Civilisations*. S. 137.

Félix, Sartiaux. *Les Civilisations anciennes de l'Asie Mineure*. S. 16-17.

A. Moret ve Davy, *Des Clans aux Empires*. S. 274.

ETİ SİYASÎ TARİHİ

potamyada yerleştikleri devirden sonra değildir [1]. Bunlar herhalde Orta Asya yaylâsından garba muhaceret eden kütlelerin pişdarlarından biridir [2].

Eti hükümdarlığının merkez kısmı *Kızılırmak* (Marassantijas) nehrinin kavsi içinde bulunuyordu. Payitaht *Hattusas* (Boğazköy) idi.

Bu devleti kuranın Kiral *Flabernas* olduğu anlaşıyor. Bu isim sonraları emirname manasında olmak üzere kirallığın kanununu ifade için kullanıldı. Bundan sonra gelen 1 inci *Hattusil* 1 inci *Mursilis* isminde kırıllar görülür (m. ev. 1925-1806 ya doğru), Halebi ve Babilonyayı ilk zapteden Birinci *Mursilistir*. Etiler Babilonyaya yavaş yavaş girmediler. Onların dalgaları fırtına halinde oldu. Tek bir darbada Babili mahvetti. Zafer tamam oldu. Ve Babilin birinci sülâlesini yıkmaya kâfi geldi. Etiler bu zaferlerinden sonra kısmı küllîlerle vatanlarına döndüler. Memleketi Sumerlere bıraktılar. Bundan sonra *Hattusrs* ta 1 inci *Hantilis*in hüküm sürdüğünü görüyoruz. Bundan sonra isimleri bilinmiyen iki veyahut üç kiral geliyor. Daha sonra, *Ammunas* ve *Huzziyas* ve nihayet milâttan 1700 sene ev. *Tilibunus* ismindeki kırıllar gelir. *Tilibunus*un Boğazköyünde bir emirnamesi bulundu. Bu emirname muharebe sebeble Kırallın bulunmadığı zaman kendisine vekâlet edecekler hakkında bir talimata aittir.

Mısır Fir'avunlarından III üncü *Tutmes* (m. e. 1500-1450) de Ön Asyaya tecavüz ettiği zaman

[1] Eugene Cavaignac, Strasburg Darülfünununda profesör, Le monde Méditerranéen. S. 54.

[2] A. Moret ve Davy, Des clans aux Empires. S. 275.

Büyük Etiler den başka kimseden bahsolunduğunu işitmedi. Bu Etilerden şimalin sisleri içinde kaybolmuş uzak bir kavm gibi bahsolunuyordu. Mısır Fir'avunlarından birçokları Orta Fırat'ta muharebeler yaptı; fakat Etilere tesadüf etmedi. Bununla beraber Etilerin eski zaferleri *Tilibunusa* ait hatıralarda yaşıyordu. *Sossatar* (Sausstar) ın tesis ettiği yeni bir sülâle görüldü. Bu sülâleden 1 inci *Duthalijas* (m. ev. 1400 tarihine doğru) uzak ecdadı gibi Halebi zaptetti ve bir taraftan Fir'avunlarla diğer taraftan Diyarbekir (Mitanni) havalisindeki *Harri* kırıalları ve Fırat ve Diclede bulunan hükümdarlarla çarpıştı.

Etilerden korku umumî oldu. Evvelce birbirine düşman olan söylediğimiz devletler birbirine yaklaştılar.

SUBBİLİLYU- MA

Etilerin kırıallarından, *Subbilyuma* (m. ev. 1380) Anadolu'da rahat durmayan kabileleri tedip etti. Sonra yukarı Fıratı geçti. Suriye şimalindeki küçük prenslikleri mağlûp etti. Bundan sonra yirmi sene geçti. Bu zaman zarfında Suriyede bir takım hazırlıklar yaptı.

M. ev. 1354 te, Etiler Suriyeye harekete geçtiler. Etilerin *Lupakkis* ve *Tesubsalmas* isimindeki kumandanları, Mısırlıların hiçbir mukavemetine rasgelmeksizin Şam mıntakasına kadar ilerlediler. Bundan sonra, Subbilyuma, bizzat geldi. Halep ve *Karkamışa* oğullarını yerleştirdi. Oğullarının atları *Tilibunus* ve *Bijasilis* idi. Bu devirde küçük kırıallıklarla itilâflar yapıldı.

Mısır için vaziyet tehlikeli olmuştu. Tam bu sıralarda idi ki, Fir'avun IV üncü *Amenofis* öldü

ETİ SİYASÎ TARİHİ

(m. ev. 1352). Memleketi, derin bir karışıklıkta bıraktı. Kırılın oğlu yoktu. Dul karısı, Etilerin kiralına müracaat etti. Koca olarak Etilerden bir prens istedi, gönderildi. Fakat bu Türk prensi Mısır ricali tarafından suikasta uğradı. Bunun üzerine *Subbililyuma* Mısır arazisini istilâ etmekte tereddüt etmedi. Birçok esir aldı. Mısırlılarla itilâf yapıldı.

Bundan sonra Etiler kiralının dikkati Fırata döndü. Mezopotamya şimal mıntakasında *Mitanni* (m. ev. 1395). Memleket *Harri* sülâlesi kırılları eline geçti. Ondan sonra Mitanni kıt'ası Asuri kırıllarından *Assurballite* terkolundu. Bunun üzerine kiral Karkamıştaki oğlu Bijasilisse *Mitanni* yi zaptettirdi.

Subbililyuma öldü (m. ev. 1345). Eti devleti için kuvvetli esaslar koymuştu. Onun hatırası 150 sene unutulmadı. Torunları için "Unutulmaz Ata,, oldu.

Etiler için felâket hazırlayan Asuri devleti bunun zamanında kuvvetlenmeğe başladı.

II. İNCİ MURSİL Subbililyuma öldükten sonra, oğullarından *Arnuvandas* birkaç ay hükûmet sürdü. Ondan sonra diğer oğlu II. inci *Mursil* henüz pek genç iken tahta geçti. Yeni hükümdar umumî bir isyanla selâmlandı. Mursil babasının değerli oğlu olduğunu isbat etti. Saltanatının ilk on senesini, Küçük Asyada fasılasız muharebe etmekle geçirdi. Bu muharebeler birbirini takibeden senelerde, *Gaşgalar*ın bulundukları yerlerde (Kızılırmak - Karadeniz arası), *Kilikya* da (Arza ova), *Pamfyllia* da (Antalya) ve tekrar *Gaşgalar*ın bulundukları havalide vukubuldu. Arza

ANADOLU

Ovanın kuvvetli kiralı çok uğraştı. Nihayet mağlûp oldu. Kıbrıs (Alasia) kaçarak Etilerin elinden kurtuldu.

Mursil, Kilikyada, 66,000 kişi imha etti. Pamfili kiralı kendine tâbi oldu.

Mursil, saltanatının dokuzuncu senesi *Ankuva* da (Ankara - Ancyre) görüldü. Bundan sonra Mursil, seferber ordusu ile, *Azzi* (Erzurum tarafları) kıt'asında muzaffer oldu. *Malas* (Dicle) a kadar hududunu sürdürdü. Suriye şimalinde vaziyetini takviye etti. Mursilin himayesinde bulunan Suriye kırılları Mısır nüfuzunda bulunan Palesti-ne kadar yayılmışlardı.

Mursil, bizzat ordusunu *Bala* kıt'asına (Paphlagonie, Bitynie, Phrygie) sevketti. Oralarını inzibat altına aldı. Oralarda askerî garnizonlar ikame etti. İzmir civarında *Nemfi* (Nymphi=Nif=Kemalpaşa) nın meşhur (Ba-reliefs) leri Mursilin namını muhafaza etmiştir. Cesareti, enerjisi, askerî kabiliyeti çok yüksekti. Ordusunu her sene mayıs ayında toplardı. Kış mevsimlerine kadar muharebe ederdi. Mursil ve jeneralları bu askerî mevsimden istifade etmesini bilirlerdi.

Mursil zamanında, Eti imparatorluğu *Subbilyuma* nın temin ettiği şereften hiçbirşey kaybetmedi.

MUVATALLA II. inci Mursil m. ev 1330da ölmüştür.

Karısından iki çocuk bıraktı. Bunlardan *Muvatalla* 1320 den 1290-1280 e kadar, III. üncü *Hatuşil* bu tarihten sonra 1265 e kadar birbirini takiben saltanat sürdürdüler. Birincinin saltanatı zamanında ikincisi, Karadeniz vilâyetlerini idare etti.

ETİ SİYASÎ TARİHİ

Muvatalla imparatorluğu idare etmesini bildi. Mısırla yaptığı muharebelerde birçok prensleri himayesine aldı.

Mısır vesikaları, Suriye ve Anadolu kavmlerini onun emri altında gösterir. Kıbrıslılar da Muvatallanın himayesinde idiler.

II. inci Ramses ile Kadeş civarında meydan muharebesi veren Muvatalladır.

KADEŞ MUHAREBESİ Büyük Eti *Muvatalla*, Mısırlılarla harbi evvelâ diplomasice hazırlamıştı; müteaddit ittifak muahedelerile Mısırlılara karşı korkunç bir heyeti müttefika teşkil etmişti. Şimalden büyük bir tehlikenin geldiğini anlıyan genç *Ramses*, tehlikeyi karşılamak üzere Suriyenin şimaline doğru ilerledi. Ve *Kadeş* te Muvatallanın ordusile çarpıştı. Tafsilâtlı hikâyesi malûmumuz olan beşeriyetin bu ilk büyük meydan muharebesinde Etiler pek mükemmel bir manevra ile Fir'avunun ordusunu ikiye ayırdılar.

Fir'avun askerleri hiçbirşey bilmeksizin yürüyorlardı. Muharebe etmek için sıralarını düzeltmiyorlardı. Fir'avun askerleri mağlûp oldular. Karmakarışık bir halde kaçtılar. Etilerin muharebe arabaları onları olanca süratle takip ettiler. Dehşet verici bir karışıklık oldu. Ramsesin ve onu muhafaza eden askerlerin esir olmamaları veyahut mahvedilmemeleri bir harikadır. Eti harp arabaları Fir'avunun ordugâhına girer girmez, hazır avı bıraktılar ve yağmacılığa başladılar. Bundan istifade eden Ramses tekrar muharebe yapmak için tedbir almak fırsatını buldu. Geriden gelen taze kıtaat ile vaziyetini düzeltti. Böyle

ANADOLU

olmasaydı Ramsesin Eti muharebe arabaları altında parça parça olması muhakkaktı. Bu meydan muharebesinde *hiçbir taraf kat'i netice almadı*.

III ÜNCÜ HATUŞİL

Üçüncü *Hatusil*, iktidara geçtiği zaman çoktan olgun bir adamdı.

Kadeş meydan muharebesi neticesiz kalmıştı; harp devam ediyordu. Mısırlılarla Etiler arasında, Tampon hükûmet olan *Amurru* kırallığı Etilere hiyanet etti; Kilikya sadık kalmadı; daha garptaki memleketler ayrıldılar.

Nihayet milâttan evvel 1270 e doğru meşhur tedafûl ve taarruzî *ittifak muahedesi* yapıldı. *İlk* mühim *didlomasî* vesikalarından madut olan bu muahedenin bir sureti hiyeroğlif ile *Tep* te, diğer sureti çivi yazısı ile Bogazköyde bulunmuştur. Bu muahedenin yazılış tarzı bugün gördüğümüz beynelmilel muahedeleri andırır ve iki muahit hükümdar yani Büyük Eti ve Fir'avun teşrifatça yekdiğerine tamamen müsavi sayılıyorlardı. Bu muahede neticesinde, *Amurru* Etilerin itaatında kaldı.

Hatusil Kaldelilerle daima iyi münasebette bulundu. Kalde kiralı *Kadaşman - Turgu*, Ramsesle olan muharebede Hatusil tarafını tuttu.

Hatusil, asıl tehlikenin Asurdan geleceğini, haklı olarak, tahmin ediyordu.

Asurlular Etilerin ülkesine tecavüze başladılar. I inci *Salmanasar*, şimalde Eti ordularına tesadüf etti, meydan muharebesi olacağı sırada ihtiyar *Hatusil* öldü. Muharebevi *Salmanasar* kazandı (m. ev. 1270 - 1255).

II inci *Dudhalijas*, babasından sonra Eti ülkesinin hükümdarı oldu.

ETİ SİYASÎ TARİHİ

İİNCİ DUDHALİJAS

Dudhalijasın validesi, *Kızova* lı (Kız-zuvadna, Samsun cenubu), *Putuşepa* adında bir prenses idi. Bu kadın daha kocası zamanında ve kocasından sonra büyük bir yer tutmuştu.

Putuşepa, oğluna da gittikçe artan bir nüfuz icra etti. Ve onu Asurluların ilerilemesine karşı, Mısır ile sıkı münasebete sevketti. Eti kralı büyük kızını Fir'avunla evlendirdi (m. ev. 1260'a doğru).

Dudhalijas, himayesindeki Kilikya kralı ile birlikte damadı *II nci Ramsesi* Mısırdaki ziyaret etti. Bu suretle Mısır ile Etiler dost oldular.

Dudhalijas, Amurru üzerinde nüfuzunu devam ettiriyordu. Amurru kralı ile yapılan bir muahede ile Asurluların tüccarları sahile gelmekten ve Amurru tebaası Asurlularla münasebette bulunmaktan men edildi.

Bu vaziyet Asurluların intikam almasına sebep oldu; Etilerden 28,000 esir aldılar.

Bilâhare Asurun Kalde ile meşguliyeti Etileri serbes bıraktı. Bundan sonra Eti devleti *Dorilerin* tazyığı ile vukua gelen muhaceret dalgalarının altında kaldı.

ARNUVANDAS *Dudhalijas*, milâttan evvel 1230 da, saltanatı oğlu *Arnuvandaşa* bıraktı. Arnuvandas, Mısır ile iyi münasebet sayesinde ve Asurlularla Kaldeliler arasındaki muharebelerden istifade ederek *Karkamışa* hâkim oldu.

Gerçi garptan gelen yeni muhaceret dalgaları endişeyi mucip idi. Ve hattâ Kıprısa dayanmıştı. Fakat vassal prenslikler, henüz bunları tutmağa kâfi idi.

Arnuvandastan sonra III üncü *Dudhalijas* na-

ANADOLU

mında daha bir kiralın hüküm sürdüğü malûm olmuştur. Ancak milâttan evvel 1200 tarihlerinde, katî bir buhran başlıyor. Ve bunun neticesindedir ki artık Eti imparatorluğu, beklenilmiyen bir tarzda ortadan kalkıyor.

Eti devletinin zevali *Dorilerin* Yunanistandan sonra, adaları da işgal etmeleri üzerine oradaki halkın Anadoluya girmesi neticesidir. Aynı ırktan kabilelerin Mısır ufuklarında görüldüğü ve Palestinde yerleşerek oraya kendi atlarını verdikleri malûmdur.

4. ETİ MEDENİYETİ

HÜKÜMET VE ORDU Eti imparatorluğu, artık bizim için tamamilе iştigale değer tarihî bir büyüklüktür.

İmparatorluk, milâttan evvel 1400-1300 tarihlerinde kemaline irişmiştir. Payitahtı daima *Hattusas* (Bogazköy) olmuştur. İmparatorluğun kökü daima, *Marassantijas* kıvrımı içinde kalmıştır.

Etiler memleketinin sınırları her çihetten tesbit olunabilir.

Etilerin imparatorluğu bütün Küçük Asyaya şamildi. Fakat, yer yer ve zaman zaman tâbi prenslikler olmuştur. Nitekim, bilhassa umum Etilerin kiralı olan *Hattusil* milâttan 1300 sene evveline doğru Karadeniz sahillerindeki mıntakada hususî bir *Kiral vekilliği* teşkil etmişti. Anlaşıldığına göre Küçük Asyayı dolduran *Türk kabileleri* küme küme kendi Etilerinin tahtı idaresinde ayrı ayrı kırıallıklar halinde bulunuyorlardı. Bunlar payitahtı Hattusasta olan Büyük Etiye (*Kaeti*) ye kendilerine has karşılıklı hukuk kaideleriyle bağlı

ETİ MEDENİYETİ

idiler. Umumî heyeti Etiler imparatorluğunu teşkil ediyordu.

Gördüğümüz gibi, Kızılırmak ile Karadeniz arasında seyyar *Gaşga* Türk kabileleri de vardı. Bunun gibi Kafkas taraflarında Manda namı altında kabileler vardı. Eti imparatorlarının diğer Etilerle müsavî şartlar altında veya himaye şartlarıyla yaptıkları muahede ve mukaveleler vardır. Bogazköyünde bu muahedenamelerden çok bulunmuştur [1].

Bu muahedeler tetkik olunursa, görülür ki Etiler imparatorluğu esasen bir fedarasyondur. Fedarasyonun esas şartı, askerî yardım idi. Eti ordusu esas olarak millî bir çekirdekten ibaretti. Bu çekirdek askerî hizmet şartile arazi sahibi milislerden teşkil olunmuştu. Bunlar, kiralâ resmen sadakat yemini ederlerdi.

Fedarasyona dahil olan diğer Etiliklerin orduları bu çekirdeğin etrafına toplanıyorlardı.

Kadeş meydan muharebesinde, Eti imparatorluk ordusunun kadrosu, Mısır metinlerinde bulunmuştur. Bu kadro, şu kıtaattan mürekkepti:

Eti milis ordusu, Kızova ordusu (Samsun cenubu), Masa, Karkija, Pidassa (bunlar Torus mıntakasındadır) Lukki (Antalya garbındaki Liki mıntakası), Dardanija (Dardenizce=Çanakkale bogazı cenubu), Naharene (Diyarbakir havalisi=Mittani), Karkemiş, Kodi (İskenderon sahilleri ve Halep mıntakası), Nej (Nuhassa, Halep cenubundaki mıntaka), Kadeş (Asi nehri üzerinde), Ugarit ve Arat (bunlar Finikededir) Aruna ve Mesenet (bunların nerede olduğu bilinmiyor).

[1] Eugene Cavaignac, Le Monde Méditerranéen. sa: 75, 76, 77.

ANADOLU

Bu ordunun içinde uzaklardan sergüzeşt aramaya gelmiş ücretli askerler de vardı. Bu orduda, Çanakale bogazı civarından askerler bulunması üzerinde durulacak bir noktadır. Demek ki Etiler devleti *Turova* (Troie) ya kadar uzanıyordu. Askerî birlikler piyadelerden ve muharebe arabalarından teşkil olunurdu. Her muharebe arabasında, biri arabacı diğeri muharebeci, birde bunları kalkanile muhafaza eden bir muavinden ibaret olmak üzere üç kişi bulunurdu.

Kıtalar, bin piyade askerile 100 muharebe arabasından teşekkül ederdi. Fakat, bu nispetin umumî olup olmadığı malûm değildir. Etilerin bedenî kuvvetleri çok fazla, silâhları mütekâmil idi. Demir kalkan, ucu demir mızrak, iki tarafı keskin balta, uzun hançer, kılıç. Bizden bu kadr uzak olan bu insanlar, muharebe serpuşu olarak tepesinde tüyü dalgalanan madenî tulga (miğfer) taşırlardı.

HUKUK VE DİN

Hukuk — Etiler ülkesinde adaletin nasıl tevzi edildiğini kat'iyetle beyan etmek güçtür. Malûm olan şudur ki, kıralın kazaî hükmüne her kim karşı koyarsa bütün evile ve ailesile mahvedilirdi. Yalnız bu haldedir ki, ceza, fail olan ferdin ailesine kadar teşmil olunurdu. Umumî adalet kaidesi bu değildi. Eti kanunlarında şahıslara karşı cinayetlere ait ahkâmdan sonra, askerlerin ikameti meselesi gelir. Ondan sonra araziye ait ve dinî ahkâm gelir. İzdivaçta tarafeynin müsavi şartlara malik olması ve erkeğin kadına bir hediye vermesi esas olarak görünüyor.

Aile hayatına dair kanunda teferrüat ve bunlara dair hükümler vardır.

ETİ MEDENİYETİ

Bu kanunlarda *kadın hukukuna* dair birçok maddelerin bulunması dikkate şayandır. Etilerde *kadın hürriyeti* yüksekti. Bunlar hükûmet işlerinde vazife aldıktan başka hâkimlik te yaparlar ve erkekler gibi muharebelere giderlerdi. Kırılça kiral kadar hukuku haizdi. Mısır hükümdarı II inci Ramses ile aktedilen meşhur muahedede Ramses ve II inci Hatusilin imzaları yanında kırılça *Budohiya* nın da imzası vardır.

Maraşta bulunan bir Eti kadının heykelinin serpuşu *Türkmen kadınlarının* serpuşuna benzetilmektedir. Bu biçim serpuş bugün hâlâ Kartal köyü kadınları tarafından kullanılmaktadır. Aynı serpuşun bazı Etrüsk abidelerinde de bulunması dikkate lâyıktır. Etilere ait abideler arasında bir *kumandan kadın* heykeli bulunmuştur.

Emlâk sahibi olmak için askerlik yapmak şarttır. Hırsızlık ehemmiyetle nazarı dikkate alınır ve cezalandırılır. Alelûmum mükellefiyetlere ait ahkâm noksan görülüyor. Fakat, buna mukabil birçok ceza sistemleri vardır. İdam cezası yalnız ve ancak mahdud hallerde tatbik olunur. Eti kanunlarının en şayanı dikkat ciheti Kalde yani Sumer ve Akat kanunlarına *yakın olmasıdır*.

Etiler, kendi zamanlarında muhitlerine mürebbilik etmişlerdir. Bu terbiye tesiri Etiler ülkesi mintakasında asarını bırakmıştır.

Bu eserler bilhassa, yahudilerin eski ahkâmında görülmektedir. Etilerin çok münkeşif bir *ticaretleri* vardı. Para ile ticaret, muassırları olan Asurlardan çok ilerde idi. Bu hususta çok ilerlemiş, kaldelilerin kendi ırklarından olan Etiler üzerindeki tesiri muhakkaktır. Eti kanunlarında esarete müteallik ahkâm da vardı.

ANADOLU

Eti hukukunun bir hususiyeti vardır. Bununla beraber Sumer, Elam ve Ege hukuklarına *benzeyen* cihetleri de çoktur.

Din — Eti devletinin payitahtı olan Hattusas yakınında *Yazılıkaya* mabedi bulunmuştur. Burası III üncü Hatusil zamanında şüphesiz birinci derecede bir din merkezi idi. Buradaki kayalar, üzerinde dinî bir ayin hakedilmiştir. Solda nezredilmiş bir erkek, sağda nezredilmiş bir kadın, ortada bulunan büyük bir insan kalabalığına yörürler. Orada, bir alihe ve bir ilâh ile karşılaşırılar. Alihe kendi kendine bir dağ üzerine yörüylen vahşi bir hayvan üstünde. İlâh, ona karşı geliyor. Prensip olarak ilâhe, kadın tanrı, Ana, hâkim bir şahsiyettir. Koca ve mafevk kabul etmiyen velût tabiatı temsil ediyor. Bu resim, ikinci binin birinci ortasında Adalar mintakasında ve Giritte dahi görülür. Bu resimlerde, vahşi hayvanlarla sarılmış, dağlar üzerine yörüylen ilâhe tamamile farkolunmaktadır.

Yazılı metinlerde, hâkim olan başka şekillerdir: ilâhe Güneştir. Ve ilâh *Teshup* tur. İlâhe Güneşin mabedi şarktaadır. İlâhe güneş, hükümdar şülâlesinin dininin esasıdır. Kırall cinsiyet farkına rağmen ondan bahsederken kadınlığını nazarı dikkate almıyor. İlâh *Teshub* a gelince, bu bir erkektir, başında tulga vardır, sakallıdır, elinde çifte balta vardır, ve şimşek çaktırır. Bu Etilerin miñlî Allahıdır. Bunun için her yerde mabetler yaparlardı. Etilerin mabetlerinde daha birçok ilâhlar vardır. Bunlar da tıpkı memleket gibi Federasyon halindedirler. Prenslarla yaptıkları muahedelerde muahede yapanların allahlarını birbirlerinden ayırt etmek mümkün değildir.

Kıral güneşe temessül ettiğini kabul etmekle

ETİ MEDENİYETİ

beraber tehlikeli zamanlarda etrafında bulunan papaslarla istişareden geri kalmaz.

Tafsilattan sarfı nazar ederek şunu da ilâve edelim ki, Etilerin dinî itikat ve ayinleri garba az çok farklarla intikal etmiştir. Birçok zaman sonra *Etrüsklerde* de aynı dinî telâkkilere tesadüf olunur.

SAN'AT

Bugüne kadar taniyabildiğimiz Eti vesikaları *san'at* hakkında çok kıymetli malûmat vermektedir. Kültepe, Üyük harabelelerinde milâttan iki bin senë evveline kadar giden vesikalar bulundu. Bunlardaki eserlerde bariz alâmet elbiseye aittir. Anadolu yaylâsının sert iklimine uygun bir surette manto uzundur, başlık yüksektir, pabuçlar kıvrıktır...

Payitaht olan Bogazköy ve onun 150-200 hektar etrafında, bareliyefler, ve Allah resimleriyle süslü kapılar bulundu. Şehir, eski olmalıdır. Fakat, m. ev. 1300 tarihine doğru yağma edildiği için bize kalan eserler umumiyetle Eti imparatorluğunun son asırlarına aittir. Bogazköyden uzak olmıyan Üyükte de bir Eti sarayı vardır. Bu saray dinî merasim gösteren bareliyeflerle süslüdür. Oradan uzak olmıyan *Yazılıkaya* yı tanıyoruz. Aynı neviden bir sıra abideler de garba doğru, İzmire kadar yayılır. Bu abideler bir taraftan da Toroslara ve Suriye şimaline ve Mezopotamyaya kadar gider.

Tel-Halefte bulunan "Peçeli ilâhe," mühimdir. Etiler san'atı Karkemişte, Zincirlide milâttan evel 9-8 inci asra kadar hususiyetlerini muhafaza ediyor. Ondan sonra bu son noktalarda Asur san'atı ile karışıyor.

Şehirlerin tahkimatı, Ön Asyada başka yer-

lerde tesadüf edilenlerden farklı değildir. Saray genişliğine bina edilmiştir. Kalde ve Giritte de böyledir.

Miken mimarlığında olduğu gibi uzunluğuna değildir. Bogazköy sarayında sütunlar yoktur, fakat milâttan 2000 sene evvel yapılmış olan Zincirli sarayında vardır. Başlıca tezyinat duvarların ve sütunların altına yapılan kabartmalardır. Bunlar sebebledir ki Etilerin cidden san'atından bahsolunabilir. Bogazköyünde bir kapıyı tezyin eden bir harp ilâhı, Etilerin pek kıymetli bir heykeltraşlık nümunesidir. Küçük tunç eserler de kıymetlidir.

Etilerin modelleri, milâttan 3000 sene evvel Sumer san'atından alınmıştır. *Çivi yazın* da onlardan aldılar. Bilâhara Mısırlılarla temasa geldikten sonra onlardan da bir takım şeyler aldılar. *Hiyeroglifi* de taklit ettiler. Fakat, Etilerin asıl kendilerine mahsus bir yazının bakayası olmak üzere *Eti Hiyeroglifelerine* de rasgelinektedir. Bu henüz okunmamıştır. Üyükteki *Sfenksler* (Sphynx) Mısır ilhamıdır.

Etilerin ve Giritlilerin saraylarının yapıllarındaki benzeyiş her iki memleket halkının kardeş Sumer medeniyetinden aynen veya birinden naklen feyzalmış olduklarını gösterir.

Etiler, san'at noktai nazarından şüphesiz, Suriyeye ve oradan daha uzaklara tesir ettiler.

Kudusteki aslanlı sütunlar Eti mimarlığı eserdir. Asurlar, uzun müddet Sumer san'at modellerinden başka bir eser görmediler. Sütunlu (Bit-hilanı) sarayının mimarî tarzını Etilerden aldıklarını kendileri söylüyorlar.

Asurların heykeltraşlıkları Eti motiflerinden

FRIKYA

mülhemdir. Hulâsa, Etileri, san'atta yaratıcı kavimler sırasında saymak pek haklı olur.

Etilerin *edebiyat* ve *İlim* ile Sumerlerin edebiyat ve ilimleri arasında umumiyet görülmektedir. Etiler hariçten aldıkları san'atlara da şahsî bir çeşni vermişlerdir.

Üyük harabelerinde bulunan muhtelif *musiki* aletlerinin resimlerine bakılırsa Etilerin ney, kitar ve sair musiki aletlerini kullandıkları ve binaenaleyh musiki ile de iştigal ettikleri anlaşılmıştır. Tar hçiler ve ırki musiki âlimleri Yunanistanda görülen bedlibaşlı musiki aletlerinin Asyadan, şüphesiz Etilereen alındığında müttefiktirler. *Yunanlıların* aldıkları, musikinin yalnız aletleri olmayıp musiki sanatının başlıca esaslarını da *Etilerden* *iktibas* etmişlerdir [1].

B. FRIKYA (PHRYGIE)

1. AHALİ VE MEMLEKET

Frikyanın en eski sekenesi Etilerle beraber gelmiş olan *Türk kabileleridir*. Bunlar Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçerek gelen aynı ırktan *Trakolarla* karışmışlardır. Trakolar ilk defa milâttan 3000 sene kadar evvel birinci *Turova* (Troie) şehrini yapmışlar ve orada bir hükûmet tesis etmişlerdi.

*Friky*a ismi, Anadolu'ya geçen Trako kabileleri içinde hâkim kabilenin ismine nispetle verilmiş olmalıdır. Kıt'aya bu ismi veren kabilenin ilk geçenlerden mi, yoksa müteakiben gelenlerden

[1] Eugène Covaig nac, Le monde Méditerranéen.

ANADOLU

mi olduğunu henüz bilmiyoruz. Malûm olan şudur ki *Tuna* yalısı ve *Trakya* tarafından muhtelif devirlerde birçok insan kütleleri boğazlardan geçerek Anadolu'ya girmişlerdi. Bunlar bir taraftan Turovayı evvelâ tahrip ve sonra yeniden bina ederek oraya hâkim olmuşlar, bir kısmı da Frikya mintakasının diğer aksamında *Frikya kıralığını* tesis etmişlerdir.

Frikyalılar bir zamanlar Turovalılarla akraba ve komşu vaziyette bulunmuşlar ve en nihayet tek bir devlet halinde görülmüşlerdir. İkinci Turova şehri harabelerinde bulunan ve milâttan 2000 - 2400 sene evvele ait olduğu tahmin edilen saraylar ve kuyumculuk eserleri bu devletin o zamanki zenginliğini ve medeniyetini göstermektedir.

Birbiri ardınca gelip *Marmara* sahillerine, göller etrafına, *Sakarya* vadilerine yayılan ve yerleştikleri sahalara kendi isimlerini verenlerden Misyelileri, Bitinyelileri, Paflagonyalıları zikretmek lâzımdır. Bütün bu gelenler Frikya grupuna mensup sayılırlar. Friklerin en kesif olarak sakin oldukları yerler Sakarya mecrası ile Turova ve *Lidya* şarkına düşen feyizli ve mümbit yaylâ idi. M. ev. XIII üncü asırda bütün garbî Anadolu'yu yeni bir *Trako-Frikler* akını kapladı. Bu akınla *Tesalya* ve cenubuna inen *Dori* istilâsının yakından münasebeti vardır.

Bu mütemadi gelişlerle Anadolu içinde kesa-fetleri artan Frikyalılar, Eti Kıralı Hatusilin ölümünden bir asır kadar sonra m. ev. 1255 te Küçük Asyayı Boğaziçinden Anti-Toruslara kadar işgal etmiş ve hakimiyetleri altına almış bulunuyorlardı. Turova muharebesi sırasında Turovalılara

FRIKYANIN ŞEVKET DEVRİ

imdat ve muzaheret için teşekkül eden Ön-Asya ittihadının meydana gelmesinde Turova ile derin ve hususî muhadenet idame eden Frikyanın büyük tesiri olmuştu.

Frikyâ, kendini kâfi derecede kuvvetli görünce Eti devletinin nüfuz ve hakimiyetinden kurtulmak cidaline girdi. Bu sıralarda Eti kudretinin pek ziyade sarsılmış bir halde bulunması bunu kolaylaştırdı. Etiler yavaş yavaş Kızılırmak havzasından cenubî Kapadokyaya, *Komana* havalisine ve şimalî Surye tarafında *Karkemiş* ile sahil arasına itildiler.

2. FRIKYANIN ŞEVKET DEVRİ

Frikyalıların en mühim şehirleri Anadolunun tam ortasında Sakarya kıyısında kurulmuş olan *Gordiyum* [1] idi. VIIIinci asırda hudutlar şarka doğru genişledikçe Kapadokya, Kataonya ve Li-kaonya mıntakalarında Komana, Mazaka (Kayseri) Tiyana gibi şehirler de Frikyâ merkezleri haline gelmişler ve Etilerle Frikyalılar buralarda uzun zamanlar bir arada yaşamışlardır. Cenubu garbîde Frikyanın genişlemesi, Pisidyê, Likyê ve Kar-yanın birleştiği zaviyedeki Burdur (Askaniyos) gölüne kadar varmıştı. Lidya taraflarında Frikyâ nüfuz ve hakimiyeti, Lidya kırallarında *Ata* (Atyades) sülâlesi devrindenberi başlamıştı. Bu genişlemenin mütemadi artması ile bir aralık Frikyâ devleti hudutları Anadolunun iki müntehasına, *Ege* denizinden yukarı Fırat vadisine varan ye-

[1] İskendere ait Kördüğüm hikâyesinin atfedildiği şehirdir.

gâne devlet haline geldi. Firikyanın fütuhat gözü sahillerden ziyade içler mütteveccihli. Zira Friky, tam manasile ve bilhassa bir köylü ve çiftçi memleketi idi. Kıralları bütün gayret ve dikkatini ziraate verirler, bir öküz keseni veya bir sapan tahrip edeni idama mahkûm ederlerdi. Friky krallarının hep *Midas*, *Gordiyos* isimleriyle anıldıkları görülmektedir. Bu iki ismin sülâle unvanı olmasına ihtimal verilmektedir.

İlk kiral sayılan Gordiyos boyunduruğu oka bağlamak için çözülmez bir düğüm (Kördüğüm) tarzının mucidi sayılırdı. Kördüğüm, bağlı olduğu araba ile birlikte millî bir tılsım gibi muhafaza ediliyordu.

3. FRİKYA MEDENİYETİ

DİN

Frikyalıların çiftçiliğe verdikleri büyük ehemmiyetin dinlerinde de iz bırakması tabii idi. Filhakika Friky mabutlarının en başında *toprak ilâhları* geliyor. Kadın allahların en büyüğü ana ilâhe *Nana* [1] tesmiye ediliyordu. Buna bazı sahalarda *Mâ* veya *Kibele* (Cybèle) adı da veriliyordu. *Nana*, tenebbüt ve neşvünema ilâhesi idi. Frikyanın üçüncü mühim ilâhı *Nana* nın oğlu *Ati* veya *Atte* (Ata) idi.

Bunlardan *Kibele* ve *Ati* ile Romalıların *Bakus* namını verdikleri neşe ve eğlence ilâhı *Diyonisos*, sonradan Yunanlılara intikal etmiş olan ilâhlardandır.

[1] Türkçe ana ve büyük ana demek olan nine kelimesidir. Anadolu'da be kelimeyi (Nene) şeklinde telâffuz ederler.

FRIKYA MEDENİYETİ

İlâhî ve mukaddes sayılan bir kara taş a ibadet âdeti Frikyanın *Pesinunte* şehrinde tâ Romalılar devrine kadar devam etmiştir [1].

Frikya ibadet ayinlerinin farikası kaval, davul ve dümbelek nağmelerinin tahrik ettiği vecd içinde gasyolmaktı. Şarap ve ekmekle takdis gibi hristiyan merasiminin menşei içki ve eğlenceye müstenit ayinlerdir. Bunların da en müntahap vatani Friky a idi [2].

SAN'AT

Frikyalılar birçok kale, şehir ve ma-
bet harabesi bırakmışlardır. Friky a
san'ati Tiyanadan (Kilise Hisar) Sipil dağına (Manisa
dağına) kadar Anadolunnu her tarafında kayalar
üzerine işlenmiş güzel abideler serisi halinde gö-
rülür. *Ramsey* ve *Perrot* nun m. ev. IX uncu veya
VIII inci asıra ait olduğunu söyledikleri meselâ,
Ayaz-İn köyündeki mezar gibi en eskilerinde o
kadar *Eti san'ati izleri* vardır ki bunları asıl Eti
eserlerinden ayırabilmek güçtür. "Kayaya oyul-
muş bu lâhdin cephesinde yere sinmiş iki aslan
yavrusu görülmekte, bunların üzerinde ağızları
açılmış, adaleleri kudretle gerilmiş başları gür
yelelerle örtülü iki müthiş aslan methali korumak-
tadır. Mezarın mustatil şeklindeki kapısı aslanların
pençeleri arasında açılmaktadır., [3]

Friky a şehirlerinden *Nakoleya* mezarlığında
bulunan Midas ismindeki kırallardan birinin yine
kayada oyulmuş muhteşem mezarı gibi daha mu-
ahhar devirlere, m. ev. VII inci asra, ait diğer

[1] Mekke de aynı tarzda kudsiyet atfedilmiş olan
Haceri Esvedin menşei bu olmak muhtemeldir.

[2] Sartiaux.

[3] Sartiaux.

ANADOLU

bazı eserlerde Yunan tarzı bir cephe üzerinde yerli halıcılık modellerindeki hendeseî tezyinatı temsil eden şekiller görülüyor.

Bir Yunan an'anesi Frikyalıları *madenlere su vermek* usulünün ve ilk maden esrarının mucidi olarak gösteriyor. Diğer bir an'ane de *tentene* san'atinin icadını mahir Frikyalı dokuyucularına atfediyor. Bu itikatlara rağmen bugün Mezopotamyalıların, Etilerin, Giritlilerin ve Mısırlıların ikinci bin nihayetlerinde dokumacılık ve madencilik san'atlarını zaten yüksek bir dereceye çıkarmış oldukları malûmdur. Frikyalıların yeni aletler ve usuller icadı suretile *musikinin* inkişafında mühim bir amil oldukları muhakkaktır.

Homer, Frikyalıların hayvan sürülerini, beygirlerinin süratini ve bağlarının zenginliğini metheder.

4. FRIKYANIN İNKIRAZI

Frikyalı devletinin başlıca iki düşmanı *Asuriye* ile *Şahin kırıllar* zamanında büyük bir kudret haline gelmiş olan *Lidya* idi. Asuriye, Frikyadan çekiniyor, Lidya ise onu kendi tevessü ve inkişaf emellerine bir mania telâkki ediyordu. *Krezüs* tarafından garp mıntakalarının koparılıp alınması, yedinci asırda *Kimrilerin* istilâsile bütün Karadeniz sahillerini kaybederek Sakarya garbine atılmasına rağmen, Frikyalı yine, hattâ Asuriyeye karşı koyabilecek kadar kuvvetini muhafaza edebildi. Fakat yıldan yıla hayatıyeti eksildi, Lidyanın nüfuz ve tabiiyeti altında ehemmiyeti küçülmüş bir kırıllık haline geldi. Nihayet, m. ev. VI ıncı asırda gelen *İran istilâsı* ile münkarız oldu.

LİDYA

C. LİDYA

1. MEMLEKET VE AHALI

Menderes vadisine muvazi olarak şarka doğru Anadolu yaylâsının garp yamaçlarına yükselen *Gediz vadisi*, Lidyanın asıl merkez sahasıdır. Eti ülkesile Ege denizi kıyıları arasında mütevassıtlık eden bu saha Meonyalılar (Meoniene) Trako - Frikler (Tracho - Phrgiens) Sartlılar, Etiler ve Lidyalılar gibi devirler imtidadınca üst üste gelip yerleşmiş birçok *Türk kabilelerinin* meskeni olmuştur. Bura Lidya isminin verilmesi milâttan evvel VII inci asırdan sonradır. Homer *Lidya* kelimesini bilmez; bu havalı için *Meonya* tabirini kullanır.

Pentaur şiirlerinde [1] Eti müttefikleri arasındaki deniz milletlerinden, Meonyalılar olduklarına hükmedilen *Maunnalar* ile *Turshalar* [2] ve Sartlılar olmaları pek muhtemel Sardanalar yani Lidyanın ilk sekenesi olan bütün kavmler sayılmaktadır.

Meonyalılarla, Lidyalılar sahanın iç ve kara kısmında, Turshalalarla (Turşa) Sardanalar (Sartlar) da sahil taraflarında yerleşmişlerdi. Sonraları m. ev. VIII inci ve VII inci asırlar arasında bunlardan Turshalar İtalyaya ve Sartlar Sardenyaya muhaceret etmişlerdir. Roma medeniyetinin ilk temelini atan Etrüskler ile bu Turshaların aynı kavmin mensubu oldukları birçok âlimler tarafından kabul edilmiştir. Etrüsklerin İtalyaya Küçük Asyanın

[1] Pentaour, II inci Ramsesin muzafferiyetlerini sena için yazılmış ve papirüsler üzerinde bulunarak okunmuş şiirler mecmuasıdır.

[2] «Les Tyrsenes, Les habitans de Tyrrha, Les Thyrrhenes, Les Turshas» kelimeleri hep birdir.

ANADOLU

Lidya mintakasından gittiklerini *Herodot* da söylemişti. Son zamanlarda Amerikalıların Sart harabelerindeki hafriyat ile vâsıl oldukları keşifler neticesinde Lidya dili ile Eti ve Etrüsk dilleri arasında tesbit edilen *akrabalık* bunu teyit eylemektedir. (Mahkûkât üzerindeki Lidya dilini örtmekte bulunan karanlık sıyrılmamış olsa da zinet eşyası, tunç ve fildişi işlerindeki san'at üslûbu ile Etrüsk üslûbu arasında reddi imkânsız benzerlikler vardır.) [1]

2. HÜKÜMDAR SÜLÂLELERİ

ATALAR

Lidyalılar tarihlerinin ilk fechrinde *Atalar* [2] adını taşıyan bir sülâlenin idaresi altında bulunuyorlardı. Bu Atalar *Trakya*-dan geçip sonraları Frikyada yerleşmiş olan *Türk* (Trako) kabilelerinden idiler. M. ev. XII inci asırdan XI inci asra kadar hüküm sürdükleri anlaşılan Atalar Frikyalıların, Frikyalılar da büyük Etinin tabiiyeti altında idiler. *Büyük Eti* namı o zamanki Eti kırallarından *I inci Mursil* e verilmiş olan unvandır.

Ataların payitahtı *Asia* (Asya) şehri idi. Etiçe aslı Assouwa - Asova olan Asya, Sart şehrinin en eski ismi ve "Asie = Asya," kelimesinin de aslı ve esasî şeklidir [3].

ETİ SÜLÂLESİ:

HERAKLİTLER

M. ev. XI inci asır başlarına doğru Lidya doğrudan doğruya bir Eti sülâlesinin, Heraklitlerin (Heraclides) idaresi altına geçti. Heraklitler, Etilerin bir ilâhı olan *Sandonn* neslinden geldiklerini iddia ederlerdi.

[1] Güst. Fougères, Les Premières civilisations.

[2] Atyades sülâlesi, yahut Atı oğulları.

[3] F. Sartieaux.

LİDYADA HÜKÜMDAR SÜLÂLELERİ

Lidya dahilinde kalelere ve müstahkem mevkilere istinaden askerî bir derebeylik sistemi kurmuşlardı. Payitahta Asya yerine Hyde (Hyde) adını vermişlerdi. Bu isim sonraları Sart akropolunun adı olarak kalmıştı.

ŞAHİN KIRALAR SÜLÂLESİ: MERMENATLAR

Küçük Lidya prenslikleri istiklâllerini korumakta gayet kıskanç idiler. Mezopotamya fütuhatçıları karşısında, bu istiklâlin korunmasına mesafe uzaklığının da yardımı oluyordu. Asırlarca devam etmiş olan bu mukavemetin nihayet sarsılmağa yüz tuttuğu sıralarda bir sülâle değişikliği olmuş, yeni sülâle müdafaa ve mukavemeti bir zaman daha parlak surette idame edebilmişti. Değişiklik Heraklit hükümdarı *Kandavul* (Kandaule) un Küçük Menderes vadisinin makarrı olan Tirrha (bugünkü Tire) prensi meşhur *Giges* tarafından iskâtı suretile olmuştur. Mermenatlar yahut Şahinler sülâlesini kuran *Giges* Yunanlılarca ilk *Tiran* ve hükümdarları tahtlarından indirerek devlet idaresini kendi ellerine alanların ilk örneği olarak telâkki edilirdi.

GİGESİN İKTİSADÎ SİYASETİ

Giges Lidya hükümdarlarının en büyüklerinden biri olmuştur. Lidyanın azamet ve şevket devrinin müessisi ve Yunanlılar nazarında kazandığı harikulâde itibarın hakikî amili *Gigestir*.

Memleket refah ve saadetinin iktisadî inkişafa bağlı olduğunu anlıyan *Giges* iktisadî politikaya pek ziyade ehemmiyet vermiş ve bu politikayı iki münteha mahreci olan şarkta *Asuriye* ve

ANADOLU

garpte *İyonya* arasında daimî barışıklığı istihdaf eden bir diplomasiye istinat ettirmişti.

Lidyanın, Asyanın şark ve garbı arasında *transit* merkezi olmaktan elde edeceği menfaatin büyüklüğünü daha evvel *Kandavul* da takdir etmiş ve sahille Kızılırmak ötesindeki ülkeleri birbirine bağlayan ana transit yolu üzerinde konak yerleri, kervansaraylar teşkilâtı ve müruriye vergisi alacak mevkiler yapmıştı. Bu uzun ticaret güzergâhına *Kıralyolu* namı veriliyordu.

Giges siyasetinde muvaffak oldu. Onun zamanında Lidya devrin en mühim ticaret merkezi haline geldi. Lidya ticaretinin ana damarı garpte *Efesten* başlayarak ve *Sart* tan, *Pterya* dan (Boğazköy) geçerek *Ninova* ya giden yoldur. Diğer tâli damarlar, şimalde *Misya* ya Gigesin m. ev. 635 te Lidyalı müstamirler yerleştirdiği Ezine (Ardynion) ve Lapseki (Lampsaque) kasabalarına; Marmara tarafında Erdek (Cyzique) yakınındaki altın madenlerini murakabe için Kirmastı (Crémasté) ya, Karadeniz cihetinde de başlıca ticaret mahreci olan Sinoba doğru uzanıyorlardı.

Cenupta hem zengin bir müşteri, hem de Asur kudretine karşı bir muvazene kuvveti olan Mısır doğru Gigesin çizdidi temas ve ticaret yolu Mileden geçiyordu.

3. KİMRLERİN İSTİLÂSİ

Gigesin büyük emek ve itinalarla kurduğu itilâf ve muvazene siyaseti *Kimrlerin* (Cimmeriens) ve *Trakoların* bir kasırga gibi Anadolu-yu basan istilâlarla altüst oldu. Bu müstevliler muhariplikte Amazonlarla yarışan kadınlar ile

KİMLERİN İSTİLÂSI

birlikte m. ev. VII inci asır başlangıcındanberi yeniden dehşetli faaliyete geçmişlerdi. Anadoluya Kırım ve Trakya havalisinden geçen bu *Çit* (Skyt) *Türkleri*, Sakarya ile Kızılırmak arasında Paflagonya havalisini merkez edinmişler idi.

Bu hâkim mintakadan bütün komşu devletlerin topraklarına, kasıp kavurucu akınlarla saldırıyorlardı. Asurlular bunları Kapadokyada durdurabildiler. Bundan sonra Kimrler kendi halinde sakin ve asude yaşayan Frikyâ üzerine atıldılar, harbet-tirdiler. Firikyada Midas sülâlesinin son kralı, hezimet yesi içinde intihar etti. Frikyanın başına gelenden ve müteakiben Turova ile Eolyadaki Lidya mahreci Edremit körfezinin şimal sahilindeki Antandrosun istilâsından (m. ev. 663) telaşa düşen Giges bu sırada yeni Asur Kralı *Assurbanipal* in yardımını istedi ise de hayırhah bir bitarafılık vadinden başka muzaheret temin edemedi. Nihayet yalnız kendi kuvvetine dayanarak Kimrler üzerine yürüdü; m. ev. 660 ta Kimrleri mağlup etti, reislerinden ikisini zincire vurarak Ninovaya yolladı. Aynı zamanda müşterek tehlike karşısında muavenetini esirgemesine ve kendisini yalnız bırakmasına mukabele olmak üzere de *Assurbanipal* in rakibi olan Mısır hükümdarı *Psammetik* ile itilâfa girdi; bu arada İyonya şehirlerinden *Kolofon* u zaptetti; Lidyanın m. ev. 660 senesi zaferiyle kazandığı huzur uzun sürmedi. Kimrlerin başına mahir ve muktedir bir kumandan olan *Toktamiş* in geçmesi işleri yeniden değiştirdi. Toktamiş, Lidya üzerine bir intikam hücumu yaptı. Giges muharebe meydanında öldü (m. ev. 652).

Assurbanipal, kendi zamanına ait mahkûkâtta *Giges* ten şöyle bahsediyor :

ANADOLU

“ bana karşı başkaldıran Mısır Kralı *Psammetik* in yardımına gitti. Ben bunu işidince ilâh *Asur* la ilâhe *Istr* a şöyle dua ettim: “Cesedi düşmanlarının önüne yıkılsın, kemiklerini alıp götürsünler; ilâh *Asur* a böylece dua ettim ben. Dileğim kabul olundu; cesedi düşmanlarının önünde yıkıldı ve kemikleri götürüldü. Benim ismimin şöhret ve azemeti sayesinde mağlûp ettiği Kimrlere ona galebe çaldılar ve memleketini baştanbaşa yıktılar. Yağma ettiler. Kendisinden sonra tahta oğlu çıktı,, [1].

Toktamış tarafından istilâyâ uğruyan Lidya yağma edildi ve harabezare çevrildi. *Kimrlere* Sart şehrine de girdiler. Yalnız Sartın Akropolini zaptedemediler. Yağma ve istilâ Efes ve Mendres Magnisasına kadar yürüdü.

Bütün bu hâdiselere rağmen Lidya, mağlûbiyetini uzun zamanlar kabul ve itiraf etmedi. Toktamış Asuriye üzerine yürümek için Kilikyaya gitti orada muharebe hazırlığı yaparken Asurluların hücumuna uğrayarak mağlûp oldu ve m. ev. 650 de Kilikyada öldü. Ondan sonra artık Kimrlere süratle bozgunluğa doğru sürüklendiler. Son reisleri *Kobos*, m. ev. 633 te Met kralı *Madya* tarafından ezildi. Sinop, m. ev. 630 da Mileliler ve Antandros, m. ev. 570 de Lidyalılar tarafından ellerinden alındı.

Lidya, uzaklarda, Mezopotamyanın şark ufuklarında yavaş yavaş kümelenen ve bu defa artık bütün mevcudiyetin nihaî olarak batıracak olan yeni fırtınalardan tamamen habersiz, tekrar kavuştuğu sakin ve müreffeh hayat içinde yaşarken, Küçük

[1] Sh. F. Jean, La Litt. des Babyl. et des Assyrienes.

LİDYANIN AZAMET VE İNKIRAZI

Asyada barınamıyan Kimrlr de cenuba çekilerek Surye ve Mısır içine dağılıyorlardı.

Gigesin kurduğu Mermenat veya Şahin kırıllar sülâlesi II inci Ardys, Sadyat (Sadyatta), Alyat (Alyatta) ve Krezus (Grsus) isimlerinde dört kiral yetiştirdi; bunlar cetleri Gigesin açtığı yolda gayret ve muvaffakiyetle yürüdüler. Lidya büyük bir siyasî kuvvet ve zengin bir devlet oldu. Sart şehri Küçük Asyanın ilim, fikir, san'at merkezi haline geldi.

4. LİDYANIN AZAMET VE İNKIRAZI

Şahin kırıllarının sonuncusu *Krezus*un m. ev. 561 den 546 ya kadar süren devri, Lidya için hakikî bir refah ve itilâ devri idi. Lidya serveti her tarafta muhteşem mabetler, saraylar, abideler yükseltiyor; Krezus filozoflara, âlimlere, şairlere maaşlar bağlıyor, misafirhaneler açıyordu. Eolya, İyonya ve Karya mıntakalarındaki bütün siteler Turuva dahi dahil olarak Lidyanın hükmü altına girmişlerdi. Uzun zaman Lidyaya metbu olan Frikyâ ona tâbi hale inmişti. Misye ve Paflagonya ile Bitinye aynı derekeye düşmüşlerdi. Likye müstesna olmak üzere Lidya hakimiyeti Karadenizden Toroslara, Ege denizinden Kızılıрмаğa kadar genişlemişti.

Bütün bu sahalardan gelen servet, Lidyanın kendi zenginlikleri ile birleşmiş, Sart, altının taşıdığı bir hazine olmuş, bir cihan bankası halini almıştı. Gigese atfolunan para icadı, ticaret sahasında murakabesi gayet müşkül olan zahire mübadelesi ve maden külçelerile tediye usullerini kaldırmak suretile, büyük bir terakki merhalesi

ANADOLU

teşkil etmişti. Devletin ve milletin zenginliği tarihte emsalsiz sayılacak bir mertebeye varmıştı.

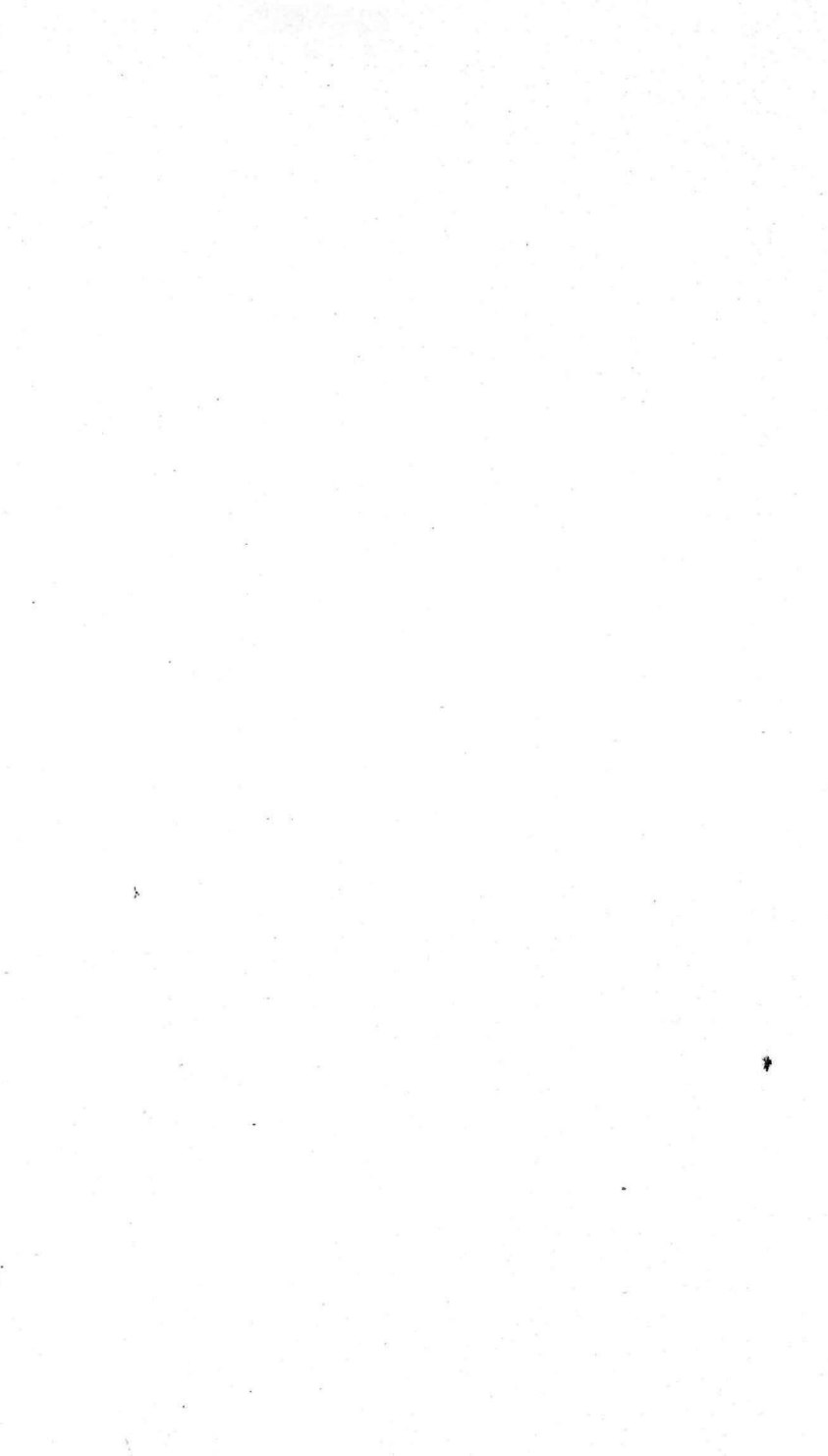
Fakat bu şevket ve ihtişamın zayıf bir cephesi vardı. Para kuvvete her istediğini elde edebilen Krezus, vatan müdafaasını da yalnız para kuvvetine istinat ettirerek dört bucaktan toplanma karmakarışık ırk ve milletler mensuplarından mürekkep *ücretli askerlerle* ordu teşkil eylemişti. Para için toplanan, ve ana yurda karşı fedakârlık ruhundan ve her türlü vatan hislerinden mahrum olan bu ordu, yalnız *Krezus* un değil, bin yıllık Lidya devletinin ebediyyen mahvına, tarihe gömülüp gitmesine başlıca amil olmuştu.

Krezus, *Kurus* (Keyhusrev) dan çekiniyordu ; ve aynı zamanda kaynatası Met Kırallı Astiyağın ölümüne sebep olan Kurusa karşı kin ve nefret te duyuyordu. Her ikisinin ruhundaki teskin ve tatmin edilemez fütuhât ve hakimiyet ihtirası da bu hükümdarları boy ölçüşmeleri mukadder iki rakip vaziyetine koymuştu.

Nihayet ilk açık husumet adımını Krezus attı. Ispartadan askerî, Mısır ve Babil hükümdarlarından siyasî muzaheret vaatleri aldıktan ve ordusunu yeni ücretli asker kıt'alarile takviye ettikten sonra, m. ev. 546 da ansızın Kızılıрмаğı geçerek *Pterya* (Bogazköy) üzerine atıldı. Krezusun karşısına süratle gelen Kurus muharebeye girmeden evvel anlaşma teklifinde bulundu. Mevsim m. ev. 546 senesi sonbaharı idi. Kurusun korktuğuna ve kendine güvenemediğine hükmeden Krezus anlaşma teklifini gurur ve istihfaf ile reddetti. Bunun üzerine Kurus bütün kuvvetleriyle Lidya ordusu üzerine yüklendi. Krezusa muzaheret sözü vermiş olan Babil hükümdarı Nabonit te

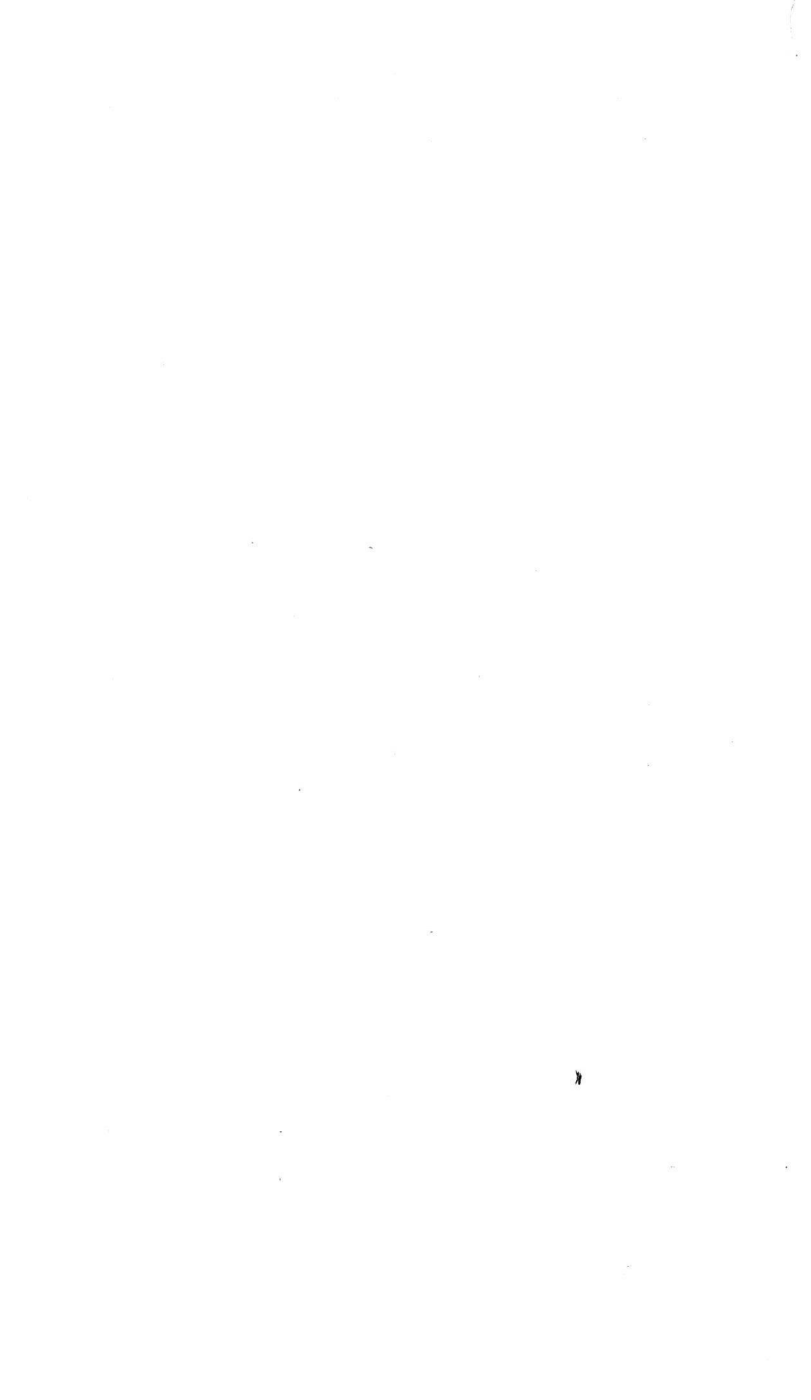
LİDYANIN AZAMET VE İNKIRAZI

Kurusla uyuşmuştu. Krezus perişan ordusile Lidya içlerine kadar geriledi; buradaki son mukavemet tecrübesi de Lidya süvari kıt'aları atlarının *Kurus*un ordu ileri hatlarına dizdiği *Devletlerden* ürkmesi yüzünden boşa çıktı, ve hezimet tahakkuk etti; Sart muhasara ve zaptedildi; bir odun yığını üzerinde kendini yakarak intihar etmek isteyen Krezus esir alındı, ve dünya tarihinde Midya devleti faslı böylece kapanmış oldu. Krezus *Ekbatan*da yirmi yıllık bir esaret hayatı geçirdikten sonra öldü (m. ev 525).

EGE HAVZASI

YUNANİSTAN — EGE MEDENİYETİ — AKA
ELLERİ VE MÜSTEMLEKELER — GREK KAV-
MINİN TEŞEKKÜLÜ — IRKLAR VE KAVM-
LER — GREKLERDEN EVVEL YUNANİSTAN
SAKİNLERİ HAKKINDA KISA MÜTALEA

VIII. EGE HAVZASI

Yunancadaki kelimerden birçoğunun İndo-Avrupaî namı verilen diller zümresi *haricindeki* lisan menşelerinden gelmiş olduğu ve bu meyanda Samî asıllardan gelen kelimelerin *pek az* bulunduğu malûmdur. İndo-Avrupaî ve Samî olmayan kelimelere bilhassa Yunanistanın kadîm coğrafi isimlerinde tesadüf edilmektedir. Türk dili esasından gelme olmaları *çok muhtemel* ve lisan alimlerinin ciddî tetkikine lâyık olan bu kelimeler hakkında bir fikir verilebilmiş olmak için birkaç misal zikredeceğiz.

Meselâ *İon*, Grek esatirinde, *İon* ların (Yunanların) ceddidir; evvelâ Atık, kıt'asına geldi, sonra Pelopneze geçti, orada kiral, prens oldu; sonra tekrar, Atık kıt'asına döndü, orada da Atina Kırallı intihap olundu. Bu efsane, *İon* ırkının muhaceretlerini tasvir eder.

İyonya (İonie), umumî bir surette Anadolunun, Adalar denizi sahilini ihtiva eden kıt'adır. Bu isim Anadoluya Dorilerin istilâsı üzerine, şarka sürülen *Aka* larla (Akhaiens) beraber gelmiştir.

Demek ki *İon* Akalardandır; kırıaldır, sahiptir.

Bedros Efendi Keresteciyanın *Dictionnaire Etymologique de la langue Turque* kitabının 33 üncü sahifasında şu tafsılât vardır: "İyé (T. ori) = Seigneur, maître. İyémek = Dominer. (Sumerien) ai = Père; (Basque) iau (na) = maître, seigneur.

En Mongol iigé (uiéké) singfie grand, ainsi que l'atteste Ebül-ghazi (Chedjéréi Turquié, pa.43)

Ce vocable serait-il une forme mitigée de ag-ha ou aga (veyez ce mot).....

Herman Vambery'nin alamanca; Türk - Tatar lisanlarının Etimolojisine ait kitabının 27 inci sahifesinde "iy," kelimesi vardır. Bu kelimenin yanında Eg, Ey, Et, İt, kelimeleri de vardır. Bunlar Efendi, sahip demektir.

Uygurca, ige, ite, iti, idi-efendi, sahip, Allah.

Çagatayca, ege, eye = efendi, sahip, Allah; eylemek = sahip olmak; azerice, yeymek, eymek = sahip, hâkim olmak. Hüseyin Kâzım Beyin Türk lûgatının 513 ve 514 üncü sahifelerinde "İye, sahip, ike, ite," kelimelerinin muhtelif türk lehçelerinde malik, Allah manalarına olduğu izah edilmiştir.

Bu malûmata göre, mana ve tarih vak'aları itibarile *İyon* (İon) kelimesinin türkçe *İye* kelimesinden gelme olduğuna ihtimal vermek caiz görülebilir. Bu kelimenin aynı manada olan türkçe *Aka*, *eke*, *eti*, *ata* kelimeleri ailesinden olması ihtimali de dikkati calıptır.

Mahal ve memleket isimlerinden alâka uyandıran kelimeler de çoktur. Meselâ Yunanistan kıt'ası, şimalden cenuba, gözden geçirilirse Tesalya cenubunda ve Pelopones kıt'ası şimalindeki sahalara verilen *Akhai* ve *Egiale* isimlerinin "Akaeli," kelimesinin mana ve delâletini haiz olduğu görülüyor.

Dar bir bogazla kıt'adan ayrılan uzun adanın ismi *Eubée* = öbe, türkçe çadır, ev manasına olan *oba* kelimesinin aynıdır. Garpta, dağların teşkil ettiği bir yükeskliğe verilmekte olan *Acarnanie*

YUNANİSTAN

ismi türkçe yükseklik manasına olan *Akarı* kelimesinin bozulmuş bir şeklini andırıyor.

Pelopones kıtasının dağ geçitlerini ihtiva eden muntakanın taşıdığı *Arcadie* ismi dağların geçit veren yerleri manasına olan türkçe *argıt* kelimesinden gelme olabilir.

Adalar denizinin taşıdığı *Egée* kelimesi ile türkçe *ege*, *eke*, kelimeleri arasında benzerlik tamdır.

A. YUNANİSTAN

MEMLEKET

Yunanistan, avrupanın Akdenize doğru fırlattığı üç büyük yarımadaının en şarkta bulunan Balkan yarımadasının cenup kısmına bugün verilen isimdir. Bunun nihayetine dar bir berzahla, ağaç yaprağı veya açık bir el şeklinde, bir küçük yarımada birleşir. Bu yarımada bugün Mora veya Peloponez namını taşır. Yunanistan, şarkta Adalar denizi ve garpta Yunan denizi ile çevrilmiştir. Şimalde muayyen sınırları yoktur. Eski coğrafya âlimi *Strabona* nazaran, Yunanistanın şimal hududu Ambrasi (bugün Arta) körfezinden Pene nehri (şimdi Salambriya) mansıbına çekilen bir hatla gösterilebilir.

Bu suretle tahdit edilmiş olan muntaka 55,000 kilometre murabbai genişliğinde küçük bir memlekettir. Uzunluğu 410 kilometre ve genişliği 210 kilometredir.

Çok arızalı olan ve zelzelelerin mütemadiyen sarstığı bu arazinin her tarafı sarp ve dik uçurumlu dağlarla kaplıdır. Dağlar alelûmum, kayalıklardan müteşekkil ve çıplaktır. En yüksek tepeler 2000 metroyu geçer. En yüksek nokta

EGE HAVZASI

şimal 3000 metroya yaklaşan Olimpos silsilesi içindedir. Yunanlılar ilâhlarının Olimpos dağı üzerinde oturduğunu söylüyorlardı. Yunanistanda dağlar mütemadi bir silsile teşkil etmez; içlerinden geçen bazı ırmakların dar ve derin geçitleriyle ayrılır. Bu dağlar eski göllerin zeminini teşkil eden, ziraata çok elverişli ovaların etrafını da ihata eder, Tesaliya ve Beotia ovaları böyledir.

Korent berzahı yunanistanı iki muhtelif mıntakaya ayırır: Şimalde *Kara yunanistanı* ve cenup-ta *Pelopones*. Bu mıntakaların herbiri de birçok küçük memleketlere ayrılırki, başlıcaları şunlardır:

1 — Kara yunanistanında : Tesaliya, Etoliya Beotya ve Atık.

2 — Peloponez de: Arkadya, Argolit, Lakonya, Meseni ve Elit.

KARA YUNANİSTAN

Şimalde bulunan Tesalya, diğer Yunan memleketlerinden büyüktür. Vaktile keçi yetiştirmekle şöhrat almış olan bu mümbit ova, dağlarla çevrilmiştir. Garpta Pende silsilesi, şarkta Olimpos, Ossa ve Peliyon dağları yükselir. Bu ovayı ıska eden küçük Pene ırmağı, Olimpos ve Ossa dağları arasından geçtikten sonra Adalar denizine dökülür. Irmağın, bu dağların arasında teşkil ettiği geçit, vaktile manzaralarının güzelliği ve gölgeliklerinin serinliği ile meşhurdur.

Tesalyanın cenubu geçilmesi müşkül dağlarla kapalıdır. Yalnız, Öta dağıyle deniz arasına sıkışmış bir geçitten geçilebilir. Yunanistanın hakikî kapusu olan bu geçit, *Termopil* geçididir Termopil geçidinden sonra dağların her istikamette yekdiğerine karıştığı bir mıntakaya girilir.

YUNANİSTAN

Bunların takriben ortada bulunan en yükseği (2459 metre) *Parnastır*. Bu dağda suları berrak güzel membalar vardır. Parnasın etrafında bulunan derin vadiler *Fosit* memleketini teşkil ediyordu; buranın başlıca şehri olan *Delfte* bütün Yunanistanın en mukaddes mabedi bulunuyordu.

Daha şarkta Beotya kıt'ası vardır. Bunun da cenubu, Tesalya gibi, *Helikon* ve Siteron dağlarıyla çevrilmiştir. Mümbit bir ovadır. Beotiyanın şimali garbisinde Kopayis gölü bulunur. Bu gölün suları kış yağmurlarından sonra taşar ve civarındaki arazide toprağa imbat kuvveti verici bir balçık bırakır. Beotya zengin bir ziraat memleketi idi, burada birçok şehirler bulunuyordu ki başlıcası *Tep* idi.

Cenubu şarkide kara yunanistanın nihayetini teşkil eden ve bir geminin başı gibi denize doğru ilerlemiş olan *Atık*, bilâkis dağlık ve toprağı zayıf bir memlekettir. Bu araziye arılarıyla meşhur olan *Himet* ve mermerleri şöhret alan *Pantelik* ve Parnas dağları hâkim olduğundan ziraat için pek az yer kalır. Lâkin dağlar denize doğru ilerler ve cenupta *Egin* körfezi sahillerinde güzel, tabii limanlar vücuda getirir. Sahile yakın tek bir kayanın dibinde Yunan tarihinde en büyük rolü oynamış olan *Atina* şehri yükselir.

Adalar denizi cihetinde bulunan memleketler, Yunan denizi cihetinde bulunan memleketlerden daha büyük tarihi ehemmiyet kazanmıştır; bu, kayde şayandır.

Yunan denizi cihetinde bulunan *Akari* (Acar-nanie) ve *Etolie* derin vadili ve aralarından geçilmesi çok zor dağlarla kapalıdır. Bunlar bellibaşlı Yunan yollarından uzaktır.

EGE HAVZASI

Bundan dolayı bu memleketlerin ahalisi daima Yunan âleminden uzak gibi kalmıştır.

PELOPONEZ Şarkta Egin körfezile garpta *Korent* körfezi arasında, Korent berzahu Peloponezi, Kara Yunanistana rapteden bir köprü gibidir; bunun bazı yerlerde genişliği ancak beş kilometredir. Berzahın iki ucunda iki şehir tees-süs etmiştir: şimalde Megar, cenupta Korent. Kara Yunanistanı gibi Peloponezi de dağlar muhtelif ve müteaddit memleketlere ayırmıştır. Küçük bir İsviçre gibi olan orta kısmı *Argit* (Arkadie) dir. Oldukça mümbit yüksek ovaları bulunan bu memleketin şimalinde ormanlarla kaplı Erimant dağı vardır. Burada da Beotyada olduğu gibi birkaç göl vardır ki başlıcası Stimfal gölüdür.

Argit mıntakasında, birçok dağ silsileleri yükselir ve herbiri denize doğru birer burunla nihayet bulur. Bu dağların en mühimmi cenupta 2400 metre yüksekliğinde *Tayget* silsilesidir ki nihayeti Tenar burnunu teşkil eder. Taygetin garbında uzanan memlekete Mesenya denir. Şarkında uzanan memlekete Lakonya denir. Bu memleketi, Örotas nehri sular. Bu nehrin kenarında Atinanın rakibi olan *İsparta* yükselir.

Adalardenizi cihetinde limon ve portakal ormanlarile örtülü mümbit bir ova daha vardır; Burası *Argolit* veya Argos ovasıdır. Yunan denizi sahnı mailynde Elit memleketinde *Olempya* şehri de Delf gibi yunanlıların mukaddes şehirlerindendi.

DENİZ VE SAHİLLER

Yunanistan, sahilleri en girintili çıkıntılı memleketlerden biridir. 2000 kilometreden uzun sahili vardı. Dağlar her tarafta yunanlıları yekdiğerinden ayırdığı

YUNANİSTAN

ve yayılmalarına mâni olduğu halde *deniz* adeta onları yekdiğerine yaklaştırır. Yunanistan tarihte oynadığı rolü bilhassa denize medyundur.

Adalardenizi sahilleri girinti ve çıkıntıları ve tabii ilticagâhları itibarile Yunan denizi sahillerinden daha zengindir. Yunan denizi sahili yarımada-ya bütün genişliğinde nüfuz eden derin bir Korent körfezine maliktir. Adalardenizinin, cenuptan şimale doğru, Argolit körfezi, Egin körfezi ve daha şimalde Termopil boyunca giden Maliyak körfezi ve Magnesi yarımadasını teşkil eden Pagazetik körfezi gibi birçok körfezleri vardır.

ADALAR Yunanistan sahilinin denizleri, *adalar ve adacıklarla doludur*. Bu adalar arasında bazıları karaya o kadar yakındır ki adeta onun imtidadı gibidir. Korsir, Lökât, İtak, Kefalonya ve Zasint ve Peloponezin cenubunda Siter, Egin körfezinde Egin ve Salamin adaları ve bilhassa dar bir kanalla karadan ayrılmış olan büyük ve uzun Öbe adası bunlardandır.

Bir nehrin geçit yerine atılmış taşlar gibi adalardenizine saçılmış olan diğer adalar da Avrupa ile Küçük Asya yolu üzerinde sıralanır. Yunanistana en yakınları Kiklat adaları grubunu teşkil eder. Bunlardan *Delos* meşhur bir mabede ve *Paros* zengin mermer ocaklarına maliktir. Küçük Asyaya en yakın olan adalar cenubî Sporat adaları grubunu teşkil eder. Bunların en mühimmi *Rodos* adasıdır. Derin girinti ve çıkıntıları, yarımada-ları ve körfezlerle tamamen Yunanistan sahillerine benziyen Küçük Asya sahili boyunca da bağlarile meşhur üç büyük ada vardır. Midilli,

EGE HAVZASI

Sakız ve Sisam.. Cenuba doğru oldukça uzakta, büyük ve dağlık *Girit* adası, şarktan garba doğru uzanır.

**İKLİM VE VA-
RİDAT MEM-
BALARI** *Herodot* diyor ki: “Yunanistanın hissesine en hoş bir hava düşmüştür.”, Hakikaten Yunanistanın iklimi Mısır veya Irakın ikliminden daha mutedil ve daha hayat vericidir. Sıcak ve kuru yazları, tatlı ve oldukça yağmurlu kışları, güneşli ilk ve son baharlarile garbî Anadolu iklimine benzer. Hemen daima hava temiz bulutsuz, son derece berrak ve o derece şeffaftır ki ufukta dağların, sahillerin ve uzak adaların hututu her vakit vuzuhla teressüm eder.

Yunanistanın *servet membaları* mütenevvi lâkin çok mahduttur. Dağlarda şüphesiz bugünkünden fazla ormanlar, meşe ve çam ağaçları vardı; bu ormanlarda geyik ve domuz avlanıyordu. Irmakların mecraları boyunca çınar ağaçları güzel gölgeler veriyordu. Lâkin ziraat ve mer’alar için pek az yer kalıyordu. Buğday ve arpa gibi hububat, üzüm, zeytin, incir ve portakal ağacı gibi Yunanistan toprağından hoşlanan meyva ağaçları, ovada çok sık bir halde yetişiyordu. Ziraat ve meyva ağaçları yetiştirmek için dağların yamaçlarında topraktan taraçalar vücade getiriyorlardı. Toprağın fakir istihsal membalarına, denizin varidat vasıtaları inzimam ediyordu. Yunanlılar *balık* tutuyorlar ve her türlü balıkları, bilhassa sardalya ve palamut balıklarını istihlâk ediyorlardı.

EGE MEDENİYETİNE UMUMÎ NAZAR

B. EGE MEDENİYETİ

1. UMUMÎ NAZAR

Yarım asırdanberi *Girit* te, Yunanistanda ve Anadolu'da yapılmakta olan keşifler, eski bir *Akdeniz medeniyetini* meydana çıkardı. Kat'iyet bulan ve artık tarihte yerini alan bu medeniyetin ocağı *Knos* (Cnossos) ve merkezi *Girit* tir. Akdeniz havzası ve hususile Adalardenizi mıntakası grekleşmeden evvel, oraların sahipleri parlak bir medeniyet kurmak için icap eden esaslı vasıflara ve hususî faziletlerle malik bulunuyordu.

Bu insanlar, tarihî rollerinde şüphesiz, "Hint-Avrupalı," denilen kavmlerden kadim ve Samilere ise yabancı idiler.

Adalardenizi ahalisinin faaliyeti, açık bir surette görülmeğe başladıktan sonra Fenikelilerin mubalâğa edilmek istenilen faaliyet tesirleri azaldı. Fenikelilerin, Akdenizde faikiyetleri, m. e. 1100-800 arasındadır.

Ege Havzasında, istikbalin medeniyeti denebilecek olan medeniyet doğduğu zaman, Kalde ve Nil vadisi tarih devirlerini yaşıyordu. Avrupanın, vahşi kabileleri ise, daha uzun asırlar, kesif karanlıklar içinde sürüneceklerdir[1]. İstikbâle aşık olan *Egeler*, küçük adalarda yahut dağlık mıntakalarda ve karadan kolaylıkla yaklaşılamayan sahillerdeki şehirlerde otururlardı. Bu şehirler, bütün dünya yollarına açıktı.

Ege denizi Havzası, Asya, Afrika ve Avrupa arasında mutavassıt bir mıntakadır. Dünya ile muvasalası kolaydır.

[1] G. Glotz, La Civilisation Egéenne.

EGE HAVZASI

Bu Havza ahalisi Akdenizi baştan başa, serbestçe dolaştılar. İstedikleri yerlerde ticaret yaptılar. Hoşlandıkları yerlerde kalıp yerleştiler. Cihan tarihinde büyük yenilikler olmak üzere, *deniz ticareti* ve *müstemleke tesisi* öğrenildi.

Egeler cimnastik talimleri ve dans ile çok uğraşırlardı. Vücudun her vaziyet ve hareketini göre göre onlar tersim de tekemmül ettiler. Dans ta, onların tagannide, çalgıda konuşmada olan melekelerini arttırdı. Adalardenizi sahillerinde, *güzel san'atlar* ve *şîir* sönmez bir kıymet aldı.

Egeler taşı ve madenleri, ve toprağı işlemeğı ve kullanmayı buraya gelmeden evvel biliyorlardı. Burada bu bilgilerini daha çok inkişaf ettirdiler. İnce ve büyük san'atkâr oldular.

Egelerin medeniyette gösterdikleri mucize, tabîî şartların, müstait insanlar üzerinde müşterek tesir ve yardımı ile izah olunur.

2. HAFRİYAT

Yakın senelere kadar Greklerden evvel, Yunanistanın ne olduğu hakkında hiçbir fikir yoktu.

Bu memleketin eski ahalisini ararken Pélasges, Gariens ve Leleges kelimeleri talâffuz olunurdu. Fakat bu, *Homer* zamanından daha evvele çıkarılan tarihî vak'aların eski tercümeleri tesirile ve yahut hayalî gayret saikasile vukubuluyordu. Çok uzak bir mazinin bazı harabeleri, enkazı biliniyordu; fakat izah olunamıyordu. Yeraltından çıkarılan yüksek değerli vazolar, Avrupa müzelerine gittikten ve *Rodos* ta yapılan taharriler Greklerle hiçbir münasebeti olmıyan derin tabakalarda her nevi eşya meydana çıkardıktan sonra; toprak altında

DEVİRLERE TAKSİM

milâttan 2000 seneden evvele ait şehirler bulundu. Saraylar, mağazalar, evler, nihayetsiz san'at eserleri, lâvhalar, heykeller, çiniler, aletler, silâhlar, mücevherler, elhasıl orijinal ve incelmış bir medeniyetin bakiyyeleri meydana çıkarıldı. Bütün bunların ne olduğu bilinmiyordu. 1875 tenberi, Alman *Şilman* ın ve andan sonra diğer âlimlerin muvaffakiyetli tahrirleri sayesinde, binlerce noktalarda, asırlarca karanlık içinde kalmış bütün bir medeniyet meydana çıktı. Bu medeniyetin sahibi olan kavm "Hint-Avrupalı,"lardan eski ve Samilere yabancıdır [1].

Adalardenizi medeniyetinin ilk sahipleri İçeri Asyadan gelmiş *Türklerdir*. Cenubî Rusya ve Tuna havzalarında çok eski devirlerde yerleşmiş Türklerin medeniyeti de, milâttan 3500 sene evel Makedonya, Tesalyaya ve Korent mintakasına kadar nüfuz etmişti.

Greklerden evvele ait yazı bulundu. Yunanistan içinde, *Torikos* (Thoricos) *Orhomen* (Orchomène) isimli şehir harabeleri meydana çıktı.

Akdeniz, beşeriyetin tekâmülünde çok müessir olmuştur.

Adalardenizi medeniyeti, Ön Asyanın yerli halkının meselâ, Sumerlerin ve hususile Etilerin nüfuz ve tesiri altında kalmıştır.

Bütün adalar havzasında en eski medeniyet Giritte idi.

3. DEVİRLERE TAKSİM [2]

Ege medeniyeti, Cnossosc Kralı *Minos*'a atfolunur; *Minos medeniyeti* denir.

[1] C. Glotz, La Civilisation égéenne, Mukaddime. Sa. II.

[2] C. Glotz, La civilisation égéenne. Sa. 23.

EGE HAVZASI

Minos medeniyeti, üç büyük devreye ayrılır: Eski Minos medeniyeti (E.M), orta Minos medeniyeti (O.M), son Minos medeniyeti (S.M). Bu devirlerin herbiri de üçer devreye ayrılır: I,II,III üncü.

Bu medeniyet devirlerini Giride hatta Giritte, Knos (Cnosse) şehrinin hâkim olduğu zamanlara hasretmelidir. Bu taksim bütün Adalar denizi havasına tekabül etmez.

Giritten başa diğer adalarda cilâlı taş devrine ait insan izlerine tesadüf olunuyor. Adalar tarihinde Girit tarih devirleri gibi herbiri üç devirli üç büyük devreye ayrılabilir. Yunanistan adı verilmiş olan Akaelinde, Peloponezde, cilâlı taş devri medeniyeti eserleri yoktur. Tesalyada vardır. Fakat bu Giridin bakır devrine tekabül eder.

Adalardanizi medeniyeti en aşağı milâttan 3000 sene evvel, ehemmiyet kazanıyor. Milâttan 4000 sene evveline ait medeniyet izleri de vardır. "Fakat, Girit medeniyetini tetkik eden âlimler, bu medeniyetin inkişafını, m. ev. 2400-1400 tarihleri arasında kabul ediyorlar."

Egeler Mısırda çok münasebette bulundular, her iki memlekette birbirinin eserleri bulundu.

Son Minos medeniyetinin devirleri şu tarihler içindedir: m. ev. 1580 — 1400 — 1200.

Adaların bize bırattıkları yazılı eserler, henüz okunmadı. Bu sebeple onların tarihteki hakiki yerlerini bulmak müşkül oluyor.

Müesseselerine, mezarlarına, kullandıkları eşyalara ressam ve heykeltraşlarının resim ve hakettikleri sahnelere bakılınca bu ahalinin tipini ve maddî, iktisadî, içtimâî, dinî ve san'at hayatlarını tanımak mümkün oluyor; hatta aynı devirde yaşayan cemiyetlerle mukayese noktaları da bulunabiliyor.

DEVİRLERE TAKSİM

Müstakbel Yunanistanın menkıbelerinde ve masallarında adalılalrın terbiye edici hatırları da vardır.

Mısır vesikalarına göre, bu kavmlere "deniz halkı,, yahut *Kefti* ler derlerdi.

Adalar havzasının, hususile, Akdenizin hakikî merkezi olmuş olan Giridin, taş devrinden itibaren, Grekler zamanına kadar tarihini tetkik etmek lâzımdır.

M. EV. (6000—3000) ARASIN-DAKİ DEVİR.

Adalar havzasının bütün karaları içinde en eski medeniyeti tesis eden Girittir. Girit adası, dünyanın diğer binlerce mıntakaları gibi o kadar erken iskân olunmuş değildir.

Adalardenizi havzasının karaları, Orta Asya yaylâsından, Anadolu yolu ile denizden; ve Karadeniz şimalî-Tuna vadisi, Makedonya yolu ile karadan muhtelif devirlerde ve birbirini müteakip gelen *Türk ırkı*ndan kavmlerle iskân olunmuştur.

Giritte yerleşen ahali medeniyette, yavaş, fakat mütemadi bir surette ilerlemişlerdir.

M. EV. (3000—4000) ARASIN-DAKİ DEVİR.

Milâttan evvel IV üncü bin senenin nihayetine doğru, bütün Adalardenizi havzasında, büyük bir tebeddül oldu. Yukarda söylediğimiz gibi daha m.ev. 3500 senesinde Tuna havzasında ve Cenubî Rusyada teessüs etmiş olan müşterek Türk medeniyeti, Trakyaya, Makedonyaya ve Tesalyaya çoktan girmişti ve yavaş yavaş (m. ev. 3000 senesinedoğru) Korent körfezine kadar bütün Yunan kıt'alarına yayılmıştı.

Mıntakaların mütenevvi olmasına rağmen bu

EGE HAVZASI

medeniyet her yerde vahdetini tesis etti. Eserleri Makedonya Tumbalarında; Tesalyada ve I inci Orchomène (Orhon) in müdevver evlerinde ve her yerde bulunur.

Fakat bu medeniyet ile Girit medeniyeti arasında irtibat yoktur. Arada meskûn olmıyan adalar vardır.

M. e. 3000 senesine doğru idi ki, Adalar havzasında ve bütün şarkta geniş bir hareket hâsıl oldu.

Adalar kâmilten iskân olundu. Bu ilk ahali, sonradan Greklerin umumiyetle dedikleri gipi, ister Pelasge, ister Karili (Cariens) namlarile yadedilsin, onlar, muhtelif dalgalar halinde Asyadan gelen Egelerdi.

"Her halde, bunlar *Grek* değillerdi,.. [1]

Bunlar Tesalya yoluyla Avrupadan da gelmiyorlardı. Bunların gelişi, o zamanlarda, Ön Asyanın manzarasını tadil eden *muhaceretle elbette münasebettardır*.

Çanakkale boğazı yakınında Hısarlık sırtı, bu devirde, ilk defa iskân ve I inci *Turova* (Troie) şehri inşa olundu.

Kıbrısta, taş devri yaşanmamıştır. Kıbrıs, maden devri insanları ile iskân olunmuştur.

Bütün bu kaynaşmalar içinde *Yunan alemi*, Greklerden evvel Asyadan şimal yolile Tuna üzerinden gelenler tarafından vücade getirilmiştir. Maden san'ati bu devirde meydana çıktı. Bakırdan bellibaşlı silâhlar, sivri veya keskin aletler yapıldı. Altın ve gümüş, tezyinata hasrolundu.

[1] G. Glotz, La civilisation Egéenne. Sa. 37 satır 1.

DEVİRLERE TAKSİM

Ege (Adalardenizi) medeniyetinin devirlerini gösterir cetvel :

Girit	Adalar (Cyclades)	Péloponèze	Merkezi Yunanistan	Tesalya
Ciğalı taş devri (6000—3000)	"	"	"	"
Bakır devri	Bakır	Bakır	Bakır	Tesalya I (Ciğalı taş I) (3500 — 2500)
E. M. I (3000—2800)	E. A. I	E. H. I (3000—2500)		
E. M. II (2800—2400)	E. A. II			
Tunç	Tunç	Tunç	(Préhel- lènes)	Tesalya II (Ciğalı taş devri) (2500—2000)
I. Saraylar (2600 — 1750)	E. A. III	E. H. II (2500—2200)		
O. M. I (2100—1900)	O. A. I	E. H. III (2200 2000)		
O. M. II (1900—1750)	O. A. II	O. H. I (2000—1750)		
O. M. III (1750—1580)	O. A. III	O. H. II	(Achèens)	Tesalya III (Bakır devri) (2000—1580)
II. Saraylar (1700 — 1400)	S. A. I	S. A. I		
S. M. I (1580—1450)	S. A. II	S. A. II		
S. M. II (1450—1400)	S. A. III	S. A. III		Tesalya IV (Tunç devri) (1580—1200)
S. M. III (1400—1200)				

SON MİKENİ (MİKENİN TEVESSÜÜ) (1400 — 1200)

EGE HAVZASI

Giritte bakır devrile tunç devri arasında 5-6 asır geçti (m. e. I. ve II. devir, 3000 den 3400ze kadar).

Maden san'atları dahilî tekemmülün neticesi olmamıştır. Girit dahi bütün dünyayı yakından veya uzaktan alt üst eden şarkın daimî müstevli-
lerinin birbiri ardınca gelen tesirleri altında tekem-
mül etmiştir. M. e. 3000-3400 seneleri arasında
Asyanın brakisefal insanları yeniden geldiler.
Giridin şimal sahillerine çıktılar, bilhassa civardaki
küçük adaları işgal ettiler. Giridin şarkı şimalî
sahilinde Moklos (Mochlos) harabesinde bunların
en eski bakır aletleri ve en eski mezar tipleri
keşfolunmuştur.

Milâttan 3000 sene evveline ait vazolar, resim-
lerle, renklerle yüksek medeniyet eserleridir;
bunlar iptidaî bir kavmin zarurî ihtiyaçları için
yapılmış şeylerin çok üstündedir; evlerinin tezyi-
natı, bolluk ve emniyet şahitleridir.

Eski Minos medeniyetinin IIinci devrinde, yani
m. ev 2800-2400 arasında, terakki daha açık
oldu; bütün maden san'atlarında ve sairede tekem-
mül edildi.

Girit ve Adalar ahalisi, artık, Anadolunun bü-
tün sahillerile, Suriye ve Mısır'a, Akdenizin garp
sahillerile muhtelif münasebetlere giriyor.

Korent körfezi cenubu, Peloponez kıt'ası, Ada-
larla hemen aynı zamanda iskân olundu ve Ada-
larla daima sıkı münasebeti muhafaza etti.

Bu devirde Korent havalisinde Argolit munta-
kasında meydana çıkan medeniyet, Girit medeni-
yetile temasta bulunuyordu. Bu medeniyet merke-
zî Yunanistanla da temassız değildi. Fakat, dahil,
terakkide batı idi. Tuna yalısından gelmiş olan

DEVİRLERE TAKSİM

Türklerin tesis ettikleri bu medeniyete Miken (Mycenienne) medeniyeti demişlerdir. Çünkü merkez olarak yaptıkları şehrin adı Miken (Mycene) idi. Mikenlilerin asıl isimleri *Aka* lar (Acheens) dır. Bunlar Yunanistan kıtasına Trakyadan ilk gelenlerdir.

M. EV. 2400 - 2000 ARASIN-DA M. ev. 2500 senelerine doğru ikinci defa olmak üzere Avrupa ve Asyada kesif bir karışıklık görünür. Yeni istilâlar başlar. Trakyadan Türkler tekrar bir taraftan Tesalyaya indiler; diğer taraftan tekrar Hısralık havalisine de geçtiler. I inci Turova harap oldu; onun harabeleri üzerinde II inci Turova şehrini bina ettiler. Tesalyayı işgal edenler cenup memleketlerle irtibatta bulunmadılar. Otris (Tesalyanın cenubundaki dağlar) asırlarca geçilmez bir mania oldu. Fakat II inci Turova ile münasebette kaldılar; insanları, evleri aynı tipi gösterir. Medeniyeti durgundu, yalnız etrafı istihkâmlarla çevrilmiş yüksek şehirler dikkati celbeder. Merkezî Yunanistan ise cenupla irtibatta idi. Orta ve cenup memleketleri müşterek bir medeniyetle birleşiyordu. İkinci *Orhon* (Orchomène) un etrafında birçok yeni şehirler yapıldı. Bu memleketlerde tunç devrine geçiliyordu.

M. EV. 2000 - 1750 ARASIN-DA Yunanistan kıtası m. ev. 2000 tarihlerinde bir defa daha karıştı. Hazar denizi kıyılarında oturan insanlar yeniden bütün manasile her tarafa yayıldılar. İran ve Hindistana girdiler. Onlardan bir kabile *Mitaniler* Diyarbekir havalisinde yerleşti. Bütün şarkta bu tazyikin tesiri hissedildi. Mısır kendisini müdafaada çok sıkıntı çekti. Kenan elleri yeni bir hayata doğdu. II inci

Turova (Yanık şehir) enkaz altında kaldı. Ve sonra adi bir köy haline geldi. Yeni muhaceret dalgaları Avrupaya da yayıldı.

Bu devrin nihayetlerine doğru Trakya taraflarından yeni bir istilâ oldu, tekrar Tesalyaya girdiler. Eski ahali üzerine atıldılar. Merkezî mıntakaya yerleştiler. Bu yeni gelenler de medenileşmeği biliyorlardı. Bunların kısmı küllîsi Othris (Othrys) dağlarını geçti.

Yeni gelenler de, kuvvetli *Türk ırkından* ve zeki, temsil edici idiler. Tahrip ettikten sonra yeniden imara başladılar. II inci Orchomène üzerine III üncü Orchomène bina olundu. Korent mıntakası işgal edildi. Adalarla sıkı münasebet başladı. Girit medeniyeti adalar vasıtasile dahile girdi.

**M. EV. 1900 -
1400 ARASIN-
DA**

Fakat, Girit tekrar Asyadan gelen bir istilâyâ uğradı.

Giritte yeni bir sülâle çıktı. Bu sülâle yeni bir yazı getirdi; derhal nüfuzunu tesis etti. Böylece yarım asır geçti.

M. ev. 1700 de Girit daha güzel ve daha parlak oluyor, evcibalâyâ çıkıyor ve üç asır müddetçe o noktada kalabiliyor. Bu devirde yeni saraylar, mükemmel ve en ince her türlü san'atlar, medenî hayat, adalet, refah ciddi bir surette dikkati celbeder.

Fakat Giritte henüz siyasî birlik görülüyor.

**MİKEN (MY-
CEENNE)MEDE-
NİYETİNİN
HAKİMİYETİ
(1400 - 1200)**

Giritliler *Akalarla* ticarete mesailelerini birleştirmişlerdi. Nihayet Akaların Giritlilere ihtiyacı kalmadı. Yalnız başlarına her tarafla, hususile Mısırla ticarete girişmişlerdi.

Akalar m. ev. 1400 tarihlerine doğru Giridi zaptettiler. Anadolu da Etilerle daha çok

DORİLERİN İSTİLÂSİ

irtibata girdiler. Eti ve Mısır tarihinde görüldüğü veçhile Etiler, m. ev. 1295 te Mısırlılarla *Kadeş* meydan muharebesini yaptılar. Etiler ordusunda birçok müttefik kiralıkların orduları vardı. Bu meyanda *Dardanlar* (Dardanien) ve Turovalılar bulunduğu gibi, Yunanistanın Akaları ve Adaların *Egeleri* de vardı. Denilebilir ki *Akaların*, eli silâh tutanlarının çoğu memleketlerinin müdafaasını zayıf bir halde bırakıp uzaklaşmışlardı. *Kadeş* meydan muharebesinin neticesiz kalması yüzünden, bu ordular kısmen dağıldılar. Bu yüzden, Akalar tehlikeli bir surette zayıfladılar. İşte bu vaziyet üzerinedir ki *Dorilerin* istilâsı karşısında büyük felâkete uğradılar.

4. DORİLERİN YUNANİSTAN VE ADALARI İSTİLÂSİ (M. EV. 1200)

Daha, m. ev. 1600 tarihindenberi, Balkanlardan, Epir ve Pent dağları yolu ile birtakım Kabileler, çeteler halinde, zaman zaman Yunanistan içerilerine kadar sokulmuşlardı. *Dori* namı verilen bu çetelerin sokuluşları batı hulûl şeklinde idi. Fakat Mikenlerin en zayıf bulunduğu bir devirde, (m. ev. 1200)de, bu batı hulûl şimalden yeni gelen Dorilerle istilâyâ müncer oldu.

Belki, bu istilâ bir an defolundu. Miken kaleleri kendilerinden beklenen vazife ve hizmeti gördü. Fakat, Doriler, üç kabileden mürekkep bir ordu halinde geldiler. Bir kısmı garp yollarını takip ve Epir, Etoli, Akarnani ve Elidi işgal ettiler Diğerleri de şarktan ilerileyerek Fosit, Korent, Argolit, Lakoni ve Mikene hâkim oldular. Peloponez kıtasında *Akalar* kısmen mutavaata mec-

bur oldular, kısmen de Argit (Arkadi) yaylâlarına, Atik dağlarına iltica ettiler.

Kara kısmından sonra Adalar birer birer taarruza uğradı: Deloz, Tera, Girit ve sonra Karpatoş, Rodos istilâcılarının eline düştü.

Bu istilâcılar, yolları üstünde her şeyi tahrip ediyorlardı. Akaeli (Achaie) şehirleri birer birer yakıldı. Bu istilânın dehşeti Adalardanizi halkını her taraftan kaçırdı. Bu şaşkınca bir kaçışma oldu.

Herneye mal olursa olsun yeni vatan arıyan mağlûplar da korkunç oldular. Sarsıntı umumî olur. III üncü Ramses bir vesikasında "Adalar, artık sükûnetini kaybetmiştir,, demektedir. Karalarda aynı halde idi. Kuvvetli bir muhaceret cereyanı bütün Küçük Asyaya teveccüh etti. Anadolunun garp sahilleri, muhacirlerle doldu. Bu muhacir kütleleri nihayet Etiler üzerine atıldılar. Payitahtlarını zaptettiler. Fir'avunların kuvvetine karşı bir muvazene teşkil eden ve Asurileri tahtı itaatta tutan Etilerin hayatına bu suretle hatime çekilmiş oldu. Bir taraftan da, bu muhacirler içinden *Palesati* isminde bir kabile *Tökerler* (Teucrien) Mısır hudutlarında göründü. Bunlar, kadınları ve çocukları öküz arabalarında, kağnılarda yığılı olarak karadan ve denizden gelmişlerdi. Hiçbir kavm bunların önünde dayanamamıştı. III üncü Ramses onları *Magedo* da durdurabildi. Fakat, *Palesati* lerin kendilerine izafetle *Palestin* ismini alan memlekette yerleşmelerine mâni olamadı (1193).

1200 istilâsından sonra Akalar âleminin başına gelen, 200 sene evvel Giridin başına gelen gibi değildi.

Girit medeniyetine alışkın olan Akalar, Girit medeniyetini muhafaza ettiler; halbuki haşin

MİNOS MEDENİYETİ

Arnavutluktan çıkan Doriler medeniyet namına ne varsa tahrip ettiler. Pentten Spartaya kadar Dorilerin geçtiği yerler harabe oldu. Giritte limanlar terk ve dağlara iltica olundu. Knosun bakıyyeleri yakıldı. Akdenizin hâkimi olan bu şehir mahvoldu. Asırların örttüğü enkaz üzerinden 3000 senelik bir ölüm sükûnu geçti.

Bütün bu tahribat mahallî ve geçici bir fırtına alâmeti değildir. Bu hal, umumî ve kat'î bir hercümercin tezahürleridir; tarihî bir mukayese yapılırsa, denilebilir ki, Giridin Akalara mahkûmiyeti, Yunanistanın Roma tarafından zaptı idi; Dorilerin gelmesi ise, barbarların istilâsı ve Renaissance'a intizar eden bir kurunu vüstadır [1].

5. YUNAN MEDENİYETİNİN DOĞDUĞU YER ANADOLUDUR

Dori istilâsı karşısında Girit ve Miken medeniyetinin sahipleri olan Akalar ve Egeler kütle halinde *Anadoluya hicret* etmişlerdi; birçokları Anadolu garp kıyılarında yerleştiler. Varis oldukları medeniyeti orada, yeniden tesis ettiler ve inkişaf ettirdiler.

Bu medeniyet Yunanistana da geçti. *Yunan medeniyeti adı verilmiş olan medeniyet işte bu medeniyettir.*

6. MİNOS MEDENİYETİ

Eski Girit halkının erkekleri işlemeli sade bir elbise taşırlandı, bellerini bir kemerle sıkıyorlardı.

[1] G. Glotz, La civilisation Egéene.

EGE HAVZASI

Kadınlarının tuvaletinin bugünkü hanımlarinkine benzediği hayretle keşfedilmiştir. Modaya göre kloşlu veya uzun eteklikler, kordelelerle süslenmiş blúzlar, dekolte gömlekler ve bugünkü moda mağazalarının vitrinlerinde teşhir olunmağa lâyık şapkalar taşıyorlardı. Resmi bir duvar üzerine yapılmış olan bir Giritli hanımın tuvaleti ve tavrı o derece süslü ve asrîdir ki kendisine "Parisli hanım," namı verilmiştir. Kadının tuvaletindeki bu hayrete şayan asrîlik alâmetlerine ikametgâhlarda da tesadüf olunmaktadır. Girit şehirlerinde birçok katlı, balkonlu ve taraçalı evler vardır. Harabeleri bulunmuş olan saraylar mimarilerindeki güzellikten ziyade hakikî bir *konfor hissini* gösteren dahilî tertibatları itibarile dikkate şayandır. Uzun koridorlar, geniş dehlizler, müteaddit merdivenler, hususî daireleri, merasim salonlarını, ibadethaneyi, hazineyi ve kiralâ mahsus mağaza ve imâlâthaneleri yekdiğerine raptetmektedir. Kırâlıçanın dairesi, banyo salonunu, yatak odalarını ve mükemmel sıhhi tesisatı ihtiva etmektedir. Zira Girit mühendisleri kanal açma ve sulama san'atlarında büyük bir meharefet sahibi idiler: Knosos sarayına yeraltındaki lâğımlara açılan birçok su boruları yerleştirmişti.

OYUNLAR

Girit medeniyetinin en ziyade dikkati celbeden farikalarından biri dans ve cimnastik talimleri gibi oyunlara büyük bir mevki ve ehemmiyet verilmiş olmasıdır. Bu noktada Greklerin Giritlilerden örnek almış oldukları muhakkaktır.

Knosos sarayında 400 seyircinin oturmasına mahsus sıraları havi hakikî bir *tiyatroy* vardı. Dinî

MİNOS MEDENİYETİ

bayramlar münasebetile burada *musiki* ve *dans* müsamereleri veriliyordu. Girit baletlerinin büyük bir şöhreti vardı, çünkü bunlar uzun müddet sonra, m. ev. IX uncu asra doğru, Yunan şairi *Homer*'in zamanında hâlâ hatırlanıyordu.

Giritliler, kuvvet ve meharet talimlerini, veya koşuları, boksu ve herşeyden ziyade boğa müsabakalarını şiddetle seviyorlardı. Bu boğa dövüşleri bugün İspanyada yapılanlardan çok az kanlı idi. Çünkü boğa öldürülmiyordu. Duvar ve vazu resimlerinin gösterdiği Girit toreadorları, boğa ile oynuyorlar, boynuzlarına asılıyorlar, hatta cesaretlerini, tehlikeli, sıçrayışı yapmak için bir baş darbesile kendilerini havaya fırlatacak dereceye vardırıyorlar.

SAN'AT

Vücut ve zekâ oyunlarını takdir etmesini bilen bu incelmış kavm san'at-kâr bir kavmdi. Tabiatın bütün gözelliklerini iyice duyduklarından bunları sadıkane bir surette ifade edebildiler. Bundan dolayı Girit halkı her türlü kayıt ve şarttan azade canlı ve orijinal bir san'at vücade getirdi.

Girit san'atının en mühim eserleri sarayların duvarlarını tezyin eden *boyalı resimler* ve *kabartmalardır*. San'atkârlar nebatlardan, deniz hayvanlarından, dinî merasimden, dans ve oyunlardan ve saray hayatından aldıkları mevzuları büyük bir meharet ve pek çok fantazi ile süslemişlerdir. Bir lâvha, kabuklu deniz hayvanlarının ve mercanların üstünde ve balıkların arasında yüzen yunus balıklarını, diğer bir resim de bir salonda konuşmak için toplanmış veya localarından bir müsamereyi seyreden zarif Knos hanımlarını gös-

EGE HAVZASI

teriyor. Giritsan'atkârlarının, bilhassa tezyinî san'atların icap ettirdiği ince elişlerinde çok müstait oldukları anlaşılıyor.

Knos Kırılının imâlathanelerinde, resimli, işlenmiş veya mineli vazolar, çiniden veya altınla işlenmiş fildişinden *heykelecikler*, demirleri altın veya gümüş kakmalı, sapları kristal akik veya Oniksten kılıçlar ve hançerler, gibi her türlü san'at şaheserleri yapıliyordu. Ressamlar gibi dekor san'atkârları da tabiatın sadık müşahitleri idiler.

TİCARET San'atların inkişafı, Giritte zengin ve incelmış bir lüks içinde yaşamasını seven bir cemiyetin mevcut olduğunu ispat ediyor. Bu cemiyet sanayi ve *deniz ticaretile* zenginleşmişti. Filhakika Fenikelilerden evvel Giritliler müteşebbis iş adamları, denizci, san'atkâr ve tacir kimselerdi. Baş tarafı kalkık, uzun ve dar gemilere binen Girit denizcileri, şüphesiz ilk defa olarak Akdenizi şarktan garba kat'eden kimselerdir,

7. MİKEN MEDENİYETİ.

*Miken*in ehemmiyeti mevkiinden ileri geliyordu. Korent körfezinden Argolit körfezine giden en kısa yolun geçtiği boğaza hâkim bulunuyordu.

Argolit yollarından en sık geçen tacirlerden birçokları Giritli idi. Sert tabiatlı cengâverler olan Miken reisleri, Akalar, Girit, medeniyetine hayran oldular. Müstahkem şatolarında Knos kırallarının saraylarında olduğu gibi güzel resimlere malik olmak istediler. Ve memleketlerine Giritli san'atkârlar celbettiler. Çok zaman geçme-

MİKEN MEDENİYETİ

den başlıca şehirleri olan Miken, Tirinte ve Tepte her şey Girit modasına tâbi oldu; hanımların tuvaletleri, oyunlar, saray hayatı, hep bu modayı takip etti.

BİNALARI

Miken şehri iki kısımdan ibaretti: takriben 1000 metro uzunluğunda ve genişliğinde bir tepe üzerinde yükselen yukarı şehir, *Akropol* ve Akropolun dibinde ovada yapılmış olan aşağı şehir. Bunların her ikisi de kocaman taşları harçsız olarak üstüste koymak suretile yapılmış olan duvarlarla çevrilmişti.

Bu taşlardan dokuz metro uzunluğunda ve altı metro kalınlığında olan bazıları takriben 120 000 kilogram yani bir büyük lokomotif ağırlığındadır.

Miken Akropolüne, üzerine bir sütunun iki tarafında ayakta birer aslan gösteren büyük bir kabartma bulunduğundan dolayı "Aslanlar kapısı," namını taşıyan bir kapıdan çıkılıyordu. Bunun yakınlarında kayaların içersine kazılmış birçok mezarlar keşfedilmiştir.

Bunlar Miken kırıallarının kabirleri idi. Cesetler, altın zinetler, altın taşlar, mücevherler, güzel işlenmiş silâhlar, taşıyorlardı. Bu cesetlerden biri de Mısır mumyaları gibi tahnit edilmişti. Ve yüzünde ince bir altın safihadan yapılmış bir maske vardı. Akropolün tepesinde kiralın sarayı yükseliyordu. Saray, Girit sarayları gibi güzel resimlerle süslenmişti, lâkin dahilî tertibatı Girit saraylarınıninki gibi değildi. Megaron adını verdikleri başlıca salonun ortasında dört direk ile çevrilmiş bir ocak ve tavanda bir delik bulunuyordu. Ve buradan duman dışarı çıkıyordu.

C. AKA ELLERİ VE MÜSTEMLEKELER

Dorilerin istilâsı yunanistanı karışıklık içinde bıraktı. XII inci asırdan VIII inci asra kadar memleket, bir nevi kurunu vusta hayatı geçirdi.

Doriler tarafından zaptolunan bütün memleketlerde muhariplerin ve serbest adamların yanında bir esir sınıfının meydana çıktığı görüldü.

Bu sınıf, galip ve fatihin menfaatına toprağı sürmeğe mecbur idi.

1. İYONLAR VE DORİLER

Bu devirdedir ki *Elen* denilen kavmi teşkil eden başlıca iki unsur birbirile muhalefete başladılar. Bu iki unsur, *İyonlar* ve *Doriler* dir.

İYONLAR Esas itibarile denizci bir kavim idi. Yunanistanda Dori istilâsı İyonları ancak Atik kıt'asında bıraktı. Fakat, İyonlar, Kiklat adalarına ve küteller halinde Anadolu sahillerine dağıldılar. İyonların esas unsuru *Akalar idi*. Asıl *deha*, bariz hassaları ile bilhassa İyonlarda görülür. Şiddetli bir zekâ, parlak tahayyül, teşebbüs fikri ve hürriyet aşkı...

DORİLER İyonların aksine olarak, pek geç karalardan ayrıldılar ve ondan sonra denizci ve müstemlekeci olabildiler. Peloponez, bilhassa Lakoniya, Meseni, Argolit mintakaları Dorilerin merkezi ve tercih ettikleri yerlerdi.

BUNLARIN YAYILMASI Yunanistan kıt'ası haricine m.ev. XII inci ve VIII inci asırda olmak üzere iki defa yayılma olmuştur.

XII inci asırdan X uncu asra kadar olan ilk

İYONLAR VE DORİLER

muhaceret, Dori istilâsı zamanında olmuştur ve istilânın neticesidir.

I — İlk evvelâ Tesalyadan ve Beotiyadan istilâcılar tarafından koğulan Akalar, denizden *Anadoluya gittiler*. Akalar, Çanakkale boğazından ve Turova mıntakasından İzmir'e kadar olan şimal sahiline yerleştiler. Bu ilk muhacirlere Eoliler, (karışık kanlı) ve yeni vatanlarına da Eolie dendi. Tesis ettikleri on iki şehirden başlıcaları, Foça şimalinde Sime ve Lesbos adasında Midillidir.

II — Merkezî Yunanistandan (Öbe, Atik, Argolit), yeni muhacirler daha gitti. Kiklat adalarını işgal ettiler. Daha sonra Eolilerin cenubunda olmak üzere Anadolu sahilinde yerleştiler. Bu muhacirler, İyonlar idi; yeni vatanlarına *İyonya* dendi. Dahile doğru yükselen vadilerin ağızlarında on iki şehir tesis ettiler. Başlıcaları sahilde Foça, İzmir, Efes ve Mile ve adalarda da birçok limanlı Sakız (Chios) ve Sisam (Samos) idi.

Kiklat adalarından bir muhaceret te Afrikanın şimaline oldu. Oraya giden muhacirler, geldikleri adaların ismine nispetle Siren müstemlekesini tesis ettiler (Bingazi ve havalisi).

Öbe adasından hicret edenler, Makedonyada Halkidikya yarımadasına yerleştiler. Bu isim, Öbedeki Halki şehrine nispetledir.

Ege denizi şark ve şimaline giden muhacirler, ilk yerleşmelerden sonra VIII inci asırda kendi nam ve hesaplarına Akdenizde ve Karadenizde birçok müstemlekeler vucuda getirdiler. Trakya sahillerine yerleştiler. Bogazlara geldiler ve orada bir mutavassıt liman olmak üzere *Abidos*, *Hellespont*, Sizik (Marmarada) ve *Bizans*ı tesis ettiler.

Karadenizin fırtınalarının ve sahillerinin pek müsait olmamasına rağmen muhacirler şimale doğru hareketlerine devam ettiler. Bu muntakadaki müstemlekelerin tesisi bilhassa bir İyonya şehri olan Milelilerin eseridir. Karadenizin cenup sahillerinde *Sinop* ve *Trabzon* başlıca müstemlekeleri idi. Karadenizin şimal sahilinde *Get* ve *Sit* denilen Çit yani Türk memleketlerinden gelen Tuna (İster), Buğ ve Don nehirlerinin ağzında İstiriya, Olbiya ve Tanais şehirleri yapıldı. Bir müddet sonra, Anadoludaki Mile sitesinin doksan müstemlekesi oldu. Karadenizdeki şehirler iskân merkezleri değil, birer istismar müstemlekeleri oldu. Oralardan ağaç, maden, zahire alırlardı.

**GARBÎ
AKDENİZ**

Karadenizdeki müstemlekeler Mileliler tarafından yapılmıştı. Akdeniz garbındaki müstemlekeler ise İyonya şehri olan *Foça* nın eseridir. Foçalılar bu havaliye geç geldiler. Buralarda Etrüskler ve Kartacalılar rakipleri idi. Tutunabilmek için bunlarla kanlı muharebeler yapmaya mecbur oldular.

Foçalıların tesis ettikleri müstemlekelerin başlıcası, milâttan evvel 600 senelerinde yaptıkları *Marsilya* dır. Bu şehrin mevkii, bütün tabii faydaları cami idi: tabii bir koy, bunun önünde denize karşı limanı müdafaaya salih küçük adacıklar, kara tarafında tabii yüksek bir tepe. Bunların hepsi, büyük bir nehrin (Ron) munsabı civarında kâindi. Az zamanda Marsilyanın etrafında birçok müstemlekeler peyda oldu. Sarkta Nikaia (Nice), Antipolis, garpta Agatha (Agade).

Foçalı gemiciler, İspanya cenubunda Tartesse (Andalousie) ye kadar gittiler. Hatta Atlas denizine

İLK YUNAN MEDENİYETİ

bile çıktılar. Marsilyalı Pythèas, İskoçya şimalinde sisler arasında kaybolmuş adalara kadar ilerledi. Diğer bir hemşehrisi de Afrika sahilleri boyunca Senegale kadar gitti.

**MÜSTEMLEKE-
LERİN EVSAFI** Karadeniz müstemlekeleri gibi, Gol veya İspanya sahillerindeki müesseseler, emtia deposu, yerli ahali ile bir mübadele pazarı idi. Marsilya sitesinin parlak ve esaslı bir medeniyeti de olmuştur.

Görüldüğü gibi, Karadeniz müstemlekeleri muhacirlerin ana vatan ittihaz ettikleri yerlerin zenginleştirilmesi için istismar olunmuştur. Fakat, Akdeniz garbındaki müstemlekeler böyle değildi. Onlar daha çok husuî teşebbüs mahsulü idi: Ana vatanla siyasî bağları kalmamıştı. Bunun sebebi Anadoluya olan uzaklıktı.

2. İLK YUNAN MEDENİYETİNİN MERKEZİ

M.ev. VIII inci asırdan V inci asra kadar medeniyeti temsil eden fakir ve gerilemiş Yunanistan kıtası değil, Akdenizdeki zengin müstemlekelerdir. Bu medeniyetin başlıca merkezi *İyonya* idi.

İyonlar, beyinlerinde ittihat ettiler. İlk on iki site, Mikal (Mycal) burnunda, Posidon mabedi etrafında toplandılar. Bu şehirler, Yunanistanın ilk edebî lisanı olan *iyonca* konuşuyorlardı. Bu lisanı edebîleştiren, denebilir ki, *Homer* dir. Homer'in şiirleri İyonyada yazılmıştır.

Diğer cihetten, şarkla temasta olarak, *san'atlar* ve *ilimler*, İyonyada inkişaf etti. Lidyalılar gibi İyonya mimarları da narin sütunlu, süslü başlıklı

EGE HAVZASI

mabetler yaptılar. Bu mimarlar, bu suretle İyon tarzını icat ettiler. Efeste Artemis ve Sisamda Hera mabetleri bu vadide en güzel eserlerdir. *Yunan ilim ve san'ati de İyonyada doğmuştur.*

VII inci asırda Mileli *Tales* riyaziyeci, coğrafyacı ve filezof olarak alemşümül bir şöhret kazandı. Golvalılara ziraati ve bundan başka alfabeyi ve para kullanmasını öğreten Foçalılardır. Fakir ve harap olmuş olan asıl Yunan kıtasının da medeniyette kılavuzu, garbî Anadolu olmuştur.

Daha ziyade Dori nüfuzu altında kalmış olan *Sicilya* ve *cenubî İtalya* müstemlekeleri de büyük medenî roller oynamıştır. Sicilyanın müteaddit meşhur binaları ve cenubî İtalyadaki Pöstüm mabeti Dori stilinde sade ve kuvvetli eserlerdir. Meşhur riyaziyeci filezof *Pitagor*, Kroton da yaşamıştır.

Doriler, Peloponezin cenup ucuna vardıktan sonra yavaş yavaş Girit ve Rodos adalarını elde ettiler ve İyonya cenubunda, İstanköy adasına doğru denize uzanan küçük bir burun parçası üzerinde yanyana, Knit (Cnide) ve Halikarnas ile İstanköy(Cos) adasında yerleştiler. Bu yerlere, *Dorit* denildi. *Dorit*, dahile uzanmadı. Sahilde münferit kaldı.

Asıl Yunanistan dahilinde küçük devletlerin birbirleriyle uğraşmaları ve herbiri dahilindeki ihtilâller sebebiyle büyük anarşiler oldu. Mücadelede mağlûp olanlar, uzaklarda emniyet ve toprak aramaya gidiyorlardı.

Ekseriyet itibarile Dori olan bu muhacirler, İtalya cenubunda, Sibaris, Kroton ve Tarant müstemlekelerini kurdular. Bunların arazisi sahilden dahile doğru uzanıyordu. Bu müstemlekelere, inkişaflarından dolayı büyük Yunanistan ismi verildi.

GREKLERİN MİRASA KONMASI

İtalyadan sonra, Sicilyada müstemlekeler yapıldı. Bu müstemlekeler Hellat denilen kıt'anın Grekleri tarafından yani Korentliler, Megarlılar ve Lokrililer tarafından yapıldı. Bunlar, büyük Sicilya adasının cenup ve şarkında Agriyant, Katon ve Siraküzeyi tesis ettiler.

İki limanı olan *Siraküze* Akdenizin büyük ticaret merkezlerinden biri oldu. Sicilya Grekleri de cenubî italyaya yayılarak Kalabrada Reggio, Kampanide Kum ve Napoliyi inşa ettiler. Bu suretle İtalyada ve Sicilyada yerleştiler ve tekessür ettiler. Tarant Siraküzesinin 50,000 ilâ 80,000 nüfusu oldu. Sibaris 300,000 nüfusa kadar yaklaştı. Büyük Yunanistan toprakları daha mümbit olduğundan Hellat kıt'asından ziyade şarap, hububat ve zeytinyağı yetiştiriyordu. Tarant körfezinde yün sanayii ilerledi.

İtalyan müstemlekelerinin bu zenginliği çabucak ahlâk sukutunu intaç etti.

Bu kolonilerin de Yunanistanla siyasî hiçbir bağı yoktu. Ancak din ve ayinleri birdi. Müstemlekelerin ticarî politikası yavaş yavaş din bağlarına menfaat münasebetleri de ilâve etti. Ondan sonra, hususî bir hal hâsıl oldu. Yunanistan ve müstemlekeleri mütekabilen birbirlerine ticarî menfaatlar temin ettiler. Asıl Yunanistanın büyük ticaret merkezi Korent şehri oldu.

3. GREKLERİN MİRASA KONMASI

M. ev. VI ıncı asırdan itibaren müstemlekeler düşmeğe başladı. Bundan sonradır ki, Yunanistan kıt'ası Asya İyonyalılarının ve Sicilya Dorilerinin kıymetli mirasını topladı.

4. ATINA MÜSTEMLEKELERİ

V inci asırda evvelkilerden pek farklı bir müstemleke tipi meydana çıktı: *Atina müstemlekeleri*.

Bunlar, hususî teşebbüsle değil, devlet müdahalesile yapıldı. Atina hükûmeti müstemleke topraklarını parçalara ayırarak, fakir vatandaşlara tevzi ediyordu. Bunlar da, vatanlarının adliyesine, vergilerine ve kanunlarına tâbi oluyorlardı. Bundan başka bu muhacirler Atinaya gelerek vatandaşlık hakkını kullanabilirlerdi. Bundan dolayı bu tarz müstemlekeler, Atina toprağının bir imtidadı sayılabilirdi. Bu müstemlekeler askerî bir mevki olarak Atinalıların Ege denizi yollarını ve şüpheli müttefiklerinin sadakatini tarassut için kullanılırdı. Hiçbir vakit bunlar ticaret ve pazar yeri olmadı. Bellibaşlı Atina müstemlekeleri Trakya sahilinde *Amphipolis* ve Karadenizde *Sinop* idi.

5. BİR İYONYA ŞEHİRİ: MİLE

İyonya şehirlerinin tipi, *Mile* dir. İyonyanın ziyneti olan Mile, Roma devrinde bile, İyonyanın en eski şehri ve Karadenizde, Mısırdaki ve bütün arzı meskûnun her tarafında pek çok ve büyük sitelerin ana vatani olmakla iftihar eder. Mile şehri, üç kilometre tulünde ve 800-1000 metre genişliğinde bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Burası, aranılan bütün şartları camidir. Yarımada, karadan bir berzahla ayrılmıştır. Bu berzah da yüksek duvarlarla kapatılmıştır. Denize karşı da emin birer melcei olan dört koyu vardır. Şehrin kalbini, garbi şimalideki liman teşkil eder.

İki büyük aslan limanın methalini muhafaza

GREK KAYMINİN TEŞEKKÜLÜ

eder. Methalde üç sıra rıhtım ve sütunlu galeriler vardır. Gemicilerin ve muhacirlerin hamisi Apollon mabedi limana hâkimdir. Bu limandan kuvvetli bir donanma himayesinde sayısız *Mile* tüccar gemileri her istikamete giderler. Mile, ticaretini inkişaf ettirmek için bir sanayi meydana getirdi. Mile, Lidyalılardan dokumacılığı, kumaşları boyamayı, kumaş ve halı tezyinatını öğrendi. Mile yünleri pek aranırdı ve cenubî İtalyada bile alıcı bulunurdu. Sibarlı *Elkistens* in üzerinde çiçekler ve insan resimleri bulunan mantosu şark usulü nakşın bir şaheseridir. Akdenizin bütün pazarlarında Mile tacirleri buluşurlardı.

Mile, *Öbe* nin ticaret şehirleriyle iş yapardı. Bundan dolayı Halkis ve Eretri arasındaki muharebeye sürüklenmeye mecbur oldu. Çanakkale boğazından Kafkasa kadar tesis ettiği müstemlekeler sayesinde Karadeniz ticareti inhisarında idi.

Foça gibi garbî Akdenizde müstemlekeleri yoktu. Fakat, bütün Yunanistan siteleriyle ticarî münasebetleri vardı. *Sibaris* in tahribi *Mile* de millî bir matem uyandırmıştır. Mile, *Etrüsk* limanlarıyla de münasebette idi. M. ev. 480 tarihine kadar Etrüri kıtasına, Atik kıtasının mahsulât ve vazolarını ithal edenler İyonyalılarıdır.

D. GREK KAVMINİN TEŞEKKÜLÜ

Her nazariye mutlak kaldıkça yanlıştır. Grek tarihi için de yalnız nazariyelere müracaat etmek doğru netice vermez. Tarihi hakikat, dar çerçeveler içinde kalmakla meydana çıkarılamaz. En eski devirlerdenberi dünyanın birçok mıntakalarında olduğu gibi Yunanistan adını alan memleketlerde

EĞE HAVZASI

de Dorilerden sonra muhtelif ırktan kavmler karıştı. Fiziyoloji noktai nazarından saf bir ırk kalmadı. Bu sebeple tamamiyle tarif olunabilecek bir Grek tipi yoktur. Bir grek kavminden bahsolunabilir. Gerçi Grek kavminde müşterek çehre benzeyişleri vardır, fakat bir o kadar da benzemeyişler bulunur. Bu ihtilâfı muhit ve ırk arasındaki münasebete atfetmek te, ilmen tam ve kâfi bir izah olmaz. Kavmleri izah için, tarihin yardımına müracaat etmek lâzımdır. Muhitin yahut fitrî vasıfların tesirleri müsamaha edilmez; lâkin, muhitin tesirleriyle, fitrî vasıfların tesirleri muhtelif suretlerde imtizaç eder; bu her insan kütlesinin tarihî tekemmülüne göre değişir. Zaman içinde hâdiselerin neticesinde, kavmlerin teşekkül ve inkişafını mütalea etmek lâzımdır.

Atinadan Ispartaya kadar görülen muhit ve halk *başkalıkları* buralarda birbirine benzeyen iki kavm, birbirinin aynı iki medeniyet farzetmeye müsait değildir. Bu sebeple, Grek kavmini ve onun medeniyetini ararken, Grek kavmini vücade getiren ve bilhassa Grek kavmine *takaddüm* eden kavmlerin kendilerine mahsus dehalarını izah etmek lâzımdır. Umumiyetle bahsolunduğu gibi "bir grek dehası,, *yoktur*.

Bu noktada diğer bir mesele de dikkati celbeder. Grek kavmi hiçbir zaman tam bir *birlik vücuda getirmedi*. Küçük, küçük Grek hükûmetlerini büyük bir devlet halinde birleştirmede, Bu kabiliyetsizlik nerden geliyor? Bu sualin cevabını verebilmek için de tarihin yardımına muhtacız. Tarih bize gösteriyor ki, Grek kavmlerinde iki nevi temayül mücadele halinde idi: millî birlik teşebbüsleri; ve sitelerin hodbinane serkeşlikleri;

EFSANEVÎ DELİLLER

işte, bu hal, bize Makedonya muzafferiyetinin, Greklere rağmen Yunanistan birliğini nasıl yaptığını izah eder. Umumî tarihi alâkadar eden de Makedonyalıların muhtelif Grek sitelerini, birleştirmesi ve teşmil etmesidir. Hotpesent siyasetleri içinde kapanıp kalmış olan küçük Grek hükûmetleri, kendilerinin haricinde derin ve devamlı bir tesir icrasına kabiliyetli değildiler. Şuna da nazarı dikkati celbetmek isteriz ki, asıl Yunanistan dediğimiz memleketlerde, yalnız burada değil, fakat İspanyaya kadar bütün barbar kavmlerde medeniyet yaratan Garbî Anadoludur, Garbî Anadolunun gemici ve tüccar ahali ile meskûn yerleridir. Hakikatte Romalıların tanıdığı Grekler *muhtelit bir halktır*.

Bu muhtelit halkın vücade getirdiği medeniyette şahsî başkalıklar erimiş ve silinmiştir. Bu medeniyet birliği millî hislerle hakikî olarak beraber değildi; bunun içindir ki Grek kavmine Grek milleti denemez.

E. IRKLAR VE KAVİMLER

1. EFSANEVÎ DELİLLER

İnsanlar ilk günlerinin hatırasını muhafaza etmezler. Milletler de böyledir.

Yunanistan denilen memleketlerin kadîm tarihi hakkında, bizzat Grekler de hiçbir şey bilmiyorlardı. Bilgileri, eski masallarda olduğu kadardı. Bu masallarda insanların sergüzeşterleri, ilâhların sergüzeşterlerine karışıyordu. Bu efsaneler, *Homer* in şiirleri gibi eserlerde toplandı. *Tükidit* (Thucydide) yahut *Ariston* nun eski zamanlara ait tarihleri de

efsanelere dayanan nazariyelerden başka birşey değildir. Bu efsanelere göre büyük Grek aileleri cetlerini bir kahramana yahut bir ilâha bağlarlar. İşte bu nevi efsanelerden biri: *Elen* bütün Greklerin babasıdır. Bunun Aiolos, Diros ve Oksutos namında üç çocuğu oldu. İksutostan da Akayos (Achaios) ve İyon atlı iki çocuğu dünyaya geldi. Eoliler (Eoliens), Doriler (Doriens), Akalar (Achéens) ve İyonlar (İoniens) yani Yunanlılar gibi an'anavî taksimatın şüphesiz saydığımız isimlerle alâkası vardır. Bir de Akayos (Achayos) ile İyonun kardaş olması tarihî devirde malûm olan Akalarla İyonların müşterek menşee malik olduklarına işarettir.

Böyle birtakım kahramanlar kavmleri temsil edince, onların sergüzeştləri temsil ettikleri kavmlerin *esatiri tarihleri* olur.

Bir de Yunanistanın muhtelif noktalarında aynı efsaneler dinlenir ve aynı din esaslarına tesadüf olunur. Bundan şu çıkarılır ki, bu efsaneler ve ayinler, muhaceretinin izlerini bırakmış muayyen bir kavm tarafından nakl olunmuştur. Miken Kralı *Agamemnonun* hükûmet sürdüğü *Argos* şehrinin Tesalyada birinci Argos olarak tanındığına göre, sühuletle tasavvur olunur ki Tesalyadan hareket eden bir kavm, Beotyada bir müddet kaldıktan sonra cenubâ indi ve *Argit* (Argolide) ismini verdiği muntakada yerleşti ve kendisile beraber kahramanı yahut daha doğrusu ilâhı Agamemnonun dinini nakletti. Tarih devri iki Akaeli (Achaie) tanıdı: biri Korent körfezi cenubunda, diğeri Tesalya cenubunda. Homerin şiirlerine göre Aka Elliler Agamemnonun tebaasıdır. Bu muhtelif deliller Akaların muhaceret tarihini vücuda getiri-